

О С Т Р О В Е Р Х А

EK.

БЕРЕТАМН

МАНАРІВКІ

MICHAEL OSTROWERCHA

THE EDGE OF MY TREK

— REPORTAGES —

New York, N. Y.
1974

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА

БЕРЕГАМИ МАНДРІВКИ

— РЕПОРТАЖІ —

**Ню Йорк, Н. Й.
1974**

Обкладинка роботи Друга мистця Едварда Козака

Н а к л а д о м А в т о р а

Printed by G. A. Press, 752 Broadway, New York, N. Y. 10003

Портрет пензля Друга мистця Михайла Мороза

В І Д А В Т О Р А

Від моїх юних років, — не раз, зимою, на тій, такій нашій рідній печі, коли на дворі метелиця світ заметала, — я лежав горілиць і мріяв! Мріяв-мандрував якимись безмежжями, яким — як і мріям — кінця не було: про широкий і такий чудовий та приманливий світ мріяв! Про св. Софію у Києві, про наших князів, про закаптуреного ченця Літописця, про якогось Леонарда. Про все те я вже напевно десь був вчитав, бо мій батько — бідний селянин — підсував мені книжки, інколи й не під-силу мені, аби я читав їх, і то вголос, щоб і він чув.

Прийшла війна, я випросився у Мама піти в УСС. Прийшла й революція, а я вже молодий вояк у нашій, Українській Армії. Бої — боями, кулі — кулями, але в моїм наплечнику — вибачайте за такого вояка! — перше місце мали книжки, що та потвора, — так, революція ж! — страшним бурезламом увірвавшись у палаци Сангушків, Тишкевичів, Токаржевських, Потоцьких викидала на вулицю їх: було там із чого вибрати, було що читати, аби охота!..

І так, я все більше мріяв про той широкий і чарівний — надто: в мріях! — світ і тужив.

А в 1926 році, дивно-хитро обмотавши польську владу, я таки вирвався з нашого ґетта й поринув у широкий світ культури — мистецтва, архітектури, літератури, музики. Розпустив я вітрила моєї душі, серця й плив по цім морі величі, краси, знання. А щоб не бути самолюбом, то про все те, що я бачив, що відчував став писати в наших, львівських часописах, щоб

і інші знали, пізнавали й полюбили не для усіх приступні сокровища духа. І добро я цим чинив, бо вже в цих тут роках два знайомі признались мені: „О! Вашими фейлетонами про мистецтво Італії, про ті храми старовинні, про ту красу природи ви отвірала перед нашими молодими очима спрагненими широкого світу тайни величі, духовних чарів, нові простори! . . .” Але всі ті мої писання — до „Діла”, „Нового Часу”, „Життя і Знання”, „Назустрічі”, „Обріїв” — нині не зібрати мені їх. То я — від 1958 по 1972 — знову назбирав нові нариси, репортажі, фейлетони з того ж мистецького світа й ось, даю його ВІІІ. Читачеві.

Може, в моїй мандрівці, роблю забагато зупинок: і в Міляно в Лсонарда з Вінчі, й у Венеції на Мості Зідхань, і в Равенні перед мінливими тонами мозаїк із V та VI століття, і у Фльоренції, де . . . наші Етруски залишили такий багатий засновок, що він на весь світ промінює, і Ассізі, де Джіотто й Сіміоне Мартіні з францисканською грацією й тишиною побраталися, і, найдовше, в Римі, де до людини що-крок промовляє старовина, історія, велич, краса, разом поганський із християнським світом помирились. Та й у інших Країнах, містах, містечках і селах зуніяюся, бо хотів би я мою духову ненасить і моему ближньому передати.

Зрозуміло й певно — не посягаю я по славу Шатобріана, Гете, Стендаля, Жорж Санд та інших таких, що писали такі — по сьогоднішньому сказавши — мистецькі репортажі, проте й українець уміє дивитись на цей гарний світ своїми очима, переживати все це своїм серцем і думати своєю мислею й бути на свій лад Уліссом, що ще живе надією вернутися у свою Ітаку.

Врешті, не можу перемогти в собі самолюбства: хочу і я утривалити мої мандри по тім вимріянім сві-

ті духових осягів геніїв людства. Очевидно, було б воно і краще, і не виходило б так зарозуміло, якби був хтось інший згадав і мою сіру особу у своїй книжці про „наших в Італії”. Та вийшло таке, що — хоч писав я з Італії про Італію від 1927 до 1972 — не згадали мене в тій книжці. А ВІІІ. Читач простить мені мою чванькуватість.

Автім, не багато тут моєї чванливости, бо не сам я постановив випускати цю книжку — приятелі спонукали мене видати ці писання; дав я читати їх не дуже то ніжному в критиці редакторові Романові Купчинському, який їх перечитав і — на моє прохання — поправив мову, за що дякую йому, та й сказав: „Воно добре! Пускай у наш світ!”

То я й пускаю, а добра наша Громада нехай прихильно прийме.

Виндгем, Н. Й., 1 вересня 1969.

З СВЯТОЇ ЗЕМЛІ

Чудова погода. Небо сонцем яскравіє. Рим прощає нас своїми ясносієнськими тонами, й наша проща, знісись на якомусь старому й непевному літаку, минає Неаполь із його „Санта Лючія”, Калябрію, що своїми безлісними верхами, як пісними морщинами, усміхається до нас; минаємо сонцем опалену Сицилію, Крету. Все в сонці, усе далеке й тому чарівне. Дельта Нілю розкішною зеленню дихнула, Суєз рівністю геометричних ліній пригадав нам раціональність свою і — пустеля! А над нею білі тумани хмар, що її загадково заслонили.

Ми осіли в столиці Йорданії — Амані. Бідне, скромне, якесь худе, як той араб, містечко. Безладно розкинені будинки. Де-не-де хочуть пнятись хмародери. Узгіря охоплюють це місто. Їдемо головним шляхом — його саме розбудовують. Праворуч від нас, на високому узгір'ї стоїть вілля: тут живе король Йорданії.

Заходить сонце. В його останніх проміннях ці гори й весь простір неначе сухо кречуть дивною і ясною пустелею, що її лиш тут і там хоче звеселити смоква, кипарис, обчімхана пальма і гірчичне дерево.

В дорозі на Єрусалим ми наблизилися до берега Мертвого моря. Зупинились. Землю і людей окутав смерк. Важко, мовчазно і таємно простилається плесо моря — 73 кілометри довжини, 27 ширини, 394 метри нижче позему моря. — Стоїмо й ми мовчазні. Праворуч ясніють гори Моаб. Іскриться ще в сонці верх Небо, звідки Мойсей побачив обіцяну Землю і, побачивши, вмер там, не дійшовши до неї. Вода якось

ліниво, недбало лиже берег, пеститься до нього. Беру в долоню цієї води — вона густа, липка. Кушаю — аж у носі закрутило така сила соли й інших мінералів. У першу чергу соли 26%. А поташу, а йоду... Недалеко купаються молодці. Справді, тут можна плавати, як сокира — на дно не пірнеш! Довше і вигідно можна купатися лише смерком, бо вдень, у сонці, небезпечно опарює.

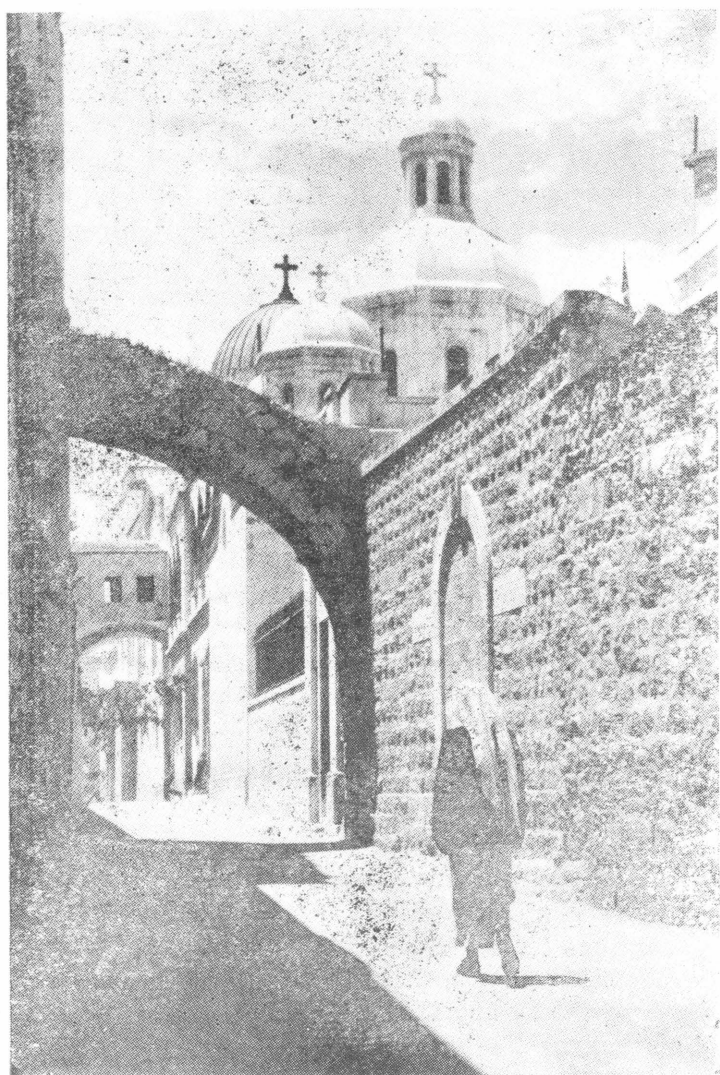
Сонце уже давно зайшло. Землею стелиться солений вечір, що вже за очі хапає своєю густотою теміні; а верхи гір Моаб — неймовірне! — ще фіолетом фіолетіють, палають, наче відгомін Содоми й Гомори. На землю послалась тиха, тепла ніч. У далині забриніли й замерехтіли рівними рядами світла.

— Наближаємось до Єрусалиму!..

Серце защеміло. Всі вмовкли. Перед очима душі в кожного з нас, прочанина, — залежно від глибини знання і почування, — стало це Вічне Місто: Сіон!

**
*

Старий Єрусалим вітає суворістю своїх старовинних мурів, — як Мур Плачу, — руїн, своїми задуманими банями, зарозумілими мінаретами. Він гамірливий і метушливий; либонь, а то й певно, і за часів Ісуса Христа він такий був. Хоч тоді панували тут, із волі римлян, жиди та й арабський він тоді не був. Певне, були тут і тоді всі народи цього сходу. Життя тут — по східньому, на вулиці. При стрімких, тісних вуличках — і зокрема від Голготи до славної фортеці Антонія — тиснуться одна при одній, усякого розміру, вартости й запаху крамниці. Досі був я певен, що найметкіші купці були фінікійці, жиди, греки, вірмени, генуезці. А щойно тут, у старому Єрусалимі, я, здає-

Срусалим. Хресна Дорога.

ться, переконався, що найметкіші, найприкріші, найнастирливіші і найвлізливіші — це араби. Ви можете замкнути всі двері, вікна, комин, то араб, мов у арабській казці, мишачою дірою влізе до вас із своєю маленькою філіжанкою знаменитої, пахучої чорної кави, щоб вас погостити і свій крам таки вам утицьнути. Недаремне були вони колись такі експансивні, бо влізливі!

Каву араби предобру варять! На кожному кроці, у кожній хвилині ви можете її дістати; малі і старі носять її на маленькому підносі, у маленьких чашечках, стоять із ними при дверях гостинниць, ходять по вулицях, частують нас — задарма! — у крамницях не встигнете висісти з авта — перед вами вже стоїть араб із чашечкою гарячої кави.

Кажу — влізливість араба безмірна! Один із супутників захотів собі купити стару ікону св. Василія. І в одній крамниці знайшов таку ікону. Та якось за першим разом не добив торгу, бо з арабами треба добре й довго торгуватися. Виходить мій супутник із крамниці і тут же хватає його за рукав другий крамар із сусідньої крамниці.

— Хочеш св. Василія? Я маю... Ходи до мене!..

Той подумав:

Що ж, погляну! А що як...

Витягає араб менше-більше стару ікону...

— Ось тобі й Василій!..

Супутник і я дивимось один на одного: на іконі напис по-грецьки — араб же не знає цього письма, а може припускав, що й покупець не знає його! — каже, що це св. Спиридон, як у нас кажуть: Свирид... Араб присмирнів лиш тому, що торг йому не вдався. А мені прийшов на думку наш Степан Руданський із

його торгівцем, що, до потреби, св. Варварі домальовував бороду, і був готовий св. Микола.

Тут і там на порозі крамниці сидить собі араб, біля нього на землі якась скляна посудина, а в ній білий, прозорий плин. На вершку посудини жевріє вогонь, а від того вогню й посудини йде гумова рурка просто до уст араба. Він же споглядає на вас якимись „нету-тешніми” очима. Питаюсь у одного з наших помічників провідника:

— Це злинення його у простори забуття не є шкідливе йому?

— Ні! Цей наркотик легкий. Називається він по-турецьки „наргіле”, а по-перськи „томбак”. Курцеві цього дива наповнюється голова легкими фантазіями...

— Справді, — подумав я, — при цій нужді і лінивстві, яке тут очевидне, наргіле єдине щастя!..

Час до часу переходять вуличками старші чоловіки в турецьких фезах.

— Це турки?

— Ні, це останки з часів турецької займанщини; привикли, й досі уживають фезів.

Тут і там натрапляєте на арабські трахтирі. При столиках сидять самі мужчини, старі й молоді, попивають якісь соки, грають у якісь гри, між іншим, у кості, багато курять і гомонять.

— Знаю, що вина не вільно вам пити, Коран забороняє. А чи й справді ніхто не пє вина?

— О, пють! Але нишком, і лиш у себе в хаті! — відповідає мені мій араб.

Жінки тут уже „зісвітчені”; вже рідко натрапите на жінку арабку з закритим обличчям. Ще в долині Гебруну і при криниці Филипа бачив я таке миле ди-

во. Проте, коли, коло 4-ої години по полудні, жіноцтво йде — граціозною, стрункою ходою з конхою на голові — до криниці по воду чи з водою до хати, тоді ніякий прочанин, турист не сміє робити з цих жінок світлин, — хоч як цей мент манить! — якщо не хоче мати порахунку з чоловіком. Але всюди й завсіди бувають виїмки: нишком, моргнувши чорним оком, хитра арабка дасть натяк чужинцеві, щоб він собі клацнув апаратом . . . Та це рідкий випадок.

Мова тут для чужинців англійська — всюди нею розмовитесь — і італійська. Італійці в Єрусалимі засиджені, ще від часів св. Франциска вони тут осіли; та й головний Кустос св. Землі з католицького боку є францисканин. А як зайдете в простору, розбудовану кустодію отців францисканів, де з й прегарна їх церква, — то ранком застанете таку сцену: в подвірі, на партері, при однім вікні стоїть довга черга мужчин і жінок, а їм через те вікно видають менше-більше по нашій гелетці білої, питльованої муки і ще там дещо. А довкола, в цих же забудуваннях, кипить праця: є тут слюсарня, друкарня, столярня, токарня, швальня.

**
*

Якось сиджу собі преспокійно на лавчині навпроти входу до Гробу Господнього та й роздумую: Голгота, камінь, що на ньому були зложили Найсвятіше Тіло, знявши Його з хреста; роздумую про Господній Грїб, куди безперервно і хильцем — бо низенький вхід — заходять прочани з усього християнського світу, щоб поцілувати плиту на Гробі, помолитись. Аж стає переді мною огрядна постать доброго о. Овчарика.

— Ходіть! — наказує мені.

— Потривайте, куди? — питаюсь здивований.

— Шукати плащаниці Мазепи! . .

— Та ж вона тут повинна б десь висіти . . . Я всюди за нею глядів, і біля Господнього Гробу, і в самому Гробі, — нема ніде! То куди ж іти шукати?

— Ходім! Ми там притиснули ченця грека, а він одчинив нам музей!

— Де? — спитав я очима.

— Тут же, при цій церкві є музей! . .

Увійшли ми до музею, він невеликий. Уже були тут і о. Ігор Шпитковський, і о. Володимир Панчипин, і ще один священик, прізвища якого я не знаю. Мовчазний чернець, у камилавці, із-під лоба на нас споглядаючи, стояв тут, ізнітившись. Переглянули ми всі пам'ятки, — хрести, чаші, панагії, ікони, кадильниці, — але плащаниці Мазепи не побачили.

Наполегливий о. І. Шпитковський натискав на грека:

— Як це так, музей та ще й при церкві Гробу Господнього, то плащаниця повинна б тут бути, а її нема . . .

Чернець, лестиво очі д'землі опустивши, замявся і спитав:

— А стара вона?

— Гетьман Іван Мазепа подарував цю плащаницю для Гробу Господнього якось при самому кінці XVII або з початком XVIII століття. Десь та плащаниця тут є! — злегка переконуємо ченця.

— Можливо, що десь вона є! Але . . . треба питати в настоятелів . . . я нічого не знаю! — відповів чернець тихим приглушеним голосом.

Ми вийшли з музею, нічого не вскуравши.

Як сказав я — в місті рух і гамір. Масте вражіння, що тут усі торгують. Несеться нудкаво-солодкий запах якоїсь смаженини на олії — арабський прис-

мак! Всюди — в місті, поза містом, по селах, куди приходилося переїжджати, як Кана Галилейська чи й інші, пробивається нужда, і то від Аман почавши. Тут і там, на краях вулиць, доріг, посиджують собі арабські жінки, обіпершись бородами на коліна, байдикують. До них і ця природа пристосовується: голі, білі, пусті верхи гір і горбів та їх схилів, що на них сіріє сонцем спалена трава, яку, мов прецінні ниточки, обскубують отари овець. Де-не-де хатина бедуїна-пастуха: колиба нашого гуцула під Хомяком, це — в порівнанні — палац! Тут і там смоква, пальма, оливна деревина, виноградна лоза, — а все якось вельми вутленьке! Міркуєте: та ж і тут є земні скарби, як нафта, є і мільони, але в якій прірві вони пропадають?

Біла своєї мошеї — усередині вся вистелена вона килимом! — сидить шейх, їхній священник; у руці тримає вервицю і — рівночасно — розмовляє з сусідом, і молиться, безперервно ворушаючи, від зеренця до зеренця вколо, цією вервицею.

— А скільки на його вервиці зернят? — питаюся . . .

— Тридцять і три. Повинно бути дев'яност, але скоротили їм, — відповідає мені араб.

— А що він говорить на тих зернятках?

— Перші тридцять і три стихи Корану!

Над усіма тими пустельнобілими просторами, над тією мізерією, над гамором несеться з вежі мечету, через голосник, п'ять разів на добу, пригадка шейха:

„Бог — один!

Бог — великий!

Бог — могутній!

А Його пророк Магомет, єдиний пророк на увесь світ!

Моліться, краще бо молитись, ніж спати!"

Проте, приходиться дещо й поворкотіти на того шейха: коли ви найсмачніше повертаєтесь на другий бік, щоб дати собі ще добренького хропачка, саме тоді — третя година на світанку! — шейх на все місто реве свою пригадку! Але... й до цього можна звикнути.

**
*

Найживіші соняшною і веселою зеленню, в самім Єрусалимі, Оливна Гора; а поза Єрусалимом — околиці Вифлеєму, долина Гебруну, де спочиває праотець Авраам із Сарою, його син Ісаак із Ревекою, Яків із Лією і з їх сином Йосифом, що то брати були продали його у неволю до Єгипту, долина річки Йордану, якою він пливе тихо і якомсь молитовно.

Вельми захисна, далека часом, уся в зелені, поезією і бляєнням овець сповнена місцина — Сихар. Знаходиться вона недалеко Якового поля, що він був дав його свому синові Йосифові! Тут є й криниця цього праотця Якова. Ось біля цієї криниці й зупинився був утомлений дорогою Ісус Христос. І в Самарянки, що прийшла сюди по воду, просив, щоб дала Йому води напитись.

Ця криниця Якова знаходиться нині у маленькій церковці перед самими царськими вратами іконостасу. Глибоченька ж вона, оця криниця, має яких 15 метрів до дзеркала води. Воду тягнуть валком, корбою крутячи. Зимна ж вона і кришталево чиста ця вода.

Над самою церковцею стоїть розпочата будова великої і гарної церкви з шляхетного, сірого каменю. Будова сягає вікон і... від вибуху революції у московській імперії 1917, вона більше вже не пішла вго-

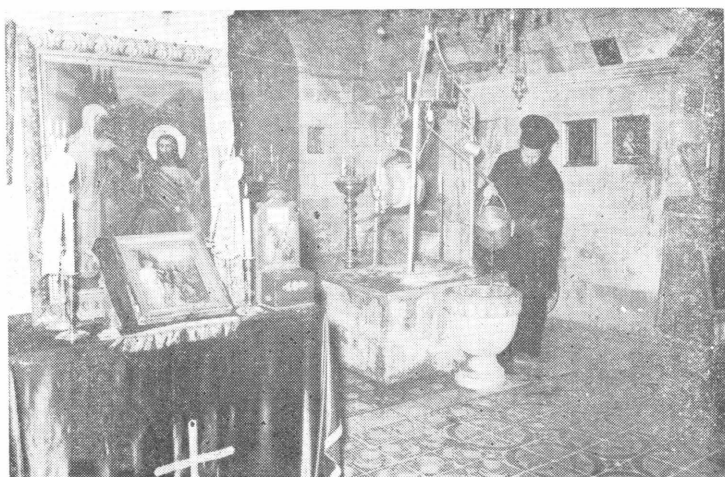
ру: фонди на будову давав цар. Узагалі — царська, московська влада вміла прощкати на св. Землю. Од-

Єрусалим: Оливна Гора. Гетсеманський Город. Церква на місці, де Ісус Христос молився, кривавим потом заливаючися.

но з кращих місць у Єрусалимі, Оливна Гора, то і тут москалі, мають свою церкву і монастир...

Але правдива оргія зелені — де й подоляк серцем одпочине! — це Єрихон! Місто просторе, все в

Сихар. Криниця Якова, — посередні церкві, — де Ісус вів розмову з Самарянкою.

густій зелені. Лежить воно на 270 метрів нижче від позему моря. Тут, ось у жовтні, така спекота, як у нас на вершку літа. Взимі ж — усі багачі Єрусалиму й інших міст сходу втікають од холоду сюди.

Єрихон — це найстарше місто у світі. Археологи окреслили й указали де був Єрихон Ісуса Навина і де був Єрихон Ірода. Це простора, серед сумної, гарячої, скелястої пустелі гір, недалеко шорсткої, неприступної Гори Спокус — де диявол Христа кусив! — оаза зелені! Недаремно Цезар подарував це місто Клеопатрі, а вона... продала його Іродові. А ця зелень, це помаранчі, плодоносні пальми, банани, виноград-

ники, смокви й управні поля. Розуміється, що таке місто мусіло впасти в руки жидів від самого згуку їхніх труб! . .

Але бачили ми тут — і з одного, і з другого краю Єрихону — й нужду сучася: широкими просторами розгортається село-не-село, місто-не-місто. Всі хати малі, без кривлі, по-східньому, досить чисті. Це вісімдесят тисяч арабів, що їх викинув Ізраїль . . .

Є деякі місця, смуги у Єрусалимі, де в горячі сонця й у подихах вітру тихо простилається спокій. Це Оливна Гора, долина Кедрону, долина Йосафатова. Понурою, східньою архітектурою мовчить тут мавзолей Авесалома, найлюбішого і найневдячнішого сина Давида. Але досконалого спокою ви — здалека! — відчуєте в . . . неутральній смузі, що ділить Єрусалим на йорданський та ізраїльський. Ширина цієї смуги не однакова. Тут постійно відчуваєте воєнну напругу. І, правду сказати, йорданці більше напружені, як сини Давида. На межі неутральної смуги не смієте помацатися за фотографічний апарат. Всюди скрито, в поготовлі стоять вояки. Одягнені вони вельми скромно, не грішать надмірним військовим „шиком”.

В одній такій смузі, одного ранку, ми опинилися перед кордонним шлябантом: Ізраїль. Наш провідник коротким реченням нас попередив: „Отці! Пані й Панове! Прийміть до відома, що тут не водиться критикувати! Зрозуміло?” Перевірка папшпортів була щільно-докладна. Взагалі справа перевірки папшпортів тут, на цім Сході, вельми нагадує минулі часи в Польщі. А за „рай” я вже й не говорю! — Ступивши на землю Ізраїля, ми дістали провідника — Карля Гомец, іще молода, русява, мила, привітна й тверда жінка — майор ізраїльської армії.

Зараз же подались ми оглядати другу частину святих місць — Вечерник, церква Успення, Гора Сіон. В будинку, під Вечерником, є гріб Давида. Великан же був цар Давид, бо й гріб його величезний! Тут же, недалеко, мавзолей: усі пам'ятки — таблиці, написи, саркофаги тощо — по жидях із цілої Європи, що їх помордував Гітлер. У цім мавзолею зупиняюсь думкою: яких розмірів буде наш мавзолей у Києві, щоб згадати хоча б прізвища мільйонів-мільйонів українців, що їх винищили, вимордували Москва, Гітлер, Польща й інші „вспульне границе“!

Так! В Ізраїлі іншим духом війнуло. Тут відчуваєте лад, спокій, чистоту, достаток, працьовитість! Усюди поля управлені, всюди переведено штучне наводнення, без якого — і без мільйонів, що ними тут солідно й сумлінно орудують! — ця земля була б пустелею. А так — цілі простори, це одна, радісна зелень життя: помаранчники, бананники, виноградники, пальми з ситими дактилями, а при тім цілі лани бавовни й збіжжя. У країні такого господарства, то й ті голі і пустельні верхи гір не викликають понурого настрою у душі.

Наш автобус легко й весело, серед зелені піль і садів, несеться по прегарній, асфальтовій дорозі. Усі дороги широкі, вигідні, а в їх „основі“ чути мільйони долярів! — На краю дороги стоять три вояки й дають знак, щоб зупинитись. Автобус зупинився: бачимо, це два вояки, а один вояк — гарна невіста! Вони попросили, аби їх взяти, бо вони втомлені ходюю. Вони привітні, стрункі, чистенько оягнені, культурні в поведінці. Невіста веде себе, як гідно запровалений вояк.

Місто Тель-Авів не має у собі нічого такого окремо характеристичного; це велике, звичайне, модерне

в теперішньому світі місто — з широкими скверами, бульварами, в зелені, з будинками модерних зарисів. Є й одна католицька церква.

Чомусь більше сподобав я собі портове місто Яфу, старовинне Йоппе. Жидівська легенда каже, що основником цього міста був син Ноя, Яфет. А Пліній твердить, що це місто існувало ще перед потопою світу. Нині воно просторе, модерне місто.

**
*

Зауважую, що є в Ізраїлі й меншина — араби. Посмів я спитати нашу провідницю:

— Чи араби живуть тут відокремлено?

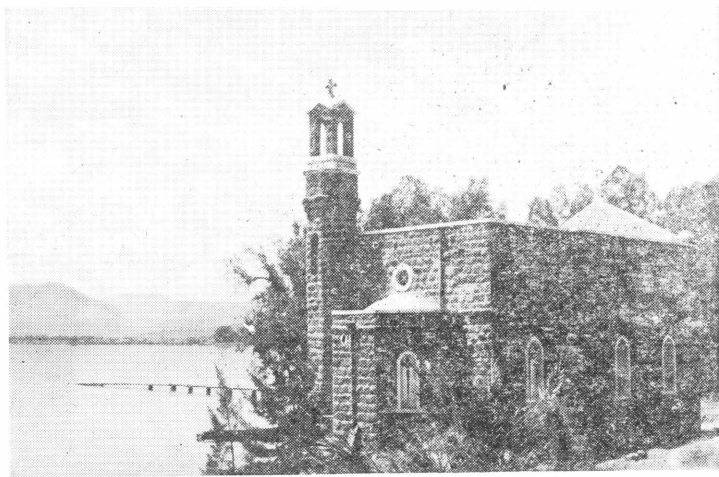
— Ні! — відповіла коротко, змірявши мене пиятним поглядом.

І справді! Берімо, в Назареті, либонь із усіх міст Ізраїля, арабів живе найбільше, то відокремлення їх не мало б практичного зміслу. А що вони живуть тут досить скупчено, то й їх шейх голосить із мінарету їх мошеї молитву-пригадку. Але тут, серед гамору дня, його сливе не чути: не дали йому тут глосника, то лише нишком він співає...

В Ізраїлі усюди розмовитесь по-англійськи, по-німецьки, а ми, українці, як захочемо, то й по-українськи. Між собою жиди розмовляють — що чути на кожному кроці — лише по-єврейськи. До цієї одностайности в мові не прийшло у них так легко.

Всі знаємо, що жидів єднала віра, традиція, а не мова. Вже по повороті з Вавилону — 538 р. пер. Хр. — жиди застали в Палестині лиш арамейську мову, а єврейської уживали тільки у святині й синагогах. Потім жиди мали різні діалекти, жаргони, аж до наших часів, коли панував так званий — „їдіш”. Щойно в найновіших часах прийшов патріот-містик,

що став проповідувати мовну єдність жидів, що укріпив жидів у двотисячну єврейську мову, всадивши в неї нові, модерних часів терміни, — це Елізер Бен Єгуда. Важко йому йшло, мав він великі спротиви й перепони у своїй місії. Але в рік його смерті — 1922 — він таки діждався, що 14 тисяч дітей уже розмовляли по-єврейськи. Його „Тезаврус” це, в їх мові, сущий і необхідний підручник, як для французів „Діксіонер де ль’Академі”. Його син, однак, Ітамар Бен Аві, продовжує місію батька, опрацьовує нову азбуку, щоб визволити жидів від старої, складної азбуки.

Кафернаум-Табга. Церковця — над Генезаретським Озером — на місці, де Ісус дає Петрові ключі Царства Небесного.

Генезаретське озеро — знане всім християнам із св. Євангелій. Зупинившись над ним, воно й зворушить вас, і сильно зворушить кожного віруючого християнина! Але, цим разом, у цих нарисах, тримають сірої дійсности. Над озером — місто Тиверія-

да: Рибальське місто. Гарне воно, все в зелені, ясне, як Його, Христа, очі. Озеро оточене горами й високими пагірками — воно просторе, отворене, спокійне. Переїхавши його малим пароплавом, ми висіли на березі „кібуцу”, зрозумілою мовою сказавши: колгоспу. Нас тут привітали, дещо показали, пояснили, що вони творять на цій землі „нове життя”. Працюють усі збірно; кожен, як потребує, дістає й гроші на свої видатки; хату, харч, лікарню має тут на місці. Завели нас у чудовий пальмовий сад. Ті густо-золотисті дактилі, — огорнені в сітки, щоб їх не їли бджоли, оси, — приманювали наші піднебіння. Тут ми й обідали, — дали нам, між іншим, досить пристойно величиною, круглаву, смачну рибу, що її таку саму і тут же ловив св. Петро, рибалка, з недалекої он Витсаїди. — Проте, коротко: колгосп колгоспом! Багато дечого можна тут зауважити й відемного.

Зараз же, за цим „кібуцом”, зносяться гори: тут же йде кордон. Довідуюсь, що на кордоні є такі ж „кібуци” виключно військові, їх ведуть і працюють там самі вояки, мужчини і жінки. Вони засоблені в усю потрібну зброю. На випадок потреби — готові до бою.

З великим запалом і вірою жиди відбудовують свою батьківщину, бережуть те, що відновили; очищають себе від інших вір і впливів. Бодай на око таке виходить. Інколи в цьому вони суворі. Не вадить пригадати: англійські „бітлес”, ті нещасні нігілісти сучасної Європи, мали доступ до багатьох великих міст світу, — Ізраїль до себе не пустив їх. — А на Горі Кармель, — де жив Ілля пророк, де є католицька церква, при ній величний будинок новіціату

черниць кармелітанок, — тепер уряд заборонив приймати новачок. Очевидно, монастир стоїть перед зачиненням через брак допливу нових кандидаток до Чина. Але всюди, де жида живуть, на не своїй землі, у першу чергу вони є проповідниками толеранції. Та — парадокси невмирущі! Проте, щиро сказати: якби я був жидом, то без найменшої надуми їхав би на постійне життя до Ізраїлю!..

**
*

Хочу закінчити ці нариси українським акордом.

Церква св. Анни. Вона з часів хрестоносців. Під нею вигідні, в камені довбані печери-кімнати, — так і досі живуть тут люди. Каже легенда, а радше передання, що тут жив Йоаким і Анна, і тут родилася Божа Мати. Є тут на стінах мармурові, то в емалії таблиці з короткою молитвою у різних мовах світу. На видному місці читаю: „Пречистая Діво Мати...”. Поставлена в 1943 р. В іншому місці є й по-польськи ця молитва, з 1944 р. Буває, що й ми перші можемо — як хочемо — бути! Друга церква „Отченашу”. Тут ця Господня молитва подана вже на мармурових таблицях, хочеться сказати — в безлічі мовах, старих і нових, тих, що гаснуть, і тих, що творяться. І ось, над головними, входовими дверима є наше: „Отченаш, що єси на небі...” Це вже не абияка штука, що українці дісталися тут, діпняли найвидніше місце! — Врешті, у церкві зустрічі Марії з св. Єлисаветою, по Благовіщенні, — знову поряд із іншими мовами, читаємо на одній емаліованій таблиці стих Діви Марії: „Величай, душе моя, Господа”... Словом, бодай тут дотримуємо кроку! Якби ще ось так у взаємній любові в рішальних хвилинах, то

можна б вірити, що ми справді хочемо нашої Держави!..

**
*

Ріка Йордан.

Зайшло сонце. Та воно ще грає, палає на верхах яєних, пустарних білих гір. Спів птаства на кипарисах, на пальмах, на евкаліптах, що безлегітно заслухані в цей спів і в тишу плеса Генезаретського озера, — зустрічає вихід із-за гори задуманого місяця.

У Аїн Карім блиснули перші світла, мов гомін голу св. Івана Предтечі, що тут родився.

У вечірній тиші Узгіря Блаженств, огорнувшись у золотисто-червоनावі відблиски місяця на плесі озера від віків гомонить:

БЛАЖЕННІ . . .

Назарет, жовтень 1965.

ШЛЯХОМ МОЛОДОСТИ

Мою мрію — при Божій допомі! — я досягнув: я був у Люрді. Був я у печері Массабель і поцілував ту святу скелю, на якій стояли стопи Пренепорочної Діви Марії. І не тому поцілував я цю святу скелю, бо всі цілували, а лише тому, — бо душа й серце моє того прагнули. Чи можна дивуватись, що із щемінням туги у серці покидали ми, моя дружина і я, Люрд?

Останні гомони дня зносились із верхів Піренеїв у голубі далі неба, коли наш поїзд рушив у дорогу — на Італію. Мальовничими, молодолітніми Піренеями, попід сторожко-тремтючі зорі, в тихому нічному шумі лісів, ми — ранком — були вже над морем. У ранішніх струмах сльва сонця, у подихах брижів ясно-блакитного моря, у леготах вітру, що пробігав по цих шоретких, стрімких, суворих краєвидах, наш поїзд ніс-

ся якось дуже зухвало й молодечо. Марсилія, Тульон, Канни, Жуан ле Пен, Ніцца, Монако, Монте Карльо, з їх приманливими, соняшно-палкими і розсміяними берегами, що постійно граються з безжурними і грайливими хвилями моря, з їх пальмами й кипарисами, що підкреслюють красу цих просторів — миготіли перед нашими очима, як прегарний фільм.

Вентімілья — і ми вїхали в Італію. Трохи не двадцять років, як я був залишив цю країну. Якби там не було — я зрадив нею тепер. Задовго я у ній жив, „богемив”, щоб її не любити. Перед очима швидко минали села, містечка, міста — Бордігієра, Сан Ремо, Аляссіо, Савона; швидко мінялись у просторах проліски, сади, поля, на яких достигали збіжжя. І ми, минувши рухливу й стару Дженову, переїхавши довжелезні тунелі лігурійських гір, вїхали в густо-зелену, соковито-буйну долину Льомбардії. Минули ми історичне місто Леньяно, де мілянці в XII стол. перемогли Фридриха Червонобородого, місто Павію, що має один із найстарших університетів, у якому і Леонардо з Вінчі студював анатомію, — і наш поїзд із шумом прибув на ту монументальної архітектури стацію — Міляно.

Опинився я у місті моєї молодости. Якось тужно-радісно забилось моє серце. Гляджу за числом трамваю, — що мені потрібен, — а перед очима моєї душі, у якімсь шаленім гоні промигують роки 1926-1931: події, приятелі, пригоди, журби, богемства. Опритомнила мене моя дружина. Аж — зідхнув я.

У пансіоні — господарних і добрих Сестер Єлисаветок — я ледве вмився, переодягнувся — і вже в місті. Вітаю кожную вулицю й вуличку, кожную церкву — це ж старовина! — й камяницю, кожного прохожого, бо в ньому хочу побачити знайомого чи приятеля.

Усе довкола мене — майже те ж саме, незмінне. Те небо, те ж сонце; той же якийсь устаткований північно-італійський гамір; той сам переклик продавців майже тих самих часописів у імпазантній галерії Вікторія Емануїла. Лиш катедралю — отой, мережаний готик! — була ще живіша: у її мережках-коронках ожила моя туга, якою я огорнув цю катедралу ще в молодості моїй!..

**
*

Та — облишмо ці сантименти, лірику; радше — ходім до прози.

Рух, гамір, поспіх — людей, авт, трамваїв, автобусів. На всіх головних майданах, на рогах вулиць стоять продавці часописів і перекликами про зміст часописів іще збільшують гамір. Цей рух, поспіх охоплений ритмом вуличних світел, — яких тут є дуже багато, і — це підкреслюю! — яких населення, аж дивно! — докладно притримується. Всюди багато зелені, дерев і городців. Старі парки й городи ще устатковано. І неймовірно чисто! Ця чистота, яку почали зберігати вже в 1930-х роках, доведена тепер до якоїсь досконалости; і то не лише в осередку міста, а й по передмістях. Слідів війни — вже зовсім не видно. Лиш у різьбах на фасаді катедралі деякі праотці Старого Завіту потратили голови, то потурбовані й покалічені.

Багато нових домів. Тут і там буйно височіє хмародер, вносячи в гармонію архітектури міста якусь зарозумілість і дисгармонію. Повиростали й нові дільниці, або, інші — як Монфорте — порозростались. Старі промислові забудування поширились, декуди й нові фабрики постали.

Але, нестримно прагну піти давніми моїми слідами по старовинних церквах, музеях міста Міляно;

оглянути старовині пам'ятки культури, порадувати душу перлинами мистецтва.

Міляно: Катедраля.

І ми, з дружиною, подались до старої, з кінця 1300-х років, катедралі, що ніжною мережкою готику — мов музика Страделлія, як молитва суворої й чистої душі аскета — зноситься до Бога-Творця. Усю цю катедралью, іззовні, довкола, від долини до вершка, гармонійно облягають сотки й сотки різьб — Праотців, Отців і Святих. А в середині — цю суворість і містичні сутінки зогрівають і сповнюють глибокими й гарячими тонами старовинні — ще з 1400 і 1500-х років — славні вітражі. Перед катедралею розгортається широкий, рівненько плитами з шорсткого граніту вимощений, зеленим городцем оживлений майдан.

Та й до найстаршої, ще з IV-го століття, базиліки св. Амбросія зайшли ми. І прожогом кинувся я в подих цього старовинного стилю — атрія й притвору, цих старороманських луків. Суворі, сірокамінні стіни оживлені золотом і кольорами старовинної мозаїки в головній абсиді. Тут і там, на грубих кольонах видніють останки фресок із XV стол. Тут, у цій базиліці, проповідував Отець нашої Церкви св. Амбросій, що був тут і архипастирем, і батьком мілянців у часах аріянізму, і провідником у громадських справах. Донині — св. Амбросій, це гордість міста Міляно; донині — мілянці мають свій, амбросіянський обряд.

Звідсіля, бо й не далеко, пішли ми в напрямку церкви Санта Марія делле Граціє. Там же є отой чарівний, у брамантівські арки — а в міжарках чудові у медальйонах у терракотті голівки гуманістів і мистців — охоплений городець, посеред якого бє фонтана — не знати: водою чи запахом цвітів? А над усім, на церкві — домінує могутня баня Браманте, що неначе синтезує цю архітектуру стилю братів Льомбардів.

Найперше, заходимо, тут же при церкві до рефектара Отців Домініканів, бо ж — просто — несе нас ту-

ди душевна жажда: побачити твір Леонарда з Вінчі — Тайна Вечеря. Минуло вже багато років, як в останнє я оглядав його. Під час останньої війни ця стіна з цим на ній твором була закрита грубезною верствою сухого піску. І бомба, що тут таки впала, цієї стіни не порушила. Про це думаю і входжу до рефектара . . .

Хвилина — кидаю поглядом — стає сумно й чужо. Не те, не те, що колись, ще в 1939, тут було! Бомба дощентно знищила той із славними арками Браманте городець, до якого двері виходили саме з цього рефектара; а з цього городця нісся плюскіт фонтани з сонцем і незримо стелився у підніжжі цього леонардівського препокірного й доброго виразом Ісуса Христа в Тайній Вечері. Сам же твір Леонарда — врятований. Але можна б ствердити: цей твір невблагано розпливається у століттях. Новий — але ще в експерименті — спосіб мальовання Леонарда, що він уперше був пристосував його, малювавши цей твір, — поволі, майже непомітно приносить руїну цього великого, першого такого в мистецтві Європи психологічного твору. Колись, — (у „Києві” ч. 2. 1952) — писавши за „Кетолік Дайджест”, про цей, по цій війні, рятунок твору — я сподівався багато більше від тієї реставрації твору . . . Для прикладу: порівняти стан фресків Джіотта, то вони — мальовані старою технікою — наче б 25 років тому, хоч вони з початку 1300 років; а стан Тайної Вечері, хоч мальована в 1492-1496 роках, то вона вже дуже знищена. Правда, знавці-консерватори твору Леонарда твердять, що цей твір удалося при помочі нових хемічних засобів утривалити, затримано його саморуїну. — Цією ж бомбою, що знищила городець, була знищена і стіна церкви Санта Марія делле Граціє, яка прилягає до городця.

По вул. Маджента йдучи, зайшли ми й до церкви св. Мавркія. Хто знає мистця Бернардіна Люїнія, — посередній учень Леонарда, що взяв у нього певність рисунку, грацію, але тоном остався самостійним, — той не опреться, щоб не зайти до цієї церкви й нарадуватися красою цього співця кольорів і його жіночими типами Льомбардії.

**

Були ми ще й у інших церквах Міляно, — як св. Евсторгій, де є фрески Мікельоцца да Форлі, у Сан Сатіро, де є перші зразки архітектури молодого Браманте, як Сант Анджели, де є фрески мистця Паольо Льомаццо, — але про це — вже залишимо для себе. На коротко, лиш наборзі зайдемо до музеїв. Було б несамовито прикро не заглянути... до славної Брери. Тут іду я „напомацки”: знаю місце кожної перлини цього мистецтва золотого ренесансу. Ось, „Зняття з Хреста”, архитвір перспективічного скороту великого Андреа Мантенї; „Мадонна з Дитиною” снажного тоном Джіованніа Беллініа; така ж Мадонна того русяво-тонного Б. Люїнія; ті Мадонни з ангелами-музикантами мистця Чіма да Конельяно; „Вечеря у домі фарисея” мистця Паольо Кальярі, названий Веронезе — тут же така глибока і проїмлива психологічна сцена: Магдалина зливає на стопи Ісуса пахучі олійки і Його стопи отулює своїми косами, а Юда і фарисей, згіршені, споглядають на це. Це могутній, монументальний твір, що залишає у глядача ніколи незатерте вражіння. Далі — Мадонна з Сином пензля монументаліста Перо делля Франческа; ці повні краси й містики Мадонни і святі мистця Амброджіо да Фоссано названий Бергоньйоне; ці твори учнів Леонарда з Вінчі, як Чезаре да Сесто, Джампетріно, Больтрафіо,

Конті, Мельці. Врешті, молитва, поезія ніжності тону й грація рисунку, божеськість кольору — „Заручини Діви Марії” Рафаеля Санція. Цей твір стоїть у окремій кімнаті. На жаль, десять днів по наших відвідинках цього музею, якийсь духово-хворий елегантний тип, розбивши грубе скло, що зберігає твір, кинувся з ножем на цю перлину, хотівши порізати її. Його вперу схопили й обезвладнили. Твір лиш трішки — між головами постатей і брамантівською святинею — задертий вістрям ножа. — І так, через братів Креспі, через монументалістів неапольської школи, аж до неоклясиків Аппіяні, Гасца й інших, ми оглянули цей музей і сказали: до побачення!

Та й у „Музею Амбросіяно”, — який дуже гарно устатковано хронологічно й за школами, чого колись не було! — зупинились ми знову перед Мадонною Б. Люїнія, якій дав він усміх доброти і щастя, а не загадковости — як Леонардо у своїй Мадонні Скель, що є у Люврі, хоч твір Люїнія виконаний під впливом згаданого твору Леонарда. Зупинитись треба й перед портретом Беатріче д’Есте мистця Амброджіо де Предіс; перед св. Іваном Хрестителем, що його так віддано для Леонарда з Вінчі виконав його учень Джампестріно.

У старовинному замку з XIV стол., — ще раз подивляв я — крім малярства ренесансу й розлогого дуба Леонарда, корону якого він так пишно фрескою дав на стелі великої балевої салі володаря Льодовіка Сфорци, — ранне-християнську різьбу й архітектуру та різьбу ренесансу.

На закінчення, пішов я й на нововлаштовану виставу мистецтва Льомбардії доби Вісконті-Сфорца. Виставу влаштували в простірних салях королівського

палацу. І тут я знову поринув у ті часи мистецтва, що — взявши силу від старовинної Греції — стало на неосяжні нині висоти. Такі мистці, лише Льомбардії, як: Джіованні да Міляно, Мікеліно да Безоццо, Пізанелльо, Джіов. Баділе, Дзаваттарі — 1200 і 1300 роки; далі, Боніфачіо і Бенедетто Бембо, Вінченцо Фолпа — якому тут дали дві великі салі, Карльо Браческо, Бергоньйоне — 1400 роки, й інших багато, — такі мистці — утривалили свій час, його культуру, побут, звичаї, що живуть у їх творах донині: вони свою місію виконали — досконало. — На цій виставі були й старовинні Служебники — пребагато міньйовані. Були статути й книги, що торкаються господарського життя країни в тих далеких часах. Наприклад: Статути сіделників — з XVI стол., Статути кравців — із 1385 року, Статути шевців — із 20 листопада 1461.

Був на цій виставі й білий крук, що примусив мене впялити очі в цю габльотку. Читаю й перечитую цей документ, і стверджую, що повинен би він зацікавати наших економістів. Тобто — тих, що цікавляться економією старовинної Руси. Документ дослівно звучить „Ун' антика реляціоне політіко-економіка сулля Руссія” з 1493 року.

*
**

Останній день — власне: лиш дві години! — посвятили ми моїм приятелям, знайомим, щоб їх відвідати. Заходимо до однієї, з якою я вже давно не бачився. А те „давно” — не кожній пані подобається! Але, моя знайома, жінка поваги і статечности, хоч і „подалась”, — та й було чого: роки війни, смерть сина і чоловіка, збомбардування такого колись гарного дому, — прийняла нас щиро і з радістю.

Хоч на декілька хвилин зайшов я ще й до інших приятелів — вона поетесса, він урядовець. Вибухові їх радості на мою неждану появу, я піддався спокійно. Питанням — як звичайно в таких хвилинах серед приятелів — здавалось не буде кінця. Він приглядається мені й каже:

— Так, це ти, Мікелє? Ми втратили надію тебе живим побачити!

— Ми за тобою банували, що й поезію про тебе написала? Ось, на, читай! — це вона каже.

І витягнула з полиці якийсь журнал, отворила й поклала на стіл переді мною. Згадали ми всіх наших спільних приятелів, їх життєві статки й нестатки, над деякими зідхнули, над іншим — махнули рукою, померлих — помянули. Згадали ми й ксьльнерку Маргариту з кооперативної ресторації, — як то вона, інколи, ніби й ненароком, двічі обід принесла! Добра старенька була — напевно вже не живе! хай з Богом спочиває.

Перед самим відїздом зайшов я ще до опери Ля Скаля. Випадало бодай привітатись із моїм приятелем із молодости. Хай, що він був тоді початківець-критик музичний, а нині славний і вирішний критик цієї ж опери Ля Скаля у Міляно — проф. Франко Аббяті, та привітатись мило було б. На жаль, ні в опері, ні дома — не було його в той час. Як Бог дозволить, то іншим разом надолужимо собі!

А ми за годину сиділи вже у поспішному, що нісся з нами — серед ланів збіжжя, серед густої зелені морв, попід розсоняшене небо Льомбардії — до Падови, до міста св. Антонія.

Міляно, травень 1958.

В МІСТІ СВ. АМБРОСІЯ

Не моя це вина, а моєї раси, що так часто непрактичне серце має у мене слово. Ось, таке й тепер: практично беручи, чого пхатись восени до Міляно, коли там туман і мжичка світ заступає, кості проникає? Ба, але ж я, пустившись моїх рідних обніжків та й полинувши в широкий світ, у цім місті вперше ступив на землю Італії! То й цим разом соняшний Рим проміняв я на мілянські мряки.

Приманило мене тут моє минуле: 37 років тому! Це шмат часу! За такий час і людина змінюється, а що ж говорити про місто. Старі й вузькі вулички, тісні перехрестя, старі й неісторичного значіння будинки — все те зникає.

Моя перша станція — але не залізнична — при „вія Амедеї 13” ще стоїть; заглянув я сюди і, з мжичкою, засумував. Але, друга моя станція, — при „вія Ольметто 8” — ні сліду по ній; та й вулиця інших форм набрала! А була це незвичайна станція! Стара сіньйора Лямборгіні мала височепну кухню, а що була практична ця сіньйора, то переполовинила цю кухню: я на горі, а підо мною кухня! А що це переполовинення було зроблене з самих дощок, то як я ранком робив руханку — старенька Лямборгіні втікала з кухні, бо лякалася, що я з усіми моїми причандалами злечу їй на голову.

В Міляно — вже нема вуличних мистців, що то розгостившись на хіднику, як у найдобрішому ательє, малювали кредками, і то на хіднику, на асфальті, Мадонни й усяких популярних святих, а пе-

реходячий народ зупинявся, усміхався, подивляв і — це й головне — кидав на твір пять чентезімів. Та й вуличні „недорізані”, зманіровані, зламані співаки, що то ходили від подвіря до подвіря, зі сценічними вихилясами й рухами виспівували оперові арії, а за ними підтягали, миючи вікна, покоївки і наймички, — й вони щезли . . .

Нема вже й вуличних музикантів, що тягнули за собою на колісцятах „органетті” й, зупинившись на майдані чи на люднім перехресті, хрипучо задихано сопіли-вигравали оперові арії; а в той же час жінка з дітьми на тарілку гроші збирала від випадкових „слухачів”.

Один із таких музикантів, тоді, був учнем, ні більше, ні менше, а самого Джюсеппе Вердія! Та й не вигадка це! Яюсь, як звичайно, зупинився цей музика на вулиці, крутить корбою, а „органетті” дмухають арію з „Аїди”. Підходить до „органетток” якийсь уже старий пан, відбирає від музики корбу, кажучи: „За швидке темпо! Ось, таке має бути темпо!” — „Е-е! ва бене? А ти хто такий, що знаєш, яке має бути темпо?” — спитав музикант. — „Грай так, як тобі кажу. Я написав цю музику!” — „То ти Верді?!” — з криком радости гукнув музикант уже до спини композитора. Ще того самого дня на „органеттах” цього музиканта пишався напис: „Я є учень Джюсеппе Вердія”.

Усього того та ще й іншого вже нема. Вулиці поширились, деяких вузьких перехресть — як біля Сан Бабіля — не пізнаю. Хмародери — правда — помірковані, рвуться у простори. Крамниці сяють світлами, увечорі, й багатими виставовими вікнами. Вулиці завалені — хочеться сказати: заткані! — автами. Вза-

галі, вуличний рух в Італії по великих містах це така проблема: це ж переважно, всі старовинні міста, а всі їх середмістя мають вузькі, але історичні вулички, зріст же авт неймовірний!

Стверджую ще один сумний обяв: щось миле, скромне, таке мистецько-богемське в Міляно не може вже існувати. В славній Галерії Віктора Емануїла — як увіходити від Майдану Дуомо, то ліворуч, друга, — була крамничка не крамничка, бюро не бюро. По-під усі стіни стояли малі шафки, а радше скриньки зі слухавками біля них, а біля кожної скриньки — крісло. Сюди приходили кандидати на славних співаків чи співачок, — деякі з них і стали славними! — приходили й сірі, голодні початківці, приходили й бідні, зламани життям і його обставинами маняки; кожен вибирав собі якусь платівку з арією, чи піснею якогось славного співака чи співачки, — починаючи від Таманья, Каруза, Малібранд, Баттістінія, Мишуги, Сальомеї Крушельницької, а кінчаючи на Тоті даль Монте, Пампаніні, Скаччяті, Гарбін, Галсффі, Джільї, Скіпа, А. Пертіле — закладав слухавки на вуха, кидав у дірку найменший гріш і слухав: уважно вчився — що це таке віддих і його рівномірність та витривалість, тон і де саме має він зосереджуватись та згучати, тембр, колір, неслість, фраза, звязкість, переносення й інші неписані тайни пізнавав він там. Нині — ні сліду по цій, як брати на ці часи, якби там не думати, дідівській крамниці! Пишнота, виставність убила цю, все таки — поезію, романтику! . .

І в „Громадським Городі” є деякі зміни, але вуличка й при ній лавка, де сходилась наша богема: Стася Струпчевська, сопран кольоратура, Марися Нассав, маллярка, Зенон Дольницький, баритон, Василь Тисяк, Бендер, Вол. Кспура, два Юрки — Гарда і Чапліць-

кий, ну, і я! — стоять непорушні. Зупинився я біля цієї лавки й минуле поглинуло мене всього. На моє щастя, недалеко, над ставком, жовтів ясними тонами рясний, розлогий явір і, здається, до мене говорив: немов учора все це діялось, правда? А я, це місце, як бачиш, уже охрою застелаю. Надходять дощі, мряки, проникливі і холодні. Ти ж знаєш ті сірі, тусклі, липкі дні й ночі мілянського холоду, а в кишені пуста! — Воно так, але тут, біля цієї лавки, молодість гомонить, а вона й охри не лякається!

Зайшов я до старої церкви Сан Бабіля. І як його не зайти, як тут — я ж виразнісько бачу! — перед престолом стоїть баритон Юрко Чапліцький, а поруч нього Ізанг Тапалес, Японка, славна тоді інтерпретаторка „Мадам Баттерфляй”, — беруть шлюб. А я — та ще й у моїм фракку, що по тім шлюбі у . . . льомбарді заставив — їм за свідка був. Далекий 1930 рік. Згадую, а в серці нис смутком і тугою, бо все минуло та й добре, що не вертається.

Якось одного пополудня, до Дуомо заглянув я. Й поринув я у ці мороки готики, що їх велично кольорують старовинні, з 14 і 15-го століть, вітражі. А мілянське Дуомо це не є чиста готика Італії, — соняшна, ясна, проміниста! — а правдива готика півночі: тут розради й сонце не внесе. Людина — це попіл, що їй, поза Богом, просвітку нема, й мусить вона лиш важко покутувати за гріхи свої і ближніх своїх, і свій кістяк гостролукими лініями — мов зідханнями — до Бога здіймати. — Я прийшов і станув на „моє” місце: біля престолу Божої Матері. Бо сюди, до Неї, я так часто тоді приходив. І було чого й за чим приходити; тоді я так багато потребував сил витривалости, стійкости, то де ж я мав того усього шукати? І я, ось тепер, довго зупинився на цім „моїм” давнім місці, бо воно — як

колись, так і нині — мені найлюбіше. А перед очима пересувався фільм минулого . . . Душа відчувала дивний запах того минулого. І цей сірий, холодний мрамур святині став мені лагідним і теплим, а мороки, що здіймались від долівки до гостролукої стелі, як добра неня пестили моє серце.

Вельми цікаві й музеї мистецтва в Міляно. В музеї Брера знову потягнуло мене до . . . лірики. — Лиш не думайте, що я хвалюся цією моєю вадою. Але, що його діяти? Такий халамидний характер! — І найдовше зупинивсь я перед полотнищем мистця Паольо Кальярі, названий Веронезе, 16-го ст. Твір: „Гостина в домі фарисея”. Не дивився я на радість барв, на розмах композиції, а відразу припав я до Магдалини, як і вона до стіп Ісуса Христа. І дивлюся, й милуюся, як вона, зіллявши пахучими олійками стопи Ісуса, своїми золотистими косами — о! ті коси венеціянок того 16-го стол.! — обтирає ці босі, втомлені стопи. Я ж дивлюся на неї і завидую їй. Довкола — скандал, згіршення: та як же викидати такі гроші на стопи, ну, хай, що й Ісуса, як є стільки вбогих, нещасних! Найбільше згіршені фарисеї і Юда з Іскаріоту!

Друга моя „слабість” у цім музеї, це твір Рафаеля „Шлюб”. Не берусь тут приглядатись, від кого у цім творі Рафаель походить — від Тімотео Вітті, від П. Перуджіна чи — щодо фінезії тону — від ченця Анджеліка, я беру тут сам твір, як такий: рисунок, композиція, колір, тон, а все в такій градації й грації, таке високотендітне, що й найніжніша, найвибагливіша — як вичуття серця й душі в техніці! . . . — . . . філігранна цього твору не перевершить. Цей твір, це молитва, радісний спів Херувимів перед Пантократором.

Ще про одну мою болість — є такі дві церкви, в Римі й у Міляно, що мушу до них зайти, коли тільки

повз них переходжу. Перша, на горбі Джіанікольо у Римі, церква св. Онуфрія.

В Міляно ж, маю церкву св. Маврикія. Тут нема ні скуплення, ні тиші, як у Римі в св. Онуфрія. Архітектура нецікава, а біля церкви постійний гармидер, бо вона стоїть при Корсо Маджента. Але має ця церква прецінні фрески мистця, що його святі, діви, — Магдалина, Катерина й інші — це мрійливі русявки ангельських форм і усміхів; його Мадонна — це ніжна Цариця Херувимів і Серафимів. Творець цих фресків зветься Бернардіно Люїні, а вмер він у 1532 р. Був він льомбардської школи. Не цурався він Леонарда з Вінчі. А його славна Мадонна в музеї „Амбросіяно”, кажуть, рисунку Леонарда.

Зайшов я й до деяких старих церков, що їх Міляно має. Цікаві вони старовиною і століттями. Церква св. Назара чи й св. Лаврентія — та ж це вони з років, коли імператор мав свій осідок у Міляно, а звідси перейшов до Равенни, V стол. Такої ж старовини сягає й церква св. Евсторгія, що її у 15-ому стол. так велично окрасив фресками Мельоццо да Форлі, майстер славних ангелів.

Та йду до — як кажуть — найстаршої базиліки в Міляно: св. Амбросія. Був він Єпископом Міляна від 373 — 397 року, до смерти. Давні роки! До Міляна прибув у 384 р. молодець гарячого і неспокійного серця й мислі Августин із Тагасте й тут пильно слухає проповідей св. Амбросія. Згодом, навернувшись під впливом цих проповідей і прийнявши з рук св. Амбросія св. хрещення, св. Августин у своєму творі „Сповіді” сам каже: „До Тебе, Господи, кличе та віра, що Ти мені подав її, що Ти нею сповнив мене через чоловіколюбство Твого Сина, і за посередництвом одного Твого проповідника”.

Архітектура базиліки, що її нині бачимо, це — на первісних основах — ранній, той чистий, зразковий романський стиль, IX-X стол. На первісних основах, бо двері теперішньої базиліки, — дерев'яні, чудової роботи, — V-го століття. Мозаїки в абсиді — з тим суворим, царських форм блиску, багатства Пантократором — це з X стол.

Зі старости ця базиліка вросла в землю. Пригадаю собі, колись, дитиною будши, я вельми дивувався: чому це хата нашого сусіда старого Габра та в землю влазить! А батько відповідав: „То зі старости, сину!” Щойно, ген-ген, згодом побачив я, як це всякі фора і інші старовинні будови Риму подались зі старости так, що нині від 6 до 12 метрів положені нижче позему сучасного Риму. Таке воно і з людиною діється! . .

В базиліці св. Амбросія — уже від просторого атрія-притвору, з його арками, з капітелями кожен іншого мотиву ростиної і звіринної орнаментики, з тими фрагментами старовинних написів із іменами: Плініус, то іншими, з фрагментами старовинних фресок, — по свому, добре й свійсько почуваясь: це бо мистецький світ Бога, мистець своїм мистецтвом приносить хвалу Господеві. Нутро базиліки, з своїми, горою, матронеями — в глибокій старовині, в церкві жінки були окремо від чоловіків! — з своїми багатим рухом арками, з пречудовими капітелями на сильних колюмнах, — усе огортає мене теплом Сходу. Може й під вражінням обрядовости я це тепло відчуваю: бо амвросіянський обряд має у собі елементи Сходу. Ось, для прикладу: ті два аналої, що стоять напереді обабіч престолу — зліва, читають Апостола, зправа, читають св. Євангеліє; священник, під час Служби Божої звернений обличчям до народу.

Далі, бачу й останок фрески з 1300 років, що на

ній є мій приятель, „Боно аміко Таверна”, що то я пустив його в „Ділі” у 1927 році. По цих останках фрески виходить, що колись-колись уся базиліка й цілий притвор були багато прикрашені стінописсю.

Бути в Міляно й не відвідати „Останньої Вечері!” Леонарда, — я б собі ніколи цього не простив. Завсіди, як і колись, іду до цього твору з дивним душевним поспіхом. І ось, стою перед цим твором, і диво! Бачу його у такому ж стані, як і тому 37 років . . . Мені воно й краще та й приємніше бачити „Останню Вечерю” такою, якою вона була за моєї молодости і якою й нині є: Ісус, із похиленою головою, наче за легким серпанком, наче поринув у 1494-6 роки, коли Леонардо творив цей твір; та й Апостоли, здивовані, в русі неймовірности, в душевній метушні, усі мов з’яви. Деяким Апостолам, як Якову стар., незрима лихо, що зжирас твір, уже й одержу наджерло. Всі ознаки Леонардової мислі, туга на обличчях осіб цієї драми, ще бачимо, хоч і мутнаво, мов крізь серпанок. Ну, хай! Але що ж скоїлось із окричаним відновленням цього твору, з нечувано успішною реставрацією, що її — як писали: геніяльно! — довершив проф. Пелліччіолі?

Ще в 1958 р. оглядав я цей твір і він, справді, був відновлений! Чому ж вернулись старі, осипні кольори оригіналу — це якась тайна італійських мистецтвознавців. Либонь, віднова не була пішла так . . . геніяльно! Треба сказати: жаль цього архитвору, бо як не знайдуть способу врятувати його від руїни, що почалась іще за життя Леонарда, то вік його недозгий.

Дивлюсь на протилежну стіну: велике „Розпяття”, що його в 1495 р. рівночасно з „Останньою Вечерею”, нафрескував мистець Донато Монторфано, — воно свіже, знаменито зберігається в старих тонах. Але, цей мистець не був геній і виконав свій твір за старою, ві-

ковою, традиційною технікою. Леонардо ж, геній неспокою, вигадав свою мікстуру, і вже за кілька років по намалюванні твору, побачив, що він не має довготривалости, незримими лусочками став осипатись; і так до нині.

Вийшов я на вулицю. Рух — отой несамовитий, італійський! Рубана говірка того кантоватого, грубого мілянського наріччя, крик газетярів, скреготи трамваїв на закрутах і мжичка супроводили мене з моїми думками: все йде, все минає, то й архитвори минаються! . . Он, я постійно лину до Чівідале, бо там, у музеї, є мініятюра: наш князь Ярополк Ізяславич стоїть із своєю Гриною перед св. Петром, — а хіба ця пам'ятка не проща для нас? . .

Міляно, жовтень 1963.

НАД ЛЯГУНОЮ

. . . Сонце з блакитних висот заливає найкращий сальон Європи — майдан св. Марка, своїми проміннями виграє на мозаїках фасади базиліки св. Марка торжественні мелодії молодого літа, тремтить теплом на білих мармурових стінах палацу Дожів, а голуби на своїх крилах розносять цю радість сонця у простори.

Такою ми застали Венецію.

На майдані св. Марка переливаються хвилі народу. Всі одягнені, мов на празник, ще й сонцем закосичені. Чуєте всі мови континенту. Тут і там переходить горда венеціянка, в неї ізлегенька перекинений на раменах венеціянський шаль. Усі виставові вікна сяють виставністю і пишнobarвистістю. Біля

каварень, на майдані й попід арками, сидять жінки й чоловіки, молоді і старі, попивають каву чи інші бажані напитки. Смичкова оркестра виграє мелодії, які соняшним настроєм колихаються гірляндами і стрункою дзвіницею зносяться у синяву. Безжурний сміх несеться, мов плюскіт моря. По „Каналь Гранде” шпарко пропливають пароплави, мотоскафи і — давній блиск та гордість Венеції — гостродзьобі гондолі, яких із року на рік стає усе менше: умирає бо романтика. Ось, їде валка гондоль, чорні, мов круки, одна за одною, а в передній сидять молодята з друзьбами: до шлюбу їдуть! Усі, що їдуть мотоскафами, пароплавами чи й ті, що стоять на березі, — плещуть молодятам у долоні.

Могутніми лініями архітекта Льонгени зноситься над лягуною церква Санта Марія делля Салюте.

Понурими і від старости сірими вікнами сумує і важко мовчить Міст Зідхань.

**

Має Україна славу, що по її землі ходив св. Апостол Андрій. Та ще й зупинився на горбах, над Дніпром, поглянув на красу нашого краєвиду і сказав: На цих горах стане місто!

Має й Венеція свого св. Апостола ще й Євангелиста Марка. Плавав він горішнім Адріятиком, зупинявся на суходолі й розносив Нову Вість Христову. Якось, довго поблукавши по морі, він побачив суходіл і кликнув: „Екце теллюс”. Ці слова радості: „Ось, суходіл”, що мистець, іще й по латині!, — вкладає в уста св. Маркові, виринають на золотому тлі мозаїки в базилиці св. Апостола. І, справді, тут, серед

цих правічних очеретів, на цих морських небезпечних мокляках, на воді, перші Венеціани знайшли захист перед навалою варварів, стали будувати місто й першу церкву св. Марка. Потім, поклали в головний престіл і моці свого Святого, де вони до нині спочивають, а його лева взяли собі за герб їхнього міста.

Ця церква, базиліка, стара. Будували її поволі, з ходом віків: бо імперія Риму падала, а Візантія, Венеція й Равенна росли. Ця базиліка, це найстарша симфонія старовини, що поділена на... стилі — візантійський, романський, готика, ренесанс, а декуди — наче музичне: мелянхолійно! — й мавританськими лініями війне. Ззовні, базиліка грає золотом і райдужністю кольорів. У нутрі — вже з притвору, вся базиліка і з хрестильницею — це гимн золота й барв. На долівці — старі мозаїки викладені візантійською ритмікою ліній і тонів.

Тому двадцять і п'ять років ця долівка, лиш тут то там, мала свої нерівності; нині — це вже таки гори й долини. Старизна! А вода своє робить. Проте, знайшлись таки сміливці, Американці-архітекти й інженери, які зобов'язалися скріпити старі основи базиліки й урятувати її від руїн.

**
*

До мистців — Івана Беллінія, Тіціана, Пальми Старого, Тінторетта, Павла Веронезе — таки треба зайти, хоч на хвилину, й поклонитись їх Мадоннам і Святим. Бо таких творів сьогодні не оглядаємо за часто! І ми заходимо до церкви св. Захарії, до „Санта Марія Гльоріоза деї Фрарі“, до „Санта Марія Формоза“. Тут, усі ці твори, полотна й полотнища, ошоломлюють людину не лише сильною і творчою дум-

кою мистця, яку він залишив нам у багатих, нечуваної нині краси барвах і тонах, але й розмахом і сміливістю та — як сказав би Сезан — своїми . . . метрами. Заходимо до церкви „Сан Джіованні е Паольо”, яка є й пантеоном Венеції, де спочивають прахи великих мужів — духовних, дожів, мистців, гуманістів. Тут Антоніо Канова в однім своїм монументі-гробівці відхилив двері у незнану, тиху, загадочну вічність, яка віє на кожного, хто зупинився перед цим твором. Тут із престолів глядять на вас Мадонни і Святі — Тіціяна, його славний „образ Пезара”, Ів. Беллінія, Франческа Біссольо, Карла Кальярі — „Тайна Вечера”. В цю церкву, що була по сусідству з нашою „квартирою”, ми заходили кожного ранку на молитву. І було мило зауважити, що й тут — як і колись за моєї молодости в нас, в Україні — дітвора, а то й таки підпарубочі, йдучи до школи, забігає до церкви й складає свій ранішній поклін Пренепорочній Діві Марії.

Перейшовшись по цікавіших старовинних церквах, заходимо й до палацу Дожів. Тут же сиділи й правили, демократичним ладом вибрані, володарі — неблагані абсолюти! Бо італійський нарід — як і український! — це, балакуни, поети, а то й гуляйпільські фантасти. Правда, цей нарід творчий і конструктивний, — як і наш! — якщо відчуває над собою сильну і конструктивну . . . руку.

Адже ж, ніде інде, а саме у Венеції, у XVII столітті, один із наших козаків, якого венеціянці відбили від Турків і взяли його до себе до Венеції, — був замішаний у змову на життя пануючого дожі. Змову — викрили, то козак, разом із спільниками змови, був покараний смертю.

Оглядаємо ті просторі салі, у палаці Дожів, малі й великі, всі вони розкішно й багато прикрашені великими полотнами-мальовилами таких майстрів, як Тіціян, Паольо Кальярі-Веронезе, Якопо Робусті-Тінторетто, Пальма Молодий. Вже самі імена цих мистців, — додавши до них іще двох братів Белліні, В. Карпаччіо, Джіорджіоне, — доказують, що коли держава є на самому вершку своєї політичної й економічної сили, тоді на тім же вершку стоїть і її мистецтво. Ті простірні полотна творів на стінах і на стелі, той розмах — як ось, у Веронезе! — і полет барвистого надхнення, та краса і сила, що оспівує славу, подвиги, потугу Венеції, — яка мала свої банки у Львові, свої купецькі осередки на півдні України понад Чорним морем, — це справді гимн найвищого піднесення. Бо творчість мистця Джіов. Баттіста Тіспольо, це вже розніжнення, початок декаденції потуги Венеції. А синтезу того найвищого піднесення ви бачите в Малій і у Великій Салі Ради.

Ці полотнища — тут і в церквах — оглядав і Наполеон Банапарте. І дуже припали вони йому до смаку. Так, що він — як і кожен до нині, якщо є сам собі пан! — казав усі ці твори знімти зі стелі, зі стін і все: до Парижу! „Тайна Вечера” Леонарда в Міляно лиш тому не опинилась у Парижі, що ще не було тоді способу знімати зі стіни стінопис . . . По програній Наполеона, Франція мусіла всі ці твори Італії звернути. Але . . . Лювр, усе таки, й донині є одним із багатіших музеїв.

**
*

Але, бодай швиденько, перейдімось по Венеції, по тих майданиках, по тих вузеньких „каллє”-вуличках. І пригляньмось цьому життю вулиці. Це, либонь,

кою мистця, яку він залишив нам у багатих, нечуваної нині краси барвах і тонах, але й розмахом і сміливістю та — як сказав би Сезан — своїми . . . метрами. Заходимо до церкви „Сан Джіованні е Паольо”, яка є й пантеоном Венеції, де спочивають прахи великих мужів — духовних, дожів, мистців, гуманістів. Тут Антоніо Канова в однім своїм монументі-гробівці відхилив двері у незнану, тиху, загадочну вічність, яка віє на кожного, хто зупинився перед цим твором. Тут із престолів глядять на вас Мадонни і Святі — Тіціяна, його славний „образ Пезара”, Ів. Беллінія, Франческа Біссольо, Карла Кальярі — „Тайна Вечера”. В цю церкву, що була по сусідству з нашою „квартирою”, ми заходили кожного ранку на молитву. І було мило зауважити, що й тут — як і колись за моєї молодости в нас, в Україні — дітвора, а то й таки підпарубочі, йдучи до школи, забігає до церкви й складає свій ранішній поклін Пренепорочній Діві Марії.

Перейшовшись по цікавіших старовинних церквах, заходимо й до палацу Дожів. Тут же сиділи й правили, демократичним ладом вибрані, володарі — невблагані абсолюти! Бо італійський нарід — як і український! — це, балакуни, поети, а то й гуляйпільські фантасти. Правда, цей нарід творчий і конструктивний, — як і наш! — якщо відчуває над собою сильну і конструктивну . . . руку.

Адже ж, ніде інде, а саме у Венеції, у XVII столітті, один із наших козаків, якого венеціянці відбили від Турків і взяли його до себе до Венеції, — був замішаний у змову на життя пануючого дожі. Змову — викрили, то козак, разом із спільниками змови, був покараний смертю.

Оглядаємо ті просторі салі, у палаці Дожів, малі й великі, всі вони розкішно й багато прикрашені великими полотнами-мальовилами таких майстрів, як Тіціян, Паольо Кальярі-Веронезе, Якопо Робусті-Тінторетто, Пальма Молодий. Вже самі імена цих мистців, — додавши до них іще двох братів Белліні, В. Карпаччіо, Джорджіоне, — доказують, що коли держава є на самому вершку своєї політичної й економічної сили, тоді на тім же вершку стоїть і її мистецтво. Ті простірні полотна творів на стінах і на стелі, той розмах — як ось, у Веронезе! — і полет барвистого надхнення, та краса і сила, що оспівує славу, подвиги, потугу Венеції, — яка мала свої банки у Львові, свої купецькі осередки на півдні України понад Чорним морем, — це справді гимн найвищого піднесення. Бо творчість мистця Джіов. Баттіста Тіспольо, це вже розніжнення, початок декаденції потуги Венеції. А синтезу того найвищого піднесення ви бачите в Малій і у Великій Салі Ради.

Ці полотнища — тут і в церквах — оглядав і Наполеон Банапарте. І дуже припали вони йому до смаку. Так, що він — як і кожен до нині, якщо є сам собі пан! — казав усі ці твори знімати зі стелі, зі стін і все: до Парижу! „Тайна Вечера” Леонарда в Міляно лиш тому не опинилась у Парижі, що ще не було тоді способу знімати зі стіни стінопис . . . По програній Наполеона, Франція мусіла всі ці твори Італії звернути. Але . . . Лювр, усе таки, й донині є одним із багатіших музеїв.

**
*

Але, бодай швиденько, перейдімось по Венеції, по тих майданиках, по тих вузеньких „калле”-вуличках. І пригляньмось цьому життю вулиці. Це, либонь,

єдине місто в сучасній Європі, що не має сигнальних вуличних світел, де ніхто вас не „розіде”. Всі ці вулички між кам'яницями, чи понад воду повз кам'яниці, злучені дуговатим містком, а тих містків усіх має Венеція понад чотири сотки. По головних „калле” — в околиці майдану св. Марка, в напрямі Ріальто й на самому Ріальто, себто понад Каналь Гранде великий міст, що лучить обидві частини міста, розділені цим каналом — пишються гарні крамниці: мануфактури, взуття, люксового краму, — і виштовпані ресторани. По всіх менших „калле” розміщені харчеві крамниці, менші ресторани, трактири, молочарні й майстерні першої потреби — шевські, кравецькі, столярські, слюсарські. Водою ж — це ж бо й є головні вулиці Венеції! — раз по разу пропливають човна, гондоли, барки, мотоскафи. На майданиках грається дітвора, в холодку сидять старі — базікаючи, то подрімуючи. А при столиках — „страґанак” стоять спритні венеціяни й торгують скатертями, рушниками, мережками, намистами — все це місцевого виробу. Нарід вештається сюди й туди, веселий і безжурний. Чужинці зазирають по всіх кутиках, за старовиною шукаючи. Повітря пересичене запахом морської води.

Люблю Венецію! Й важко було б не любити її. Але, як порівняєте темп Венеції з недавніми 1926-1930 роками, як пригадаєте собі хоч би оту масу гондоль тоді, — а це для Венеції симптом! — як поставите собі перед очі місто Местре, що перед Венецією стоїть на суходолі, то одно й певне ствердите: Венеція — з своїм життям, купецтвом, промисловістю посувається на суходіл у сторону Местре й далі. Стара ж Венеція — даймо їй сто років! — стане

музеєм! Такі факти історія знає!.. Е! краще не вкорочуймо їй віку! —

Тепер у Венеції — як ми сказали — повний спокій. Тут душа людини, по великоміській метушні, може відпочити. По Каналь Гранде, час до часу, якимсь вибачливо злопотить мотоскафо, чи затрубить пароплав. Вуличками й майданами гомонить сміх і розмови. Де-не-де, вечором, несеться спів гондольєра для залюбленої пари, або для молодожонів, що він їх у своїй же гондолі везе. Об мольо бє море й вихитує гондолями, що ждуть на замовців, щоб поплисти до берега Скявонів, до Торчелльо, Бурано, на Лідо. Грають світла й на лягуні творять дивні і звабливі казки.

Повний спокій! Тут, десь буде сто літ тому, після прикрих подій у Люзанні, прибув сюди і знайшов спокій Ріхард Вагнер. І в цім спокою, он, у тій кам'яниці над Каналь Гранде, написав III-тю дію до своєї найнеспокійнішої, яку я знаю, опери — Трістан та Ізольда.

І як ви, сівши над лягуною, кинете поглядом на той захід сонця, на ті рожеві тони на палаці Дожів, на ті різнобарвні відблиски світла на банях св. Марка, на ті небесні простори, що втягають у себе цю предивну симфонію кольорів, мов безмежність, — то ви зрозумієте всю красу і велич кінця опери Вагнера: переістотнення Ізольди.

Замерехтіли зорі. Під мостом зідхань канув смерк. Два мурини на вежі — спокійно, поволеньки, рівномірно, ритмом вічності — молотами вибивають години...

Венеція, червень 1958.

В ОСІННІ КОЛЬОРИ ЛЯГУНИ

В нас, от, скажімо, на Поділлі, восени, далі у глибинь просторів поринають, а в них лунає сухий лоскіт терлиць. Кобальт неба, разом із серцем людини, лине в небесні безмежжя. Сонце, любовно і тепло, наче хильцює, до фіолету вересу прихилиючися, в очі людини приліпкою зазирає.

Та й тут, у Венеції, Каналь Гранде, беріг Сан Джорджіо Скявонів розширяється, витягається, за делями моря подаючись. Синява неба прибралась, закосичилась у мозаїки фасади св. Марка, у сяйва мрамурів палацу Дожів, відблискуючи цим багатством кольорів у сонці й у водах лягуни. І сонце, насичене цією пишнотою осінньої фатаморгани, виграє цими барвами на плесі лягуни й на кожній хвилі, що об мольо ритмом ліричного рефрену.

Висівши з пароплавику, застав я на майдані св. Марка суцїй Великдень: хмари голубів, тріпочучи крилами, розносять на них сміх дітвори й молоді та гомони всякомовного народу. Сонце, як сотки літ, так і тепер, припадає своїм теплом до тих ріжностильних луків — візантійський, романський, готика, а все під мавританську нуту! — фасади св. Марка. А два мурини на вежі вибивають повагом четверту годину, пригадуючи всім, що все в туземному житті має свої межі.

У Венеції ждала на мене велика несподіванка; заплаता за останні роки моєї сірости. Захопив я ще останні два дні мистецької вистави творів Вітторе Кар-

паччія. Це велика втіха душі. Такі зворушення омолоджують не тільки духа, а й серце вертається до ритму юности!

Не встиг я зайняти кімнати в „моїм” скромнім, але чистім готелі, — при майдані св. Марка, зараз же за містком, — а за декілька хвилин я вже був на цій виставі — в Палаці Дожів. Найперше, швидко перейшов я першу салю, другу, третю — усі салі перейшов: мене огорнули, охопили усі гами барв, кольорів, торжественно, невимовно добре впливаючись у мою істоту.

Вітторе Карпаччіо, венеційський мистець, що найбільше виявив себе в 1470 до 1520 рр. Тут, на цій виставі, твори мають засяг переважно від 1480 до 1520 рр. Усі твори, зібрані на цій виставі, походять із музеїв, із церков, із приватних збірок Італії, ЗСА, Португалії й інших країн.

Ходжу по просторих салях і ще сам не знаю, що його подивляти, і починаю: рисунок, і ще раз: рисунок, ту непогрішну лінію; колір — його силу, свіжість, тайну й закони його гармонії, що їх правдивий мистець носить у душі; далі — композиція, масові сцени й психологічні моменти, портретизм, побут, звичаї — і звички! — Венеції, що була тоді на вершку політичної, економічної сили, добробуту. В мистця примітив — того раннього, здорового, так званого: золотого ренесансу — що збільшує, підкреслює, вартість його творів. Кожна саля — це великий празник барв і тонів, живучости й тривалости мистецтва. Кожне полотнище — це завершення форми, стилю, композиції, рівноваги і — нині обезціненого або опростаченого — змісту.

Є тут і багато, в сучасній мові сказати, модернізму, і то сміливого, у конструктивній формі вислов-

леного; є цілі „пригорщі” сюрреалізму, на який мистець був такий багатий, і який він подав так помислово: не сила відірвати очей від багатства думки й душі мистця. На таких творах іще раз ізглиблюю велику вартість, значіння і конечність естетики в мистецтві, на яку деякі наші теперішні малярі махнули рукою.

На першому ж місці у мистця — високе цінення і розуміння релігії і співучасть його душі у цих почуваннях. Тільки віруючий мистець може дати такі твори, як їх дав Вітторе Карпаччіо . . .

Вже був темний вечір, коли я, з вистави, вийшов на майдан св. Марка. Ввесь цей майдан, — із трьох сторін охоплений палацами, а з четвертої — фасадом св. Марка, мов короною із самоцвітів, — це справжній, як сказав Наполеон, найкращий сальон світу. Сюди туди юрмами пересувається гутірливий народ: іде до мольо; перед „Мостом Зідхань”, дехто й зідхнувши, зупиняється і на темні блиски води споглядає; по променаді берега Скявонів розсипається.

Венеція живе своїм життям безтурботности. Це бачимо по ясності очей і сміху жіноцтва й молодих мужчин, по чепурних одягах, по пишноті виставових крамничних вікон, що тонуть у сяйві світла, по їх крамі, по каварнях і їх достосованих оркестр, та їх репертуару до „Белой акацій грозни душістія” включно. — На жаль, ці „грозни акацій” нагадали мені літні „концерти” на . . . „Орчард-біч” на Бронксі! — Усі ті „калле”, вулички, деяка й на один метр ширини, колись, вечорами, бували вони темново-спокійні, а до них припадав ритм води в каналах і перегуки гондолерів, — нині: все в неонових тонах і тремтіннях реклям. Усі ті простенькі трахири, колись повні

сміху, дотепу й тієї граціозної, грайливої венеційської мови, нині — майже такими залишилися, але столики в них закриті білими скатертинами, всюди багато світла, обслуга в білих сюртуках із скатертинкою під пахою, з готовою медовою усмішкою на обличчі.

На вулиці, на майдані, вже не побачите сніюор і сніюорін у чудових, чорних венеційських, недбало на плечі закинених шалях. На лягуні вже не почуєте співу гондолера, що ритмічно, на весло напіраючи, хилитався над замріяною парою закоханих наречених чи молодожонів. Усі ці обяви новизни, це їдкий, шкідливий вплив чужої духом... Кока-Колі, а з нею приходить упадок — уже другий і остаточний — Венеції, її романтики, поезії, без яких це місто стане безнадійно нудним і сірим.

Одне, що ще тут є — під сучасну пору лету на місяць! — неймовірне, небувале, неосягальне та й неможливе нині в нікотрому, великому чи й середньому місті Європи, а може й світу... Подумаєте, що суну якусь вигадку! Ні! Це жива, радісна, захопна правда! А саме: тут повітря — чисте, без пилінки. Тут ходите собі сміло, безжурно, преспокійно, поволі, мов чумак по степу, по майданах, по „кампі” — малі майданчики, — по калє, ходите, як і куди захочете, і вшир, і впопереки, і навскоси; затримуєтесь, де й коли захочете; не озираєтесь на всі сторони, немов ошелешений, а безтурботно поринаєте у ваш світ думок і мрій: нема бо тут ніже одного авта, ні мотоцикля, колеса й того нема! Тиша, безпоспіх, лиш народ гомонить.

Така то сучасна венеційська, чарівна дійсність. Лиш попід ногами прохожих цілими зграями безстрашно сновигаються голуби.

Наступного дня, ранком, пішов я до базиліки св. Марка. Тут, кожен раз увійшовши, завсіди відчуваю велич, силу, багатство й пишноту Венеції. І в цій, у прегарних мозаїках долівці, що зі старости хвилює „долами й горами” така вже нерівна, — я вичуваю далеке минуле цього міста, що нині стало пристанищем розмріяних поетів і ще тих мистців, що люблять природу, романтичних чи пошлюбних пар, самотників, то знуджених багатіїв і старих дів та й таких же парубків...

А здійміть, у базиліці, очі вгору, в піднебесся храму: золото й сильні кольори XI і XII століть, у суворих і досконалих візантійських лініях, нагадують нам, бодай уламком, мозаїки св. Софії у Києві. Найсильніше вражіння і мистецьке зворушення викликають мозаїки в каплиці св. Ізидора, ліворуч, і в хрестильниці, праворуч: тут бачите й подивляєте основні канони мистецтва, й саме цими канонами воно до нині таке проймаюче і сприємливе, таке проникливе в усі закамарки доброї й творчої душі й нинішнього мистця, що спирається на цю традицію.

І кожен раз, оглядаючи старовинне мистецтво Візантії чи мистецтво візантійського походження, але зовсім зіталіянізоване — Равенни, — постійно мав я перед моїми очима Михайла Осінчука, нашого єдиного у теперішній час правдивого, українського візантиніста.

Ці дві каплиці приведуть нас до мозаїк Палерма, — зокрема: церква Марторана! — до Чефалю, Риму, Пізи, Кієва, Чернигова, Міляно, Фльоренції. Розуміється, що найбільшого блиску, незгасної живости і свіжости — лініями й кольорами — мають мозаїки Равенни, з V і VI століть.

Припускаю, що громадська св. Марка думка у Венеції ще сильно діє! У цій базиліці, ще з давніх віків, є іконостас. Хтось був висунув думку: забрати цей іконостас, бо ж він чужий латинському обрядові. І були забрали. Але, як вийшло, перемогли традиціоналісти й оце — застаю іконостас на своєму старому місці. Виходить, що верх взяла громадська думка, бо якби була ота „публічна опінія”, то традиція була б пішла в кут.

Давно, чи не 30 років тому, був я в Академії-Музеї Мистецтва. Чому ж не відвідати старих Льоренцо і Паольо Венеціано, всіх трьох Віваріні — Антоніо, Бартольомео, Альвізе; — далі, Карло Кривеллі, старого Якопо Беллінія і його синів Джентіле та Джіованні, поета ліній і грації Чіма з Конельяно, зухвалого і гордого Тіціана, палкого Джіорджіона, розкішного Веронезе, акробата Якопо Робусто, карколомного Дж. Б. Тіспольо: вони, й інші з ними, ще дають нам почуття краси, вартости життя й мистецтва.

Є тут у Венеції й вистава модерної штуkenції: „Візіоне-кольоре”. А що я вже надивився у Міляно на цю сумну візію у сирих, глухих і хаотичних кольорах, то подумав: яке їхало, таке здибало, а стару, заржавілу руру — як різьба! — я побачу денебудь на сміттю, — то й не пішов на цю виставу, щоби, по двох днях радости, в смуток не попасти.

Завсіди попадаю у чорну безрадність, коли побачу, як це, ніби й талановитий кандидат на мистця, а не маючи свого полету ні думки, оригіналіть zdeгенерованим „Автопортретом із трьома пальцями” — Шагала. І ті „три пальці” всюди тицяє. Ще й задумав ткнути їх у ту чудову, нашого стилю, церковцю в Гантері...

Зате, пішов я хоч до деяких церков. Іду до церкви св. Захарї. В церкві — йду просто до ікони Божої Матері з Сином на руках, твір Джіованні Беллінія: що старший я, то багато глибше відчуваю, розумію і люблюсь цим твором, у якому мистець, спершись на візантійство, так сильно полюдськи, релігійно і царськи радісно — а не понуро — висловився. Не диво, що А. Дірер, прибувши у Венецію, став другом Беллінія. Зайшов я й до церкви Санта Марія Формоза, відвідати Якова Пальму старого з його св. Варварою; а при сусіднім престолі Бартоломея Віварінія, з його Мадонною. Йду й до церкви свв. Івана й Павла — пантеон венеційських поетів, мистців, філософів — де стільки світла, барв, краси Чіма з Конельяно, Ів. Беллінія, Льоренца Льотта.

Вже смерк став плюскотатись у каналах, як я зайшов іще до якоїсь малої церковці. Блимали свічі й вели живу розмову з темінню. У головнім престолі пробивається й до світла свіч прагне наблизитись запрестольний образ. Из його контурів, що їх мої слабкі очі вже не схоплюють, бачу, що це твір доброї руки і певного пензля. То я питаюсь старого церковника, а він, щоб швидше збутись мене: „О-о! Та це Себастіяно дель Піомбо!”

Ця та ще й така недбала відповідь насуває мені думку: вся Італія — міста, містечка, села — це великанський капітал, живе багатство цієї країни: її мистецтво. Кожен уряд використовує цей капітал на добро народу, країни. Мусоліні лютився, що його Італія стала музеєм. Перед Мусолінієм, футуристи в 1911 р. проповідували: музеї спалити! А тепер, по другій світовій війні, ці музеї, ці відкопані світи — при всяких щасливих „плянах”, що дали поштовх до госпо-

дарського росту Італії, при якійсь дивній тузі людини: мандрувати, йти світами, бути постійно в русі, пізнавати світ, — і мільйони прочан, туристів, зокрема весною й літом, заливають і найменші місцевості, оглядають усю цю старовину, пам'ятки, — це все дає урядові, країні, народові добробут, багатство... Але, подумати... з другого кінця: джерело цього добробуту вельми непевне! В наступнім катаклізмі це все в одну мить може стати попелом...

Вузькими калє у кольоровім світлі неонів, у гаморі прохожих, серед гомону всяких мов і діалектів, іду в напрямі майдану св. Марка. Повз мене плинуть човни, гондолі, у них, мовчазні тіні, люди. І кожен раз, коли я тут є, думаю: у цій Венеції йдуть вулички, майдани, майданчики понад саміську воду, і ніде, ніякого, хоча б тобі маленького тину тут нема! В нас, в Україні, в такому випадку, дали б таки гідний тин; як є тин, то Українець має довіря до своєї рівноваги.

На майдані св. Марка — спокій. Бундючні коні, що над головними дверима базиліки, тихо несуться своєю бронзовою силою в ці вечірні смерки. Уламками насувається історія. Ці чотири коні, це грецький твір із IV — III стол. перед Хр. імовірно Позіліпа. Колись, давно, ця квадрига була на острові Кійо. Звідси забрали її й поставили на вежі гіпподрому Царгороду. За IV Хрестоносного Походу, дожа Генрих Дондольо, що й проводив цьому поході, в квітні 1204 р. забрав цю квадригу з Царгороду, як трофей, і, разом з іконою Божої Матері Нікопейської, — що її оглядаємо в базиліці св. Марка, — привіз це все до Венеції. З упадком Венеції, 17 грудня 1797, Наполеон забирає цю квадригу до Парижу; а з упад-

ком... Наполеона, у 1815 р., цих коней віддають Венеції. В історії бачимо таке правило: над усіма високої мистецької вартости творами завсіди висить загроза якогось Андрея Боголюбського...

Переношусь поглядом на могутній палац — один із тих, що оточують цей аристократичний майдан: — Бібліотека Венеції. Ще поки цей палац збудували, бібліотека багатіла ціннощами: у 1362 році поет Ф. Петрарка подарував Республіці усю свою багату збірку книжок і кодексів; такий же самий дарунок зложив тут і кард. Висаріон, що прожив у Венеції двадцять років. Але, щойно в 1537 р. прокуратори задумали збудувати палац для бібліотеки. І став його будувати архітект і скульптор Якопо Татті, названий Сансовіно; він же був і „Прото деї Прокураторі ді Сан Марко”. Будова палацу посувалася із запалом. Та, несподівано, пополудні 18 грудня 1545 р. завалилась частина стелі палацу. Сансовіна зараз же замкнули, всі гідності з нього зняли. А 5 лютого 1546 р. поставили його на суд прокураторів. Либонь, оборона була гідна, бо випав такий присуд: архітект, на власний кошт, має відбудувати завалений ріг палацу. Сансовіно зараз забрався до праці, а вже 3 лютого 1547 р. привернули йому всі його гідності й, найважливіше, з гідностями всі платні. У середині — палац прикрасили своїми полотнами Тіціян і Паольо Веронезе.

Відриваюсь від цієї нудоти, що історією зветься, й поринаю у вечірнє світло, що стелиться по фасаді св. Марка, яснє на Палаці Дожів, угору здіймається по дзвіниці. Біля каварень мелянхолійно, то підскочно грають музики, сяють виставові вікна крам-

ниць, мелодійно дзвенять сміхи молодости: гомонить венеційський вечір.

Робітники розкладають на майдані містки-кладки, бо водоміри на дзвіниці св. Марка показують, що на морі починається тиск, а тоді на майдані — навмисне до цього приспособленими вузесенькими отворами між плитами — виступає й підноситься вода, що заливає ціле атрію базиліки і, праворуч, каварні та крамниці: на шість годин життя тут припиняється. В часі літа цього не буває, або вельми рідко.

Пароплавиком їду на залізничну стацію. На Каналь Гранде тихо, наче крадькома, сновигають гондолі, несуться з лоскотом мотоскафи, сунуть важкі баржі, що в них доставці городовину для міста доставляють. Обабіч каналу мовчазніють палаци Дожів, сенаторів, патриціїв, старої шляхти Венеції, що потонула в історії. Темними отворами, наче таємними плямами, вікон і дверей, ці палаци дихають смутком минулого по цім просторім каналі й чорно тужать. А ті палаци, що вже й тугу і смуток програли, то вони ясно освітлені; в їх сальонах горять павуки, канделябри: на прозу здались — готелями стали. Махнули рукою на своє аристократичне минуле й... упромисловились!

Хвилі лагідно бють до берегів, простягаються, граються, наче важко зідхають і знову падають на темне плесо каналу, пропадають.

На однім із старовинних, тих мовчазних палаців мигнув напис: *Non nobis, Domine, non nobis!*...

Венеція, жовтень 1963.

МОЗАЇКИ НА КРИЛАХ ГОЛУБІВ

Гаряче це літо. Спека огорнула всю Венецію. Люди мов риби з напів одкритими устами, біжать від поїздів і швиденько займають місця на гондолях, на мотоскафах, на пароплавіках, аби на воду, аби дихнути, бо сам хлюпїт води на Каналь Гранде стримує потоки поту, що заливає очі, шию, спину. Ніхто не захоплюється палацами дожів, патриціїв, сенаторів колишньої славної Венеції — виборної монархії. Кожен щасливий, що під кривлею — на пароплавику чи й на гондолі — спеки не чує: дихає, щасливий, дуючи під ніс! . .

На майдані св. Марка — як завжди: великий і гучний празник! І то при постійній апотеозі фасади базилики, гомону оркестр каварень, гудіння сирен і — голуби й голуби! Так, що на тих рабів на вежі, що вибивають години, ніхто й уваги не звертає: час не існує? . .

І даремно дивується старий італієць, що американець, відбувши далеку дорогу із ЗСА, прибувши у Венецію велетнів духа Дзевія, Беллінія, Тіціяна, Веронезе, — питається: „А де тут є гідний дансінг?“

Правда, часи змінилися, і то сильно змінилися! Не тому, що моторівки опановують Каналь Гранде; що може вже не видно молодих, гарних у своїх хустинах венеціянок; що ті прості, щирі, з таким же щирим вином, гутірні трактири перезвались на ресторани і зманірувались; що венеціяни вже пють „кока-колю“, мішаючи з вином — що ж це за огидна мішанина! — а тому, що зовсім минула доба романтики. Колись, — ще 40 років тому, то пригадую собі, як нині!

— а ще в місячний вечір, ніч, коли сяйво місяця ляг-сієровими вихилясами грало на плесі лягуни, — тоді гондоля за гондолею тасмно, тихо — як те сяйво місяця — плила й несла в собі мрії, зідхання, надії під благий плюскіт весел і, денече, співу гондолера.

А тепер — сядьте собі вечором на лавчині на мольо. Гондоль — уже менше. А ті, що ще є — до них, тихо, мов минуле, всідають старші і старі пані й панове: пливуть либонь слідами проминулих літ!.. Ні співів, ні зідхань, ні надій, а вже найсумніше: ні мрій! Хіба оте щире й незмінне: „Так-так, старий! Так-так, стара!”.

Всі Калле — вулички — повні людей усього світу, що, декуди, пливуть „гусаком”: бо ці Калле є й такі вузькі, що вистачає на одну та й то закохану пару йти поруч себе. Всюди, по всіх крамницях, іде живий торг — купують пам'ятки, жіноцтво чічки оглядає й матерію на сукні вибирає.

По базиліці св. Марка — куди ви заглянете хоча б і в соте були у Венеції! — ще йду до св. Захарії: ніколи не забуду відвідати тут оту достойну — рисунком, виразом, тоном — Мадонну Івана Беллінія. У церкві деї Фрарі: „Успення Божої Матері” Тіціана. У Санта Марія Формоза, тут же при головних дверях, праворуч, Мадонна, ікона, а під нею, по латині, читаєте: „Бартольомеус Віварінус, 1477” — намалював. А в правому рамені, цієї ж церкви, в престолі, велична св. Варвара, мистця Пальми — старого. І так у кожній церкві зустрінете таку духову розкіш.

Але, на дворі, — бо в церквах милий холод? — спека так томить, що в ній стає нестерпний і той міжнародний гамір. То я думаю: ану, на чисті води! Сідаю на новий, чистенький пароплавик — усіх нас до

40 осіб! — і, гайда на острови, та не на всі, бо їх і за один день не переїдеш. Перша зупинка — на Торчелльо. Тут, серед зелені виноградників, брескв і евкаліптів стоїть самотня — чи не з VII стол. — церковця, а біля неї монастир св. Франциска: бо й тут був він у 1220 р. і при цій церкві, оснував цю обитель. Що тут найцікавіше — мозаїки: в головній абсиді походять вони з VII стол., а на задній стіні з XII і XIV стол. Коротко сказати: мистець, даючи ці твори, передає цього духа — досконалої самоти й тиші острова суворістю ліній, ясних і соняшних тонів, сухих, глибоких, аскетичних, але — ще раз підкреслюю, ясних як оце сонце над синявою вод. Можете оглядати багато мозаїк, але цих — не забути вам!

Звідсіля подались ми на острів Бурано. Захопив нас бажаний дощ. А що я не вперше на цім острові, то я залишився на пароплаві, під кріслою, як великі краплини забігали — мов Тичини горобці! — по плесі лягуни. Поволі, попри великий острів Пунта Саббіоне, — що також увесь поринає у зелені виноградників і брескв, а декуди золотіють нивки пшениці, — і на якому, острові, повно мешканців і туристів, — ми, по шістьох годинах чудової плавби, прибули до зупинки Сан Дзаккарія: по дощі Венеція ожила, свіжим, здоровим повітрям.

**

На кожне літо мистецькі кола Італії придумують якусь мистецьку виставу творів мистців венеційського минулого. І так, крім „Біснналє” у Венеції, „Квадріенналє” у Римі, крім усяких вистав сучасного модерністичного мистецтва, — які успіхом не втішаються, і їх усе менше, — були вистави творів таких велет-

нів, як Джіорджіоне, Тіціян, В. Карпаччіо та ін. На це ж літо улаштували — і то з великим розмахом — виставу творів Франческа Гуарді. А влаштували цю виставу в чудовім просторім палаці — як не помиляюсь, із 1500 років! — Грассі, над Каналь Гранде: пишний палац, з прегарним атрію; усі кімнати в міру ясні, а відблиски води, з надвору, вміло скеровані, зглиблюють зорове вражіння в огляданні виставлених праць.

Було їх двох братів, цих Гуарді: Джанантоніо, 1698 — 1760, і Франческо, 1712 — 1793. Їх батько, Доменіко Гуарді, шляхтич, походив із м. Тренто, був також мистцем „да Камера”, але, за істориком, дослівно: „художньої вартости”. Для його синів доля була ласкавіша: Джанантоніо здобув славу блискучого мистця. Він ішов із смаком часу: реторичний, гладкий, його образи витончено викінчені. Другий, Франческо, був у тіні, маловідомий. Сьогодні — першого забули, за реторикою — пропав. Другий, Франческо, стоїть на вершку цього мистецького світу. Він бо, у часи свого діяння, пішов поза межі свого часу: він став синтетичний, його твори зворушують, він схоплює хвилину життя, що довкола нього проявляється. Він — як каже історик — „схоплює світло своєї Венеції, своєї лягуни й передає її поезію; він перший відчув чар піль і села”. Очевидно, відгомони кольорів Венеції, із мистців повного ренесансу найкраще відчував Паольо Веронезе, але він іще не зглиблював їх. „А згодом, тремтючі ясністю мазки Франческа Гуарді є найвищим досягненням венеційської й невенетійської школи 1800 років”. Між красвидописцями: Антоніо Каналетто, 1697 — 1768, Б. Бельлотто, 1700 — 1780, — Франческо Гуарді є найвидатніший. Є мистецтвознав-

ці, що сміливо ставлять Франческа Гуарді як передвісника Монтічелля, Фонтанезія і Констабля.

**
*

Чудова, якась фантазмагорична оця Венеція. Коли сонце зайде ще залишить по собі сяйво на небі, тоді лягуна грає срібно-селединовими тонами.

Проте, таки найкраща Венеція — восени! тоді на крилах голубів я вичуваю мозаїки св. Марка. Лягуна — повна неба! Хочеться порадити мистцям: до Венеції прибувайте восени, бо лиш тоді скривас вона тайну краси своїх тонів.

Венеція, 27 червня 1965.

ПАДОВА

... Понад зелень садів і піль, на схилі синяви неба, доїжджаючи до Падови — ліворуч, виринають темні, візантійсько-мавританського стилю бані базиліки св. Антонія, підкреслені гостроверхими вежами, мов мінаретами, дзвіниць.

Із настроєм цих ліній бань і дзвіниць у душі входите в це невелике, повне життя старовинне місто. Його вузькі й чисті вулички, його широкі й соняшні майдани, його старовинні церкви і палаци й університет — усе надає цьому містові якоїсь духової, культурної суцільности.

Ці гурти прочан, їх постійні гомони, їх співи релігійних пісень, їх осяяні вірою обличчя кажуть вам вірити в людину, в її — не дивлячись на злий світ —

добру душу, бо в основі ця людина таки зберігає у собі оте правдиве „подобіє Боже”.

У самій базиліці — із ранку до вечора пересуваються прочани. Між ними бачите, чуєте Австрійців, Німців, Американців, але найбільше — таки Італійців: це ж їх Санто, хоч і Португалець. Всі прочани, групи чи поодинокі особи, увійшовши до базиліки й зупинивши захоплений погляд на цих могутніх арках, що обрамовують красу й багатство тонів старовинних і нових фресок, — спрямовують свої стопи, своє серце й душу в ліву наву — до престолу св. Антонія. На престолі лежать моці Святого у мармуровому сакрофазі. Усі прочани переходять один за одним поза престіл. Тут кожен зупиняється на коротку — як цього хоче! — молитву, яку від своєї душі до Святого передає дотиком, покладенням своєї руки на саркофаг його. Біля цього престолу — св. Антонія — священники служать одну за одною, від раннього ранку, Служби Божі. Сотки прочан приступають до Святого Причастя. Буває, що в один рік приступають до Святого Причастя і до пів мільона людей.

Прочани — це дуже непосидючі душі: усюди ніпають, до всього придивляються, усе подивляють. Довго і з щирим зворушенням затримуються у каплиці Скарбу. Тут вони мовчки стоять перед реліквіями св. Антонія, як: його язик, що вже сімсот років не перестає бути свіжим, нетлінним; щелеп, частина туніки, волосяниця, жмуток волосся, палець. Є тут і частина туніки св. Бернардина Сієнського, який у цій базиліці проповідував.

У базиліці бачимо імпазантний, головний престіл, із Розпяттям і багатьома постатями — твір славного мистця різьбяря Донателля. А високорізьба довкола

престолу св. Антонія — це твори різьбарів: Тулліо Льомбардо, Джіролямо Кампанья і Якопо Сансовіно — з XVI століття.

Падова — місто мале. Але все воно сповнене пам'ятками культури, мистецтва. Тут творили такі мистці, між іншими, як Джіотто, Донателльо, Стефано да Феррара, Філіппо Ліппі і, тутешній, Андреа Мантенья. Це є XIV і XV століття!

Базиліка збудована на тім місці, де колись проповідував св. Антоній, що був братом Чина св. Франциска з Ассізі. Рік по смерті св. Антонія, 1232 року, почали будову цієї могутньої своєю архітектурою базиліки. Довга вона на 118 метрів, широка на 32.50, висока на 38.50; а дзвіниці сягають до висоти 68 метрів.

Перед базилікою на майдані високо могутніє монумент полководця Гаттамелєта на коні, що є твором славного Донателля.

Йдемо до каплиці дельї Скровенї, що її на початку XIV ст. прикрасив фресками мистець Джіотто. Ці фрески — це вся історія життя Господа нашого Ісуса Христа. Цей твір донині — невимовної краси барв, кольориту, свіжости. Це є перші фрески, що своєю формою, стилем, композицією уже дуже відбігають від візантійської непорушности й дають у ті давні часи почин мистецтву раннього ренесансу.

Тут же, обіч, є церква Еремітанів. За останньої війни тут упала бомба й дуже знищила цю старовинну церкву. Тут були прегарні, й сильні фрески мистця: Андреа Мантенья; тут були ті славні на весь мистецький світ перспективічні скороти цього мистця, а передовсім ними став він славний. Іще двадцять років тому оглядав я із зворушеним серцем ці давні, з XV століття твори. Нині — все знищене.

Тільки де-не-де виринає фрагмент цих творів, а мова цього фрагменту сумна й важка і все таки — мало вимовна.

**
*

Блукаю по Падові. Снуються думи. На цих слідах старовини я душею хочу бачити, за слідами, що тут родився, Тіта Лівія, сліди Юрія Дрогобицького, Франциска Скорини, 1490-1535 роки, що прибув із нашого сходу до Больонї, де студював в університеті. Він мабуть, їхавши з півночі чи вертаючись на північ, через Остмарк, міняв тут коней, відпочивав. Хочеться сказати: напевно був у цій базиліці св. Антонія, клав свою руку на саркофаг Святого, молився тут, — бо ж не даремне Франциском звався. Він мабуть стояв ось тут, де й я стою, і подивляв оцей монумент Гаттамелія. Мабуть оглядав і ці фрески Джіотта і Мантенї . . .

Сонце вже глибоко зайшло, аж небо кобальтом покрилось. Величною оркестрою заграли всі дзвони базиліки Святого: на гомін їх небо зорями затремтіло.

Мої ж думи зносяться на крилах гомону цих дзвонів і линуть у простори аж у нашу Україну! . .

Падова, літо 1958.

ФРАГМЕНТИ ДНІВ

Із подорожнього щоденника.

Маю приятеля, що живе й лікарює у м. Порто Реканаті, над Адріятиком. Запрошує, щоби приїжджати, поки ще сонце, небо, море радіють простора-

ми й людиною. Покидаю Рим і швидким поїздом подаюся до друга.

Вигідно сиджу при вікні вагону і люблюся краєвидом. Він, від Риму до Фоліньйо, отой притаманний середущій Італії: поміж оливні дерева, виноградники, брескви, скромно простягаються смуги піль — у степні, то свіжо підкинені, то городовини, або повні паші. Від Фоліньйо, через Фабріяно до Кастельпльяніо-Купрамонтана, високі Апеніни гордо вдихають сонце й небо. Де-не-де вирине рідніський брат-верх нашого Хомяка, то сестри Довбушанки чи Сивулі й їдку тугу до наших Карпат у серці прокине. А з Купрамонтани до Фальконари це вже справжнісінькі сходи на доли: Дора, Делятин, Любіжня, Лоева: зелені сугорби, якось і Малява виринає, широкі балки, свіжоросисті долини, краєм лісу доріжки гадюками вються. Лиш та городовина й достигаючий виноград, — що, здається, сонце соком капає з його грон, — просто кричать: та ж не твій це рідний край! І я сам із мого серця поглузував собі.

Смеркалось, як від Фальконари вдарило синяво-вечірнє небо об береги моря, понад якими шмугляв мій швидкий . . .

**
*

Порто Реканаті — невеличке місто, до десяти тисяч населення. Староримських часів, либонь не знає воно. Постало воно, як забороло, чи не в охорону недалекої Анкони проти варварів, Сарацинів та інших піратів, що з моря нападали на Італію, може й перед XII століттям, про що свідчила б вежа Фридриха Червонобородого. Населення ж, що осіло тут, це Албанці. Можна припускати, що прибули вони сюди без своїх знатніших провідників, може й без свого

духовенства, бо не пішли вони шляхом своїх братів, — що живуть рідною масою у Калябрії і на Сицилії, зберігаючи там свою рідну мову, віру, обряд, — а златинцились і зіталійцились.

Проте, залишились у них їх народні звичаї, побут, а й діалект їх, це якась важка мішанина, а не чиста італійська мова. Перше місце в них займає жінка. Тип тутешньої жінки — майже середнього росту, чорнява, а радше — смаглява, енергійна, рішуча в мові, в ході, рухами; обличчя й очі повні певности, наказности. Зауважив я це в крамниці, на вулиці, над морем. Усюди й у всьому — жінка. Дівчина — знайомство з парубком починає перша; вона й рішає, котрий парубок має стати її чоловіком.

До уряду, до лікаря, на торг, до адвоката чоловік іде з жінкою, й вона все за нього говорить, усі відповіді дає вона, а не чоловік. По смерті чоловіка, жінка сорок днів мовчить; у той час носить темний одяг, а щоб не скортіло її на вулиці розмовляти, то рубець хустини, що має на голові, бере до уст. Порядок, лад у хаті, виховання дітей — це справа жінки. Матріархат у повному розумінні слова!

Все населення, переважно, займається рибальством. Проте, у виправу на море по рибу — жінки не йдуть; це вже справа чоловіків. Але, ранком, жінка бере цю рибу, що чоловік наловив, на широкий, на колесах, „страган” і поволі їде головною вулицею чи й бічними, і продає її. Розуміється, крім рибальства, вже й промисел починає сягати сюди. Наприклад, бачу велику цементарню.

Є тут дві церкви: одна, світська, парохіяльна, а друга, Отців Салезіян; є ще й третя — каплиця. Церкви — від ранку до вечора відчинені. Ранком і ввечері збирається у церквах на Богослуження показне

число вірних. Найбільше вірних буває в Отців Салезіян. У цих Отців — завжди гамірно; в школі, біля школи, на майдані й на вулиці повно гамору молоді, що вся тут гуртується, вчиться.

Як усі приморські міста Італії, в першу чергу портові, так і тут цвіте діяльність комуністичної партії. Так, на око — як і всюди в світі — їх не відрізнити від усякого іншого мешканця. Та й узагалі, а зокрема в Італії, явище комунізму на низах, це мова палкого серця, а не розуму. Наприклад: є в Італії, у господарському житті, таке явище, як „медздрія”: пан, власник землі, — сказати, в нас дідич, — дає, за половину збору, в наєм цю землю селянам. Кожен бере собі землі стільки, скільки по своїм силам бажає. Кожен такий „медздрю” творить собі на цій землі своє господарство, що — як його оглянути — виходить: наш хутір. Такий винаємник часто матеріально краще тут стоїть, як власник землі, якого він обмотує всякими викрутасами й визискує. Але, тому, що він винаємник, — хоч і на п'ятнадцяти чи на двадцяти гектарах, — то він покривджений, тобто — він визискуваний, комуніст, а власник землі — визискувач, буржуй. Отож, не діє тут матеріальний зиск із землі, а засада: пан і винаємник.

**
*

Льорето. З Порто Реканаті — десять хвилин автом. Це мале містечко, на щовбі гори, як і всі такі невеликі містечка й села Італії. Льорето — славне малесенькою хатиною Божої Матері, що її — як подає легенда — принесли сюди янголи у повітрі. Ця хатиночка стоїть тут посередині цієї базиліки під величавою банею архітектури Сангаллія. Ця хатина

з чотирьох сторін обведена мармуровими стінами з цінними різьбами і плоскорізьбами. В середині ж хатина має прості, з сірого каменя стіни, а на них, декуди, видніють останки закопчених фресок. Є тут один малий престіл. Над ним, у малій абсиді, бачу малу фігуру чудотворної Божої Матері.

Сюди постійно прибувають з усієї Італії, та й із-за кордону, прочани. Сюди привозять калік, недужих, і їх щоденно, перед полуднем ставлять на ношах перед цією хатиною, а після молитви на вервиці і при супроводі співів переходять із недужими через цю хатину. Здорові ж прочани, коли недужих заберуть, постійно, поволі пересовуються через хатину. Дехто притулиться у кутку — як ось і я — та й слухає Служби Божої, що їх тут служать одну за одною.

З-зовні хатини, довкола, є один мармуровий ступінь. На цім ступні бачу глибоку, досить нерівну вижолобину довкола хатини: це прочани, що поволі посуваються навколішки аж до входу до хатини, вижолобили її своїми колінами. Мій приятель бурмоче:

— Ці рівці у мрамурі, це фанатизм сірої маси! . .

— Це віра! Сильна віра й любов до Божої Матері людини, що за сотки років і камінь примусила промовити оцим рівцем! — відповідаю.

А по хвилині додаю:

— Знаєш, був такий данський фізіолог і анатоміст Микола Стеноне. Очевидно — він був лютеранин. Жив він у Фльоренції, заприятнився з Великим Дукою Козімо III Медічі. Передумавши гідно, він навернувся на католицтво. А що був великий праведник, то, буди вже священиком, Папа Іннокентій III найменував його на Єпископа — 19 вересня 1677. Але перед висвятою, Стеноне задумав піти ось-сюди з прощєю. Великий Дука дає йому дещо гроша на дорогу.

То він ті гроші, вийшовши за Фльоренцію, роздав бідним, а сам — пішки, босоніж пішов до Льорето. По дорозі, по селах жебрав лиш шматка хліба й води. Отож, не заперечиш, що й тут діяла велика віра, любов до Бога, а не фанатизм. —

Від Миколи V (1447-1453), ходили сюди на прощу майже всі Папи. Останній із Папів був тут у 1962 році, отой великий праведник і для всіх батько — Іван XXIII. Бували й бувають тут, як прочани, кардинали і єпископи.

Вся базиліка й бічні каплиці у багатій стінописі, у золотистих орнаментax. Тут залишили свої твори й великі мистці ренесансу, як Л. Сіньйореллі, Мельоццо з Форлі; різьбарі — Джамбольонья і Сангалльо.

Є тут і польська каплиця, а в ній два великі, під Матейка, стінописи. Це дві, баталістичного змісту, праці, в яких мистець зобразив дві історичні події: „Ян Собеський під Віднем, 1683” і „Чудо над Вислою, 1920”. Полякам, це справді гарна пам'ятка і є чим перед світом почванитися. Розуміється, кожен нарід має право славословити свої подвиги. А ще до того Поляки; вони в цім мастаки! Це ж, як би там не було, і подобається нам це чи ні, — це ж на сході Європи найгероїчніший нарід; це ж „пшедмуже” християнства. Інша справа — призадуматись над нашою спільною історією, то: як би не те ревне „пшедмуже”, то Україна вже давно була б самостійною державою, давно була б у злуці з Єдиною, Святою, Соборною й Апостольською Церквою і не зазнавала б „опіки” . . . старшого брата.

Не завсіди історія правдою є. Але, чи лицює, чи сумлінно воно оту неправду та в Божім храмі прославляти? Чи випадає з історії сенкевичівську тром-

тадратію чинити? Стінопис: бій під Віднем, 1683 р. Посередині, в бою, серед війська могутній король Ян Собеський. Це й місце його. Але, серед війська, по козаках — ні сліду. А й польські історики — що шанували себе — подають, що були під Віднем і козацькі полки. Врешті, тоді ж наш Кульчицький навчив Відень турецьку каву пити! Мало того: коли Собеський бється під Віднем, тоді інші полки козаків райдують над гирлом Дністра й придержують турецькі війська, щоб не пішли під Відень.

Стінопис „Чудо над Вислою”, 1920 року. По-середині пишасться сам Юзеф Пілсудський — що то по його смерті кард. Сапєга не захотів був прийняти його праху на Вавель. І на цім стінописі ніже сліду по Українцях. Хоч іще багато є тих, що памятають, ще ж живуть учасники тих боїв, і можуть свідчити: коли йшли вирішні бої за Варшаву, тоді московські, большевицькі війська, замість іти всі на Варшаву, мусіли облягати також Замостя, що його боронив Корпус Січових Стрільців із полк. Безручком, а інші дивізії Армії УНР вели бої з большевиками в цілій Галичині понад Дністер.

Якби не було козаків над гирлом Дністра й під Віднем, якби не було армії УНР в Галичині й у Замості, то хто його зна, якби там було пішло з тим „вені, віді . . .” Собеському, і хто зна, що було б сталося із „чудом”! Але, ану, пробуйте переконати цього нашого сусіда, що не історія це, що він оповідає, а, от собі — історійка. Не переконаєте його, бо він . . . „пшєдмуже” й до нині.

Таке ж саме з тими нашими вояками, що мусіли бути в армії генерала Андерса, що багато їх згинувло в боях за Монте Кассіно й у інших боях, — ні слиху, ні диху по них. А їх — були тисячі! Всіх їх

поглинула „за нашон і вашон” — як кажуть Поляки і самі з того хіхікають . . .

Аж ніяково й прикро і ще раз і ще раз згадувати про це та ще й при нагоді прощі до Льорето.

Був тут і основник критичної і модерної філософії Картезій. Завершив він тут свій обіг: відбути паломництво до Божої Матері в Льорето.

**
*

Вже за староримської імперії місто Анкона було славним портом. Місто гарно розташоване по горбах і схилах їх та долиною, простягається до моря. Мас воно понад 100 тисяч населення; рухливе, упромисловлене, як усі сучасні міста Італії, а ще до того — портові. Чисте все, все в зелені, з широкими вулицями.

Іду в стару частину міста, там вузенькі вулички, а в них окремі запахи старовини. Є тут і жидівське, славне в історії — чи не перше бо! — старовинне гетто. Щиро оживився я перед старовинною, напевне з XII, як не з XI стол., фасадою церкви, того примітивного, одухотвореного, чистого романського стилю. Ця сувора лінія арок, ці — тут і там, — останки сильно підкресленої плоскорізьби, фігур і орнаменту — переважно виноградний лист, пави й людські постаті; ці фризи із звіринним орнаментом, — це все є подихом ясности й добра, що увіходить у душу, збагачуючи її. Важко відірвати очі від цих давніх, таких щирих у мистецтві століть. Церква зветься Санта Марія делля Пяцца. Вона — занедбана, зачинена.

Друга церква, з-поміж інших, це катедрала Анкони, церква св. Киріяка, з XII-XIII стол. Стоїть вона високо, на горбі й володіє над містом і над портом.

Її стиль — романський, із прегарним, визначним порталем. Її відновлюють тепер, до примітиву старовини вертаючись. Взагалі, тепер в Італії, що має під цю пору таки знаменитих науковців археологів, усі старовинні храми чи інші історичні пам'ятки, — міст Риму, Равенни, Міляно, Тіволі й інших — відновляють, гандиту з XVII-XIX століть викидають і до старих, примітивних вартостей привертають. Тепер — увійти, наприклад, у Римі до церкви Пуденціяни, до мавзолею Костанци біля базиліки св. Агнеси, чи до св. „Петра у кайданах”, — не хочеться виходити з цих храмів, такий у них сильний дух далеких століть, якими — як би там не було — сучасна правдива людина хоче ще подихати!

**
*

Потенца Пічена, а місцеве населення ще й досі називає по-давньому: Монте Санто, бо, в християнській старовині, було тут багато монастирів. Містечко — маленьке, положене на вершку гірки, 327 м. над poziomом моря, 12,000 населення уже разом із хуторами, що поринають у зелені виноградників, садів і піль. Своїм минулим сягає ця містина в далеку давнину, бо вже на чотири століття перед Христом на цих землях, над цією річкою Потенца жило плем'я, що звалось: Пічені. — Тут, зовсім нелепське запитання не-історика: чому назва цього племені до наших прикрих, історичних сусідів Печенігів наближена? —

На сліди цих Пічені не так давно натрапили, тому й назви місцевостей: Асколі-Пічено, Потенца Пічена, Порто Потенца Пічена, Ль'Оро Пічено, — є нові. Що це плем'я була це самобутня раса, і що були це хлібороби, то це й до нині видно по способі управи піль.

Ніде в Італії не бачив я досі — за довгі роки! — щоб так докладно, так дбайливо і господарно вести управу піль. Тут кожен шматок ґрунту використаний, нема ні клаптика землі, щоб лежала облогом. Усе мудро, оццадно, до . . . сантиметра впорядковане: поля, сади, пасовиська, дороги. Глядіти з гори, з містечка на ці далі — рівнини й долини, то це якась досконала мережа ліній.

**
*

Равенна. Ніколи в житті з-перед моїх очей не сходить Сан Віталє, мавзолей Галлі Плакиди, Сант Аполлінаре ін Кляссе. То й цим разом — туга серця веде мене сюди. Автобус жене, покидає місцевість за місцевістю. Деякі з них насувають мені на думку постаті, події. Пезаро — з чудовим раннього ренесансу замком, у якому гостював і нещасний Чезаре Борджя, прототип „Володаря” М. Макіявеллія. Місцевість Маротта з своєю річкою Метауро. Назва Маротта походить від Маляротта (дослівно: зла програ, втеча) і від Манротта (зламана рука). Ця місцевість історична не лише для Італійців, а для кожного, хто колись учився про . . . пунійські війни. Тут, біля Маротти, над цією річкою Метауро, у 207 р. перед Христом, римські війська розторожили армію Гасдрубаля, брата Ганнібаля. Через оцю поразку брата, що й сам згинув у цім бою, Ганнібаль не заволодів Римом, хоч уже був „анте портас”; і кінець Картагіни — почався. Кожна бо Картагіна доходить до свого кінця, а зокрема — коли починає бити черевиком по міжнародному столі . . .

Та — йду до Равенни.

Пригадую собі — 1930 рік. Прибув я сюди в місяці серпні. Місто — наче вимерло. Біла, аж за очі хапа-

ла, соняшна тиша розіллялась по всьому місті: майдани, вулиці, храми, кам'яниці — усе в цій непо-рушній, лінійній, гарячій, соняшній тиші. Дерева — наче застигли, ніже один листочок не зашелестить; здавалось — зачаровані. Тут і там, поволі й тихо та задумано проповзе людина. В тіні, біля воза, стоїть конина, задумавшись над опалкою. Надіде, засапавшись, авто, — і знов тиша. Час до часу на стації свисне паровіз, проріже цю тишу та й знову завмирає, а тиша ще щільніше припадає, тулиться до міста. В церкві Сан Віталє, у мавзолеї Теодориха — поодинокі, самотні, мовчки ходять поклонники мистецтва, поети, мистці й тихо, з насолодою поринають у красу цих неперевершених творів мистецтва, архітектури V і VI століть. Ця соняшна тиша була приязна, зичлива для цих відвідувачів давнини.

Так воно було!

А нині?

Автобус прибав до Равенни. Висідаю на майдані, біля залізничної стації, як і 33 роки тому. Йду в місто. Равенна, не Равенна? Не туди привіз мене автобус. Гамір, крик, метушня. Карколомна гонитьба авт, їх тисячі, кінця їм нема. Нові будинки рвуться у синяву неба. Щоразу бачу — будують нові будівлі. На вулицях повно народу. Всі крамниці відчинені, до них увіходять і виходять покупці. Вулиці поширені. Ще більше — ніж колись — зелені, на городцях цвіти. Гонить автобус за автобусом: привозять, відвозять, розвозять туристів... У „моїм” трахтирі повно народу: прибули до Равенни прогульковці зі своїм парохом.

У всіх старовинних храмах повно гамору й туристів. Чічерони перекрикуються на всіх мовах Європи. В мавзолеї Галлі Плакиди — суцце стовпище на-

родів; малий же він, а тут збилась людська гуща. Притаманні кожній расі, а то й народіві, запахи — змішались тут: суцца халва! Вибиваюсь із цього мавзолею й питаюсь служби: коли тут є спокій, тиша?

— Лиш ранком приходьте, сіньйоре! Лиш ранком! . . .

**
*

Ранком, поки туристи у вигідних готелях іще вилігуються, я йду відвідувати всі ці пам'ятки. З раннім, ясно-соняшним небом я поринаю у цю зоряну синяву мавзолею Галлі Плакиди; з голубами — що від них Джіно Северіні пішов до свого модернізму в мистецтві, — освіжуюсь водою з тієї миски радості. В Сан Віталє беру участь у гостині Авраама, подивляю — з Сезаном — того гідного мужа Єпископа Максиміана. В Сант Аполлінаре ін Кляссе я забуваю про себе самого, бо живу величчю краси, силою кольорів цих мозаїк, що важко знайти їм порівнання з іншими такими творами всіх часів. Як ізвідси пішов я до хрестильниці Ортодоксів, то й ця тут суворість не вразила мене, бо мозаїки з Сант Аполлінаре ін Кляссе ще гомоніли в моїй душі.

Равенна має три славні могили. Перша — Галлі Плакиди: остання Римлянка, тут у Равенні, цісарської величі. А над Босфором, тоді ж, володіє нова велич: Пульхерія. Коли, на заході, Плакида, з малим сином Валентіаном III на троні, побиває у Равенні війська узурпатора Івана, тоді на троні сходу сидить Пульхерія з малим братом Теодосієм, що в 408 р. прийшов на місце батька Аркадія. По Плакиді — залишився тільки цей її мавзолей — могила, могутня

й багата, в розкішних тонах мозаїк візантійсько-римської сили, — але костей, праху Плакиди, тут, у цім саркофазі, нема.

Друга могила, що нарід від її форми назвав її Ротонда, — це могила цісаря Теодориха. Романізований варвар, що був ліпший, розумніший ніж Генсерих, Гермунарих чи Кльодовей. Він глибше зрозумів римськість і захопився нею, полюбив її. Годив своїх Остроготів із Римлянами, переможців із переможе-ними, поки, духово, таки перемогли його Римляни. Цей його мавзолей є доказом його римськості. Цей мавзолей — кривля, одностайний на один метр грубий камінь, 33,2 м. проміру, 300 тонн ваги! — це відгомін мавзолеїв Августа, Гадріяна, Кекилії Метеллі у Римі. Теодорих мав тут, у Равенні, лежати в цім мавзолеї у чудовій „васці” (ванні), що її доставили сюди з Риму з одної із багатьох термів. Але його Аріянина, Аріянци забрали й поклали його прах у казковім палаці. Та, за короткий час, його прах щез, а по пишнім палаці, — що його був збудував Теодорих, — і сліду не стало: залишився могутній мавзолей без праху Теодориха.

Третя могила — не витримує ніякого порівняння з величчю, красою, багатством архітектури, мистецтва двох перших. Вона тихого, незамітного, пізно-романського, хочеться сказати: дрібноміщанського, стилю. Ця могила у своїй скромності, наче заховалась серед тихих, сірих вуличок та ще й у кутку. Хто лиш, уперше, прийде відвідати її, той водить здивованими очима по її структурі, через крати до середини зазирає, — вона постійно зачинена! — а потім кидає очима по іншим відвідувачі, немов питається: „Та хіба ж це можливо?!” Так, не тільки можливо, а таки й справді у цім непоказнім, скромнім мавзолеї лежить

прах найбільшого, всеіталійського поета-генія: Алігієрі Данте. За волею для Фльоренції побивався, за для неї прогнали його з його ж Фльоренції, за нею тужив, палав, за неї карав усіх противників волі міста, до пекла їх позаганяв у своїм творі „Божественна Комедія”, за волею караючись, на вигнанні, тут у Равенні й помер, тут і спочиває. Не раз Фльоренція робила спроби, щоб Равенна віддала їй прах великого сина, але Равенна каже: ви ж прогнали його, а в нас він за життя захист дістав, то хай і прах у нас лежить!

Коли вістка про вигнання поета Данте Алігієрія з Фльоренції рознеслася по світі, тоді пан Равенни — Гвідо Новелльо — запросив поета до Равенни на свого секретаря. Жінка поета, Джемма залишилася у Фльоренції, а діти: доня Беатріче й сини Якопо і Перо пішли з батьком на вигнання. Діти були опікою і розрадою для поета, вони творили родинне тепло; вони оточували батька й на його смертному ложі.

Поховали Данте біля францисканської церкви в Равенні. Доня Беатріче постриглася у черниці у домініканському монастирі св. Степана Олив у Равенні.

В 1350 році відвідав черницю Беатріче Алігієрі гуманіст, письменник Джіованні Боккаччіо. Літературознавець Пеллі натрапив у Фльоренції — у архіві „Канцелярії Капітанів із Орсанмікеле” — на такий документ: „А. М. Джіо. ді Боккаччіо, фльоренів десять золотом, щоб дав їх Сестрі Беатріче, донька Данте Алігієрія, черниця монастиря св. Степана Олив у Равенні”.

Фльоренція, що прогнала великого сина, втихомирювала своє сумління десятьма фльоренами в золоті для доні вигнанця! . . .

Ось так — у 5-му і 6-му століттях осідок цісарства — Равенна ще й нині велика й памятна своїми скарбами мистецтва і цими трьома могилами.

**
*

Ріміні — одно з найкращих купальних надбережж Італії. Половина вересня — тут іще повно Німців. Їх мову чую тут усюди. На стації — до усіх поїздів заповідають по-німецьки. Від Ріміні поза Каттоліку — всюди Німці.

Не вадить тут хоч натякнути, що перші відкривці цього чудового купального побережжя — тягнеться 44 клм. — були Німці, від 1850 року. Стодвадцять років тому було тут, у Ріміні, шість купальних будок! А нині — ціле побережжя, від Ріміні по Каттоліка й Пезаро, має 3174 модерних гостинниць! . . .

Само місто Ріміні — воно цікаве, історичне: тут же є й той Цезарів Рубікон, що він перейшов його, на Рим пішовши. А для архітектів є тут прецікавий міст Вітрувія, що його в останній війні, перед тевтонською фурією врятував місцевий єпископ. Є тут і церква — темпіо роду Малятестів, що її збудував у 15-му стол. Леоне Баттіста Альберті . . .

Був тут і св. Антоній Падованський — що його батьківщина Португалія — у 1227 році. Тут він учинив перше чудо. Коли селяни, — пережерті навчанням лукавої секти катарів, — оминали й не слухали проповідей святого, тоді він пішов на берег моря й тут став проповідувати риbam, множество яких приплило до берега і слухали його у „великім спокою і лагідності та порядку”. Є й ця капличка „чуда з рибами”.

Був у Ріміні настоятель секти катарів, Бонвілльо звався. Він визвав св. Антонія: „Навернуса і повірю

в Ісуса в Найсв. Тайні Євхаристії тоді, коли мій осел поклониться Йому!". Святий прийняв цей визов. Назначили день проби. Бонвілльо тримає осла, перед цим днем, у голоді. На означений день перед церквою зібралася велика юрба цікавих. Прийшов і Бонвілльо з виголоднілим ослом і наготовив йому повні ясла ячменю саме в цю хвилину, коли Святий із Найсв. Тайнами став на порозі храму. А осел — замість бігти до повних ясел ячменю, упав навколішки перед Святим, що стояв із піднесеною Дароносицею.

Але мене кортить піти тут, хоч на коротко, стежками нашої Стрілецької Дивізії „Галичина”. Між Анконою і Ріміні є місця-спогади українського вояцького горя, злиднів і радості. В 1945-46 рр. ця дивізія тут перебувала в таборах, тут і цвинтарище тих, що кости свої склали. Шлях дивізії: Ріміні, Беллярія, Річціоне, Червія. Переїжджаю сюди і згадую: о. М. Ваврик, о. В. Ваврик, о. Сивак — усі ЧСВВ, що з д-ром Романом Бачинським були серцем, душею, порадою для наших добрих „хлопців”. Хата д-ра Р. Бачинського, вдень і вночі була теплим прибіжищем і для отців, і для тих незнаних, тихих наших вояків. А коли прийшов вершок горя: нашу дивізію американська влада рішила видати більшовикам, тоді, вночі, ВПреосв. Кир Іван Бучко спішить до Папи Пія XII, а цей приймає його і слухає цю гірку вістку. Розійшлись по-переможному тоді світі телеграми, телефони... — „хлопці” врятовані!

І ще під цим лагідним, осіннім небом, при цій ширині тут доброго, спокійного моря, — приходять невеселі думи: це ж уже третє покоління нещасної — від своїх і чужих — України, що зазнало й зазнає життя таборів, неволі, заслань, і то включно з табо-

рами смерти, каторги: австрійських, московських, польських, німецьких. А почалось оте лихо від Галіччини, в 1914 році: Гмінд, Талєргоф. Кінець тих таборів? . . .

**
*

Тиха, спокійна містина Порто Реканаті. Тут лиш безмежне море, недостижне небо, дві синяви осоняшеного спокою, є приятелями людини. Людина мусить знайти тут спокій, ублагомирення. Хоч життя людини не є призначене лиш для спокою, а — як і ці дві синяви — інколи закипить у серці, душі така буря, що огортає усе темінню. Але, сонце знову приносить спокій, місяць прохолоду, зорі музику просторів, а море стає їх безпереривним, чудово достроєним акомпаньяментом.

Уздовж берега, на піску, на сонці, сохнуть розтягнені сіти рибалок. Тут і там, над самим берегом моря, то, просто, на прибережній вулиці, сидить рибалка і мовчки тче нові сіті, то, інший, старі направляє. А море шумить, до берега біжить і рветься, пеститься, протягається і ритмом своїх хвиль наче ворухить рукою рибалки, що плете сіті. На безмежнях плеса моря ясні гриви гнідих грають! . . .

А я, як із сонцем забалакаюсь, то пригадую собі фрагмент однієї нашої весільної пісні, що то співає матір про свого молодого, що до шлюбу йде, сина, як це вона його „породила, місяцем обгорнула, сонечком підперезала”. І я в душі виразно вичуваю, що я й досі маю на собі цей ремінчик, що моя Мати ним підперезала мене . . .

Порто Реканаті, вересень 1963.

В ІЗМАРАГДОВІМ ТОНІ

І я знову в Равенні! Та воно й не дивниця! Якщо тут, у Кляссе, бував Цезар Август, якщо цісар Теодорих мав тут, у Равенні, свою столицю, якщо й Данте знайшов тут захист, то чом же мені, синові соняшного Поділля, не побувати тут? Чом не обгорнутися такою ж синявою неба, як і в мене на Поділлі?

А втім — я ж пранащадок Етрусків! Колись же, за часів — як дехто в нас важиться твердити — наших предків Етрусків було тут багате місто Спіна. А Равенна, ця доня моря, є наступниця Спіни. Спіна, як і Венеція, була збудована на воді, на палях, — паляфітті, — на деревляних стовпах. За римських часів головний осередок було Кляссе — тут Цезар Август казав збудувати порт, у якому вміщалось 250 кораблів. Тоді Равенна була передмістям Кляссе. Нині Кляссе — мале пристанище тиші, спокою. Єдині, що по церквах і монументах залишилися, і що вносять тут бодай відгомін життя, це — статуя Цезаря Августа, що стоїть над морем і піднесеною рукою вітає... море, та й могутня базиліка св. Аполлінарія, а біля неї циліндричної форми дзвіниця. Базиліку посвятив архієпископ Максиміліян у 549 році, дзвіниця ж із IX століття.

Увійшовши до базиліки Сант Аполлінаре ін Кляссе, перед моїми очима розхилилася уся велич краси і дивної скромности, немов тайни віків: абсида з своїми мозаїками. Гармонія композиції, тонів на цім ясно-ізмарагдовім тлі переносить мене в інший, невимрі-

яний світ. Цісі краси — несила вимріяти! Стиль базилики — ненарушний, старовинний, що пахне сходом. Горою, понад арками, йдуть портрети старовинних архієпископів цього храму — всіх їх є 53. На стінах бачу мармурові таблиці і читаю написи на них: вони викликають у мені почуття далекости століть. Лежить тут прах св. Аполлінарія, від 548 року, та інших архієпископів із 800 і 900 років. Лежить тут прах і німецького імператора Оттона III, що перебував тут як каятник, іще й волосяницю на своїм цісарським тілі носив. Що не казати: був інший світ! Імператор, та ще й германський, каявся, кусливу волосяницю носив! Хто нині з володарів кається? Хто волосяницею раниє своє тіло? Адже й ті, хто повинні б носити волосяницю, то й вони . . . бачать волосяницю хіба в музях!

Є тут, у цій базиліці, чудової роботи саркофаги; є й неперевершені капітелі — одна думка, один стиль гідної у мистецтві Візантії.

Перебувати в цій базиліці, у цій просторій і ясній тиші, час — як у вічності! — не існує. Таке це мистецтво позачасове! . .

Вернувшись до Равенни я ще таки зайшов до церкви Сан Віталє, щоб і там порадуватись раєм, що його створили на землі мистці VI століття; мелодією архітектури, що її, нині, не дасть ніюдин сучасний архітект. А порадувавшись тією красою, я зупинив мою увагу на однім — але яким лиш забажаєте! — капітелі: що це за витривалість була таку терпеливу глибоку молитву діяти! . . Після цих капітелів я краще розумію стиль фонтани в Перуджі. — Ще раз поринаю у ту ультрамарину з золотом, із малахітами в мавзолі Галлі Плакиди. І таки той добрий Пастир над дверима найсильніший своїм V століттям.

Треба зайти й до церкви Сант Аполлінаре Нуово хоча б на те, щоб собі уявити — по мозаїках! — велич і пишноту царського візантійського двору.

А далі — неоніянська хрестильниця. Вона восьмикутна. Почав її будувати в V столітті єпископ Орсо, а закінчив будову єпископ Неоній, давши прегарні мозаїки, що кольоритом, лінією нагадують мистця-автора мозаїк у мавзолі Галлі Плакиди.

Мій побут у Равенні закінчую сильним акордом — мозаїки в бані хрестильниці Аріянів, із V століття. Це — хочеться сказати — справжнє нерукотворне чудо. Той образ — хрещення Ісуса во Йордані: Ісус, молодець, стоїть зовсім нагий занурений у прозору воду вище бедер; на скелі, на березі стоїть св. Іван Хреститель, на противнім березі сидить Бог-Отець, а над ними зноситься Дух Святий, — це такий твір, що на все життя гомонітиме в душі людини, що живе мистецтвом. Як скажу, що тут Мікельанджіольо, — що його на його часи, подивляю! — блідне, то це вистачає, щоби передати красу і глибину цих мозаїк? . .

І цим разом покидаю Равенну повний мистецьких вражінь і почувань та переживань.

У даліні задумались пінії, попід попередниць яких проходжувався Данте і горів тугою і гнівом, що їх передав у Божественний Комедії.

Кануло сонце за обрій! . .

Равенна, серпень 1965.

60 КВАДРАТНИХ КІЛЬОМЕТРІВ ТИХОМИРЯ
І ДЕМОКРАТІЇ
(Республіка Сан Маріно)

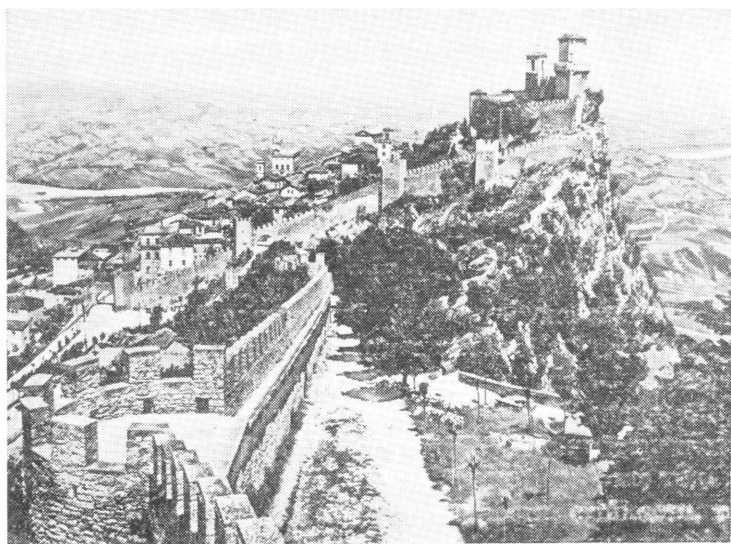
Якби мені впала до голови ідея писати лібретто до оперети, то я б моїм героям дав тло і місце дії республіку Сан Маріно. Якби я писав гимн мирові, спокоєві, красі, то на зміст і . . . форму цього гимну чи й поеми я вибрав би минуле й сучасне цієї Республіки. Чому? Бо . . . високо вона зноситься на верху Титана, близько сонця, як казкова чічка-лілейка, маленька, мурами, мов намистом огорнена. Не видно ні одного вояка. Ніякі президенти не вештаються, щоб збирати осанни. Зброю, і то стару, моздір іще з 1300 років, бачите лише в музеї. Чи треба більше описувати, щоб передати зміст, настрої цієї Республіки? . . .

Одначе, цей тихомирний на землі рай, цей прикладний устрій, цей Господній спокій не прийшов сюди так легко, якби хтось думав. Нині — ці мури здвижені на стрімких стінах Титана, що хочеться порівняти їх до чудової мережки, до дивного намиста, вони є живими свідками впертої боротьби пращурів цього народу, що життям і кровю захищали цю свою правдиво демократичну, найстаршу християнську Республіку у світі.

Її історія — хоч у скороті — вельми цікава. Як передає традиція, а „Акта Санкторум” Болляндистів це стверджують, що жив собі каменярь Маріно, християнин, що — разом із своїм товаришем Левом — прибув із Дальматії до Ріміні і став тут на працю при будові порту, що його були знищили Лібурнійці. Коли ім-

ператор Діоклеціян видав розпорядок винищувати християн, тоді Маріно споглянув на недалекий від Ріміні верх гори Титана й пішов сюди та й тут скривався на його стрімких схилах, під його недоступними стінами, щоб жити й Бога хвалити на волі. Слава про цього вільного, праведного каменяра Маріно поширилася швидко і до нього стали прибувати й інші християни, що їм переслідування Діоклеціяна не давало спокою. І так постала ця перша вільна громада під проводом Каменяра Маріно. На розголос про праведність і святість організатора й провідника цієї вільної громади звернула увагу рімінська матрона Фелічіссіма і, як власниця гори Титан, подарувала цю гору, на вічне, Марінові.

Легенда подає, що ці два брати-пустельники, Ма-

Республіка Сан Маріно.

ріно і Лев, працювавши при каменоломах один на одній горі, другий на сусідній, перекидалися до себе знаряддям праці, як було їм треба.

В церковці св. Петра можна оглянути видовбані в скелі два ложа цих пустельників.

Кажуть іще таке, що ці два брати мали до допомоги в їх праці мула. Але цього мула пожер медвідь. Тоді ці два святі так цього медведя усмирили, що він заступив мула в їх праці.

Маріно, вмираючи, залишив своїм братам — громаді короткі слова заповіту: „Релінкво вос ліберос аб утрокве гоміне”, тобто: „Лишаю вас вільними від людини й інших людей” — вільним перекладом сказавши.

Перший писаний документ про існування цієї громади є „Плячіто Феретрано” з 885 Р. Б. Наближаючись до 1000 років, коли простий люд у Європі жив у пригнобленні, Сан Маріно жило вже в повній політичній, адміністраційній незалежності, у демократичнім устрою, як конституційна Республіка. Правда, в ході століть санмарінський нарід мусів нераз боронити своїх прав і волі, бо ж тут товклися зазіхливі і жорстокі володарики, як, м. ін., Жигмонт Малятеста, Фридрих Урбінський, Альфонс Арагонський; згодом, і той шибайголова Чезаре Борджія шукав тут щастя. Останній, що був задумав заволодіти Сан Маріном, це — Альбероні, але Папа Климентій XII (1730 рр.) наказав звернути волю Республіці Сан Маріно.

Наполеон Бонапарте, що в 1797 р. перебушував Італію уширш і здовж, перед кордоном Сан Маріно зупинився з пошаною. І післав до уряду Республіки свого ученого, — Монж звався, — щоб висловив урядові його подив для цієї старої демократичної Республіки. Між іншим: виявив готовість... поширити її

кордони, тобто — експансію. Але уряд Сан Маріно, стоючи на засаді: воля людини, — мудро відмовився від цієї прислуги.

В останній світовій війні, не приставши до нікотрої воюючої сторони, Сан Маріно зазнало й бомбардування, а то й окупації. Проте, й у цих обставинах, переховувало в себе понад стотисяч переслідуваних, що їх гонили інші загонисті устрої.

Варто згадати і про устрій Сан Маріна. Він складається: 1. Аренго — це є загальні збори всіх голов родин і це є найвища законодавча влада Республіки; 2. Велика Загальна Рада — заступає, репрезентує законодавчу владу; 3. Капітан Регент, що його вибирає Вел. Заг. Рада; 4. Конгрес Держави, що його назначає Вел. Заг. Рада, і якому підчинені десять департаментів громадської господарки; 5. Рада Дванадцятьох — це установа, в обовязки якої входять справи: громадські, карні, адміністративні.

Населення самого осередку Сан Маріно, нараховує 2,500 душ. До Республіки належать іще такі попідтиганські місцевості: Борго Маджіоре, Серравалле, Монтеджардіно, Фаетано, Фіорентіно, Аквавівва, Кісануова, Доманьяно. Так, що всього населення Республіка нараховує до 17.000 душ. Її ж землі, — що простягаються між містами Форлі й Пезаро — займають 60 км. квадратних.

З мистецтва, то, не переборщуючи, найбільше приковують нашу увагу — три вежі — фортеці й ті обвідні мури, що помислово збудовані на незначних виступах або на вельми стрімголовних схилах стін Титана. Перша вежа зветься: Фортеця („рокка”) або Гуаїта; друга, верх Титана, 750 м. н. поз. м., зветься: Честа або Фратта; третя: Монтале або III Вежа. Будова першої вежі з X ст., другої з XIII ст., третьої з XV

стол. Будова сильна, кремезна і зберігається такою до нині. Завершення цих веж і мурів — то й у цім Сан Маріно показалось самостійним, відрубним від інших: зубців-гребенів, що, звичайно, завершують такі будови, не бачите тут ні в стилі Гвельфів, ні Гібеллінів, а в стилі свого помислу — покладений гострокутник.

Правдиво старовинна церква є тут лиш одна — св. Маріна, та й то тільки в основах старовинна вона, бо верх її у неокласичному стилі; лише келія святого є старовинна. Інші пам'ятки гідні уваги, це ворота св. Франциска, церква й конвент цього ж святого з XIV стол., церква св. Квіріна з XVI стол.; Палац Уряду з XV стол. У цім палаці є трон для Капітана Регента, 60 місць для радних, трибуна для народу, а біля неї мистецьки виконаний, із каменя, ватран — вогнище — що є символом родинного миру, згоди.

З найстарших мистців, що тут залишили свої твори, є тільки один: Нікольо Алюнно, з XIV ст., у церкві св. Франциска. Інші ж мистці, що тут працювали і їх твори можна оглянути, це з доби барокка і манієристи.

**
*

Стою на шпилі верху Титана. Перед очима простягається приманливий, живий, місцями суворий краєвид гір і долин. У далині видніє верх гори Фальтерона, 1654 метрів, і Фумайоль, 1408 м. У підніжжі цих апенінських шпилів знаходяться джерела двох славних рік: Арно і Тибер. Кинувши оком по цих довкіллях — а ще як небо сонцем озолочене! — і, при цій красі краєвиду, на пам'ять насуваються пам'ятні події: сюди переходив король Беренгарій, X ст., св. Франциск із Ассізі у 1224 р. дістав у подарунок верх гори Верна, й був тоді тут, у Сан Маріно; сюди ж перехо-

див і Данте Алігієрі. Студіюючи — чи й професору-ючи, як Юрій Дрогобицький у Больонії! — тут у сусідніх містах, приходили сюди й наші гуманісти. Але — хто ж цим повинен поцікавитись, як не ми самі? Та... бездержавний нарід фондів на це не має, щоб його учені могли суєтитись над архівним шпаргаллям. І виходить: втрата для нас.

Подихає свіжий, гострий вітер. Ген-ген, у долині, під Титаном, простилається глибока яруга: реброта, дика, зелень її трагічно-весела, аж приманює ця яруга своєю дикою непевністю.

А тут, на шпилі Титана, на високій биліні, тихо, сміло, у синяву неба зносить рожевий цвіт мальва.

Довкола — тиша! Ні — пташинки!

Осінь!..

Сан Маріно, 15 вересня 1963.

МІСТО ВЕСНИ

... Сонце стояло над небосхилом іще на дві коцюби, коли ми поволі, у тіні розлогих яворів, підносились на Монте Сан Мініято. Що вище підносились ми, то все простірнішою Фльоренція ставала; все ширше розлягалась долина цього міста рож і весни. Це місто обгорнене довкола лагідними верхами гір, замаєне прозоро-ясною поезією — старовинною місцевістю Фієзоле, що скидається на дорогоцінний самоцвіт. Бо ж, коли Рим був іще селом, тоді Фієзоле було квітуче місто Етрурії.

Із ясно-блакитного простору міста Фльоренції виринають церкви й палаци. Їх стилі — романський, го-

тика й ренесанс — творять багатий акорд краси. Над містом, над усією цією гармонією краси, володіє собор Санта Марія дель Фіоре — з могутньою і першою раннього ренесансу банею Филипа Брунеллескія. А коло собору, мов біла лебідка, стримить у небесні простори виструнчена дзвіниця, що її зачав був будувати мистець Джіотто ді Бондоне. Суворістю і силою супить-ся Паляццо Веккіо. І спокійно — історичними мостами, мов інтервалами, поділений — пливе Арно.

З майдану Мікельанджіольо іще трохи догори й ми опинились на верху Сан Мініато, перед біло-мармуровою фасадом церкви Сан Мініато. Фасада — чорними лініями мармуру підкреслена — цієї церкви, з тоскано-романськими повними луками, з ренесансовими великими дверима, вїйнула на мене далекою давниною. Ця церква, — яку ми нині оглядаємо, такою вона сягає аж 1010 року, — присвячена св. Мініатові — першому тут мученикові за віру Христа. Тут, біля церкви, є й старовинний монастир. Колись, у давніх століттях, були й тут ченці св. Василя Вел. Бо ж були вони в Італії ще за часів іконоборства на Сході, що почалося у VIII столітті.

Цю гору Сан Мініато фортифікував для оборони міста і його волі перед тиранією, у 1529 році, Мікельанджіольо Буонарроті, що й сам був великий сторонник волі свого міста. А ось тут і вежа Галілея, де він відкрив телескоп, звідки ширяв у безмежжях неба.

Сповнені настроєм передзахідного сонця, увіходимо в середину церкви св. Мініато. Тут карміново-рожеве тепло сонця наситило всю святиню, всі ці барвисті мармури, в які так багато прибрався цей веселий тоскано-романський стиль. Мадонни й святі — в ясных тонах мистців Дж. Біондо, Бальдовінетті і, в захристії, Спінелльо Аретіно — сумирно споглядають на вас.

Мов прецінний, у мурі оправлений, камінь — видніє монумент, гробівець, у стилі ренесансу, що його виконав різьбар Росселіно. На долівці — ритмом старовини гомонить мозаїка. Гідно й високо зноситься головний престіл, а обабіч престола крилос для ченців. У головній абсиді, у преживій мозаїці з 1297 р., сидить на троні Ісус Христос, праворуч Його Матір, а ліворуч патрон церкви, біля якого читаємо: „Ст. Мініатус Рекс Ермініє”. Схопивши поглядом усю церкву, ви чуєте, що цією, й саме такою тугою краси тужив Данте, писавши свою „Божественну Комедію”.

**
*

Та ходімо на долину — до міста! Поглянути зблизька на ті дива людського генія, що пнуться у небесні простори, згадати — коротесенько! — їх історію.

Вже від сірої давнини, від раннь-християських часів, завівся в Європі, зокрема в Італії, гарний звичай, що перший Божий храм будували в осередку людського селища: з Богом починали. І всі міста, містечка, села в Італії по-середині мають церкву. А Рим, що має сім горбів, то на кожному горбі стоїть церква. Цей звичай був і в нас, в Україні — до приходу на наші землі Москви! де всі церкви, зокрема по селах, стояли по-середині села, або на найвищому місці в селі. Та й у Запорізькій Січі — церква стояла по-середині майдану селища, а довкола неї курені.

По-середині Фльоренції стоїть катедраля Святої Марії Цвіту. Початки її будови сягають 1296 р. Зачав її будувати Арнольфо ді Камбіо, а в ході будови — бо церкву посвятили щойно в 1436 р. — змінялись і будівничі, між якими були мистці: Джіотто, Андреа Пізано, Франческо Таленті, а славну баню — за 14

років праці — здвигнув Филип Брунеллескі. Стиль катедралі — тоскано-романський, а баня — ренесанс. Середина катедралі — сувора, але ясных і нескладних ліній, готика. У катедралі, між іншими пам'ятками, є, кажуть знавці, — єдиний правдиво схоплений портрет Данте, пензля Доменіка ді Мікеліно, щойно з 1465 р. Більше довіря маємо до портрету Данте, що його виконав сучасник поета — мистець Джіотто, у фресці у каплиці „Дель Подеста” з 1300 року, у Фльоренції.

Вийшовши з катедралі — перед нами могутня, сувора, старо-романсько-тосканського стилю хрестильниця. Старі хроніки кажуть, що ця хрестильниця збудована на руїнах поганської святині Марса. Археологи ж твердять, що хрестильниця походить із VII століття по Хр. Перед вибудуванням катедралі ця хрестильниця була головною церквою Фльоренції. Уся стеля хрестильниці жахтить багатством і сяйвом мозаїки. Долівка — інтарсія й мозаїка. Подив для кожного — це троє великих бронзових дверей, а ці двері виконали мистці: А. Пізано — 1336 р., а другі й треті двері виконав Льоренцо Гіберті у 1403 до 1452 року. Сцени на дверях — це головні й теологічні чесноти, Старий і Новий Завіт. Гіберті посвятив цим дверям майже все своє творче життя. Ці його двері, передусім — другі, були і є джерелом надхнення для усіх мистців у всіх часах.

Багато тут є цікавих старих церков; кожна церква у Фльоренції — це багатий музей старовини, мистецтва. Ось, найстарша в цьому місті церква — св. Лаврентія диякона, що її святив іще св. Амбросій із Міляно, в 393 р.; середина цієї церкви опромінена соняшною архітектурою Ф. Брунеллескі; далі, є славний

пантеон роду Медічі, Нова Захристія, в якій на гробах Медічі є славні різьби Мікельанджіоля. Та я не стану ходити з вами по всіх церквах, по музеях, бо це томляче було б: ходімо ще на майдан Сіньорії. Цей майдан — це бурхлива історія Фльоренції. Воно й у нас таке буває! Як сказав, тієї славної, нині вже покійної пам'яті, Павло Тичина: „На майдані, коло церкви, революція іде . . .”

Фльоренція, либонь єдине місто в Італії, що найупертіше боролось проти всякої тиранії — за свою волю. Злосливий і на язик їдкий син Фльоренції, Микола Макіявеллі, сказав: Фльорентійці пропадають за волею, але, осягнувши її, не вміють її втримати. Макіявеллі не знав, що є ще такий один нарід, що увесь час, від упадку тієї великої і блискучої княжої доби, мріє і змагає до волі. А прийде ота воля, то Брюховецькі, Сомки, Юрки Коцюбинські, Волохи, Миколи Скрипники, Комісарі Освіти, Миколи Хвильові — й, найгірші, „нейтральні” в 1917 — 1920, а нині вони „хвильовісти”! — замордують ту волю з рідною Мамою московським наганом у підвалах Чека . . .

Так, ось на цьому майдані Сіньорії кипіло колись усе громадське і партійне життя Фльоренції. Цей майдан знає й часи боротьби гвельфів і гібеллінів, часи громад, часи ренесансу. Символом цього, до деякої міри, є ось цей понурий і сірий силю, з гострими середньовічними зубами й очима-стрільницями Палац. З ходом устроїв часу він і назву зміняв. Волость Фльоренції актом у 1294 затверджує будову Палацу з великою ідеєю — тут мають правити представники держави народу вільного понад упривілейовані кляси народу. Палац будують — під проводом Арнольфо ді Камбіо — у найбурхливіший час боротьби Громад. Увесь час у 1300-их роках Палац називається „Палац

Народу". В наступному столітті горда назва линяє, змовкає й, за олігархії, зветься „Палац Панів". У 1500-их рр. зветься „Палац Старий" — та й донині так його звать.

На цьому майдані, як не висіли живі люди, то бодай їх портрети. Таке було з учасниками змови роду Пацці проти Медічі. Змову викрили вчас, головні змовники сплавилися, а пан Медічі наказав мистцеві Андреа дель Кастаньйо намалювати портрети змовників, що втікли, і ці портрети повісити на шибениці на цьому майдані. А мистця на все його життя назвали за це: Андреа дель Імпіккати, тобто Повішенців, а не дель Кастаньйо. Цей мистець — сили, шорсткості й зухвалости, як ось його славний Піппо Спано! — взагалі не мав щастя у житті. То назвали його Андрій Повішенців, то, пустивши про нього макабричну історію, як то він, викравши секрет малювати олією — тоді це була новина! — у мистця Доменіка Венеціано, убив цього мистця. А в книгах мистецького цеху записано, що Андреа дель Кастаньйо помер у 1457 р., а Доменіко Венеціано щойно в 1462 р.

На цім майдані велись живі дискусії за часів бунтівничого фанатика, що виступав проти зіпсуття і злих обичаїв, ігумена Ієроніма Савонаролі. Тоді були незвичайно завзяті дві партії — „пьяньйоні", плаксії, сторонники Савонаролі, і „аррабьяти", скажені, їхні противники. На цьому майдані, в останній день карнавалу 1497 р., Савонароля своєю проповіддю так запалив своїх слухачів до покути, що вони — народ, мистці, дами! — позносили на цей майдан усю суєту світа: славні, але дуже відважні, дуже гуманістичні твори славних мистців, як Леонардову „Лєду", різьби, емалії, мініятури, книжки, виставно оправлені молитовники, пишну одєжу, — все це зложили на купу, під-

палили, і все пішло з вогнем. Цей акт звався: „палення суєти"! А рік пізніше — 23 травня 1498 — на цьому ж майдані, згорів на кострищі й сам Савонароля з двома завзятими своїми сторонниками.

Перед виконанням присуду, єпископ виключив Савонаролю з Церкви Воюючої і — очевидно, в запалі! — з Церкви Торжествуючої. На це Савонароля рішучим і піднесеним голосом відпалив: „Гок туум нон ест” — „це від тебе не залежить”. Тоді то, перебрані за наймичок, дами наблизились до самого кострища і, крадькома, взяли собі на пам'ятку деякі реліквії спаленого ченця, попіл якого викинула влада до Арно. Між сторонниками Савонаролі були й мистці, як А. Боттічеллі, Фра Бартольомео, — який залишив правдивий портрет збунтованого ченця, — і, м. ін., гуманіст Джанфранческо Піко делля Мірандоля, який у 1517 році вислав на адресу лютеранського Собору на руки Папи Лева X славний дискурс про реформу упалих обичаїв, бо — закінчує цей свій документ — „як не прийде реформа, то на Церкву спаде велика кара”. Пізніше, і Рафаель у своїх Станцах у Ватикані, у „Диспуті про Найсв. Євхаристію”, між іншими учасниками, вмістив і ченця Ієроніма Савонаролю.

**
*

Поволі йдемо вулицями цього міста — мистців, багатіїв, доробкевичів; тепер міста музеїв Уффіці, Пітті; міста, де на кожному кроці є якась історична пам'ятка; де в монастирі св. Марка кожна келія має фреску славного Фра Беато Анджеліка, мистця ангельських мелодій і тонів; місто, де тужніють силою ренесансу давні палаці. Ідемо, а довкола нас гомонить народ на всіх мовах Європи. З виставових вікон

приманливо визирає багатий, гарний і різний крам. Минаємо Старий Міст на Арно, що його збудував мистець Таддео Гадді у 1345 р. Ідемо до Моста св. Трійці, що його збудував у 1570 р. різьбар Б. Амманнаті, а його пляни до цього моста, як каже історик, „прояснив Мікельанджіольо”.

Цей міст мав колись на всю Європу славу — найкращого моста у світі. Амманнаті був із того приводу вельми гордий. Але не зазнав цієї слави до самого вершка, бо прийшло — трагічне майже для всіх мистців! — „сік транзит”; на старість Амманнаті осліп і не міг уже був оглядати свого твору. Мало того, бо до кожної біди є й прибідок, — ходив він понад Арно, може й біля... свого моста, і... жебрав на свій щоденний прожиток. Цей славний міст, із 4 на 5 серпня 1944 р., був висаджений у повітря. Але горді Фльорентійці взяли у 1955 р. до його відбудови так, „як його був збудував Б. Амманнаті”. Так і відновили, і в серпні 1957 р. відкрили його. А символічна постать „Добробут”, як утратила голову в ночі в серпні 1944 році, так і донині її немає.

Мене кортить іще зайти на міст: Америкго Веспуччі, від якого пішла назва „Америка”. Цей же міст єднає дві дільниці Фльоренції — „Всіх Святих” і „Святого Фредіяна”. В дільниці „Всіх Святих” живе рід Веспуччі, тут мали вони свої дома, тут Америкго й народився, у церкві Всіх Святих є каплиця Веспуччі, а в каплиці фреска мистця Д. Гірляндая, на фресці ж родина Веспуччі з 18-літнім Америкгом. У цій дільниці народився й мистець Доменіко Гірляндайо; у дільниці св. Фредіяна народився й мистець Філіппо Ліппі.

І ми, з моста на міст, опинились у церкві Санта Марія дель Карміне. Іду просто у глиб церкви, звертаю праворуч до каплиці роду Бранкаччі; тут же є ті слаз-

ні, перші в ранньому ренесансі такі нові, сміливі, модерні, з усіма мистецькими й психологічними тонкостями фрески мистця Мазаччіо. Був це геній, що народився лиш на те, щоб сяйвом свого духа жити в століттях! Він народився у 1401 р., а вмер у 1428 р.

Сюди, до цих фресок, приходили й приходять плеяди мистців — захоплюються цими творами, вчать ся з них. Між іншими, заходив сюди й Мікельанджіольо і різьбар Петро Торріджяно. Якось, прийшли вони сюди та й забрались до копіювання. Перший мав 17 років, другий 20. Мікельанджіольо був їдкий на язик, любив поглузувати, а Торріджяно, — про якого каже отой халамидник Б. Челліні, що „як Петро насупив брови, то й найвідважніший утікав перед ним”, — був тип людини сердитої. Ось, копіюють вони, а Мікельанджіольо споглядає на рисунок Петра й тне, як оса. Торріджяно насупився, набурмосився, а врешті, — тут же в церкві, в цій каплиці, перед цими чудовими фресками Мазаччя, — як дмухне Мікельанджіольові кулаком межі очі, що, зламавши йому носа й ошкарадивши, назначив його на все життя.

Не можу відмовити собі приємности й не зайти до церкви Санта Марія Новелля. Це ж перша, тоді у 1278 році, найбільша церква у Фльоренції. Її стиль дуже цікавий — готика й тосканський, а чернець, славний архітект Леоне Баттіста Альберті закінчує цю церкву чудовою фасадною ренесансу — 1470 р., якої відгомін є, між іншим, і у Львові, а саме костел Бернардинів. У церкві, в головній абсиді — в мовчливому подиві ви зупинетесь перед великими фресками Доменіка Гірляндайо, що він їх виконав — у 1490 р. — із своїми учнями, між якими був і Мікельанджіольо. У правій каплиці роду Строцці є цікаві фрески мистця Філіппо Ліппі. І в одних, і в других фресках, які є чисто

релігійного змісту, між побічними постатями ви побачите славних Фльорентійців того часу. Зокрема, у фресках Гірляндая бачимо портрети гуманістів: Марсіліо Фічіно, Крістофоро Ляндіно, Анджелио Поліціано і, єпископ міста Ареццо, Джентіле деї Беккі. З шляхетного жіноцтва: Льодовіка Торнабуоні, Джіневра деї Бенчі і Джіованна дельї Альбіцці.

Дивлюсь на ці постаті і моя думка несе мене в мою Галичину: велика і простірна церква при монастирі Отців Василіян у Жовкві. Будували цю церкву в перших роках цього століття при невсипущій праці, молодого, енергійного ігумена о. Онуфрія Бурдяка ЧСВВ. Малював же цю церкву мій приятель Юліян Буцманюк. І пішов він за європейським добрим прикладом та й для нашої старовини утривалив у цих фресках нашу історію за 1914 — 1920 роки, давши портрети найвидніших постатей: Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ, Єпископів Кир Григорія Хомишина і Кир Йосафата Коциловського ЧСВВ, Отців Чина СВВ та й усіх наших провідників, політиків і полководців. Але — ми ж живемо по сусідству таких як Москва, Польща народів, наші пам'ятки для них — це нестерпне червоне рядно для бика на арені. Пропали й ці фрески Юлька Буцманюка.

Але ще треба тут згадати одну важливу історичну подію: Унійний Собор, за часів Папи Євгена IV., що з Феррари був перенісся до Фльоренції і відбувався у цій церкві Санта Марія Новелля, 1439 — 1444. На цей Собор прибули з Царгороду імператор Іван VIII Палеолог і Патріярх Йосиф із єпископами й клиром.

Як же буваєте у Фльоренції, а хочете побачити пам'ятку з цього Собору, то зайдіть до палацу Медічі-Ріккарді. Тут, у каплиці, мистець Беноццо Гоццолі увіковічнив у чудовій фресці цей східний блиск, пиш-

ноту, барвисте багатство й усіх головних постатей Собору. Мистець мав тоді, у 1439 р., двадцять років і його палка уява горіла цією палкістю одягів, прикрас, а то й звичаїв сходу. Нераз мистець оглядав ці імператорські з усім почотом виправи на полювання. Бо каже історик, що цар Іван Палеолог таки просто боявся, щоб його східне духовенство не вчіпилось догматичної дискусії й не застрягло в ній: бо ж йому йшло про швидке підписання Унії з Римом, щоб рятувати Візантію перед нашествиям Турків.

Але, цю замотану дискусію його духовенство таки викликало, і то зокрема — єпископи Марко з Эфезу й Антоній із Гераклеї. А цар, щоб утихомирити свою нетерплячку, залишивши оборону зєднання з Римом проворному ораторові В. Висаріонові, вибирався на полювання. Саме на цій фресці оглядаємо цей величний похід — на конях, пішки, з пажами, з соколами — із головними дійовими на фльорентійському Соборі посталями: старий патріарх Йосиф, імператор Іван VIII Палеолог, і господар міста Козімо Медічі та його син Льоренцо Маньїфіко. І цей похід на полювання мистець назвав тут: Подорож Трьох Царів, що за зорею до Вифлеєму йдуть.

В цій же церкві Санта Марія Новелля, у правій наві на правій стіні є велика фреска патріарха Йосифа, учасника нарад собору Фльорентійської Унії; він тут же вмер, тут його й поховали.

**
*

Не хочу нікого нудити, бо й кому воно ним цікаве? Але ж, важко душі й серцю сказати: втихомирся та й не тужи мріями про велике минуле! Ось, іду цими вулицями, переходжу вузьенькі перевулки, глибо-

ко віддихаю майданами й очима душі бачу: йде Данте Алігієрі й крадькома споглядає на Беатріче Портінарі; там же Франческо Петрарка похилив голову й чує у своєму серці новий сонет для Ляври; Джіованні Боккаччіо, безжурний і веселий, збирає кумпанію, бо ж у Фльоренції у 1348 р. чума з лопатою ходить, то він іде з приятелями за місто, на схили Фієзоле, до віллі Пальмієрі й тут по черзі оповідають собі . . . Декамерон. Он, іде й Джіотто, і Мазаччіо, і Донателльо. Повагом похожають, живо розмовляючи на тему останніх нарад на Соборі, кардинал Висаріон і Митрополит Кисва Ісидор; за ними йде друга двійка — єпископ Марко з Єфезу й Антоній із Гераклєї, й гаряче по східньому розмовляють руками, обстоюючи свою думку про Філіокве. Знову йдуть мистці А. Верроккіо, а ось і Леонардо, що снує пляни: чи не податись йому до Міляно й перейти на службу до короля Франції Франциска I, бо й так володарі Італії не шанують його, не цінують, а король Франції, що тоді був у Міляно, високо оцінює його, Леонарда; йде понурий і лютий Мікельанджіольо, що вже в сотий раз ремигає отой удар палкою, що його обірвав від запальчивого Папи Юлія II, ще й болить та палка зокрема тому, бо ж при тій сцені був приявний і стаєсний Папи; — йде Гірляндайо, статечний Лука Сіньюореллі, який заглянув сюди з Умбрії, Беноччо Гоццолі, Міно да Фієзоле, Мікельоччо да Форлі, Фра Філіппо, Філіппіно Ліппі, ходять усі й перемелюють усі мистецькі й літературні новини за останні дні; вони прислухаються до розмови Піко делля Мірандоля і Плятіни — це ж для них авторитети!

А над Монте Сан Мініато кобальт неба із карміном із над Фієзоле зіллялись і понад Фльоренцією розстилають останні передвечірні гомони.

У городці монастиря Сан Марко — як віддих неба опала пелюстка рожі.

На пелюстці зупинилось око мистця Фра Беата Анджеліка.

Фльоренція, червень 1958.

Фієзолє: Останки староримського театру.

В ТІНІ КИПАРИСА

Кожен раз, буваючи у Фльоренції, вийшовши на верх Сан Мініато та й сівши на лавиці під базилікою, мої очі бігли праворуч, у сторону Фієзолє. Лагідні знеслості, широкі й повні сонця й зелені балки, що здалека, тремтять синявою, свою красу положення кипарисами підкреслюючи, приманювали мене. Вреш-

ті, цим разом, я таки сів на автобус і за доброї півгодини був у містечку Фієзолє. Зелень, квіти, пальми й небо та синяві далі прилягли до мене.

Нехай буде мені вільно зробити ось таке порівняння. Скільки разів знаходжусь я у Тоскані, — у якогубудь місті, містечку, а ще краще на селі, — стільки разів почувуюсь наче в Полтаві або на східній частині Київщини, так тут рідно. Їх чиста і співуча мова, їх співзвук „х”, „хаза”, „хата”, — що в них залишилось по етрусках, — тон мови і складня, а то й синтакса; врешті, той спокій у поведінці, ясні обличчя і ті очі, що в них є доброта і зичливість, дотеп і ледве помітний глум — усе те наближує їх до нас. Бо хіба ж не так було в нас, в Україні, до 1921, а то й до 1929-30 року? Хіба ж не дав цьому вислів Павло Тичина в 1918-20 рр. у „Золотому Гомоні”, коли ще він був вільним поетом? А Остап Вишня — хіба, — перед засланням, — не сміявся так спокійно, так дотепно і широко, мов степ?

Тому я й почувуюсь тут, мов на Рідній Землі. Чому це так? Я вже сказав мос „чому”, а глибше про це хай говорять наші правдиві археологи, етнологи, антропологи, історики. А я, невчений, в етрусках таки бачу наших прапредків, що тут — і в Римі та в Умбрії — найгустіше були поселились. Та й історична доля їх до нашої подібна . . .

**
*

Історик так говорить: „Перше етруське місто, що від нього походить „Фесулє”: матір Фльоренції, не було вона на цім узгір'ї, де сьогодні Фієзолє, а на рівнині ріки Арно, докладно — між Сесто Фіорентіно і Квінто . . . „Фесулє”, що нині на узгір'ї, сягає III ст. до Хр. Отож, поки перші поселенці прийшли на це узгір'я,

жили вони над Арном ще далеко перед III ст. до Христа, а „були це етруски з Середземномор'я, з культурою орієнталізуючою”. До 1010 року по Христі всяко бувало, але саме того року фльорентійці напали на Фесулс і це велике тоді місто дощентно знищили, зруйнували.

Сучасне Фієзолс, розкинене по просторих узгірках, у широко розгорненій долині, усе потопає у ясній зелені виноградників і оливних садів. Пальми, кипариси, дуби, а ще більше — квіти, надають радісного тону цій природі.

Заходжу — хоч до однієї! — церкви: св. Франциска. Біля ж неї й обитель цих ченців. У цій обителі є останки кремезного,дебелого етрусського муру, з великих, сірого каменя брусів, — стільки й залишилось по руїні з 1010 р. по Христі. Ченці св. Франциска прийшли сюди, на цей шовб узгір'я, у 1390 р. й тут оснували цей монастир, збудували й церквцю: романського стилю вона. В ній є перлини мистецтва раннього ренесансу, школа Джіотта, і золотого ренесансу, часу П. Перуджіна, Д. Гірляндая. Є твори й Козіма Росселлія.

Та найважливіше — з цієї малої обителі вийшла валка ченців, що їх поблагословив Папа Євген IV — 1430 року — в далеку дорогу, в Етіопію, щоб вони проповідували там Нову Вість. Згодом із цього монастиря пішли ченці й у Китай із цією ж місією. Багато з них згинуло смертю мучеників, до 1931 р. включно, коли китайські комуністи замучили єпископа Є. Річчі та інших із ним ченців.

Ще одно в цій обителі є цікаве і вартісне — багатий музей етрусських пам'яток, що їх таки ж тут знаходили в розкопках. Ще багатіший музей є китайської порцеляни, різьби в слоновій кості, намиста, ковтки,

всяке начиння. Такі ж є тут пам'ятки з Етіопії і Єгипту. Словом — музей пам'яток із тих країн, де ці ченці працювали чи й працюють, як місіонарі.

**
*

Сиджу на примурку біля обителі. Зайшло сонце, тихо потонувши в палку прірву карміну. В просторах із пискотом літають ластівки й накликають сутінки. У якомусь своєму творі отой переснажливий лірик Дж. Кардуччі в трьох словах дав чудовий образ:

„... мигтить самотній вечір”.

Вернувся я до Фльоренції, коли понад майданом св. Марка, понад головами шугляли цілі зграї нижних хижаків — кажани, чи як у нас казали: лилики, і раділи вечором!..

Фієзолє, 1 липня 1965.

РАДІЙ ФЛЬОРЕНЦІЄ

Колись, бувало, їхати — вже з Феррари, а зокрема з Больонї — до Фльоренції поїздом, була одна краса й утіха для ока, для серця і для поетичних почувань, а радше — нуртувань. Тут і там постійно виринали, чергувались узгіря, балки, широкі долини, поля, виноградники, оливні сади, ліси й приліски, села й містечка. І ті старовинні замки та й виразисті темні в сонці тосканські кипариси. Нині — швидкий, мов несамовитий жене тунелями, — що ще за Мусолінія збудовані, — і лиш де-не-де, фрагментами, прорветься, мигне, як уламок фатаморгани, краєвид.

Сама ж Фльоренція... Колись, чи не в 1400-их роках, між усякими партіями, — фльорентійці бо це ж

старі Етруски, а Етруски це, як дехто твердить, є наші прапредки, то партії процвітали й процвітають! — була й така партія, що звалася „арраббяті”, дослівно по нашому: скажені. То може краще було б: навіжені. Нині, уся Фльоренція, оте чудове місто краси, сонця, мистецтва — неначе навіжена! Такий тут гамір, метушня, поспіх, скрегіт залізя викликають авта, автобуси, мотоцикли. Ті всі монументи, велетні старовини, як Санта Марія дель Фіоре, хрестильниця, дзвіниця Джіотта, Орсанмікель, Палац Сіньйорії — стоять мовчазні, здивовані, безрадні й безсилі зрозуміти хоч дещо з цієї сучасности. Велетень Давид Мікельанджіоля і той розгублено з пращею стоїть. А найсмійніший, то отой непоправний скептик, цинік — Микола Макіявеллі! Він із глуфом на устах споглядає на ті авта, що постоем стоять на майдані біля тієї храмини великомистецьких творів — Уффіці. Ще не давно була тут тиша, спокій, снувались музи й мистці та поети й музики.

Колись узгіря Сан Мініято, із своєю старовинною церквою й монастирем Венедиктинів-Оліветанів, було пристанищем благости й духового відпочинку; і то не так давно, бо в 1933 році! Нині — тут кипить, метушиться, димить . . . сучасність. Так, що і Спінелльо Аретіно, і А. Полляйольо, і Біондо, і Алюнно пригноблено глядять із стін своїми фресками, іконами. Ті останки фресок візантійства, наче нитяться у вирі сучасности.

Таке міркую, а на довокільшніх, тих чудових узгірях Фльоренції стелиться киноварний смерк, що кипарисами по землі розпливається.

Та, при всім тім, Фльоренція полинула в минуле. Фльоренція і Равенна обходять цього, 1965 року, вели-

кий національний празник: 700-ті роковини народин свого поета, філософа, теолога, дипломата й політика — свого генія: Данте Алігієрі. Перша, Фльоренція, дала йому народини і вигнала його; друга, Равенна, дала йому теплий і щирый притулок, де він і написав „Божественну Комедію”, де він і закінчив свій страждальний шлях.

З нагоди цих роковин либонь чи не шостий уже раз читаю цю „Божественну Комедію”. Уся культура генія, його знання, душа й серце знаходяться у цім таки справді безсмертнім творі. Пишучи цей твір, Данте переживає його як людина з пристрастями свого часу, від сподів самого життя — від пекла, де лють і гнів, порахунки і пімста, прокляття і ненависть, докори і безрадность проклятої душі. Але, поступнево, поет підноситься: уже бо в чистилищі не та душа поета, не те серце, не та думка, не та й мова чи пак форма її, що в пеклі. У чистилищі — читаючи цей твір — починаєте добром сповнятися, оживати, щоб у небі бути з поетом близько того, чого людське око не бачило, вухо не чуло, розум не збагнув.

Із нагоди цих сімсотих роковин зупинімося хоч коротко над цією великою постаттю: Данте.

Родовід, що його він сам подає, такий: народився він у другій половині місяця травня — але є таке твердження, що 8 дня — 1265, у Фльоренції. Походив він із старої зубожілої шляхти, що її пень сягає старих Римлян, основників Фльоренції, тобто — Етрусків. Охрестили його у хрестильниці св. Івана, що він назвав її у своїй поемі „мій гарний св. Іван”. Його прапрадід звався Каччягвіда, якого він, у своїй „Божественній Комедії”, зустрічає у небі (Пісня XV). Свого прадіда — Алігієро I — зустрічає у чистилищі між

каянниками за гордість. Про діда ж по матері — Беллінчіон Берті — лиш говорить Дантові Каччягвіда в небі, як про людину праведну. Про свого батька Данте не подає ніже однієї згадки в „Б. К.". Коли Данте писав цей свій твір, тоді його батька вже не було в живих. Матір згадує Віргілій, кажучи до Данте: „Благословенна та, що тебе почала” — (Пекло, Пісня VIII). Цікаве й те, що Данте згадує лиш той свій рід, що часово був дальший, а ближчого — часово — не згадав. Щодо батька, то виходило б, що не був він визначних прикмет, бо в „Конвівіо” Данте каже: „Особа батька завсіди свята і чесна мусить виявлятися перед його дітьми”. Данте мав шість років, коли померла його мати; дванадцять років, коли помер батько. Мати звалася Белля — здрібніле імя від Габрієля; як Данте здрібніле імя від Дуранте. Мати походила, імовірно, з роду Абаті, бо дід матері звався Дуранте Абаті. Мачуха звалася Ляпа — від імени Якопа — Чялюффі.

Данте вперше побачив Беатріче, коли вона входила в девятий рік життя, а Данте кінчав девятий рік життя. Умерла вона в 1290, будучи на порозі 25-го року життя, а Данте вже місяць, як був закінчив цей рік життя. Утихомирившись по втраті Беатріче, Данте жениться з Джеммою ді Манетті Донаті; вони мають троє дітей, сини — Петро і Яків, доня Антонія.

Данте по вдачі був живий і неспокійний, як і його часи, характер же правий і шляхетний. Брав живу участь у громадському й політичному житті. Фльоренція була в руках гвельфів, але ця партія була поділена на два відлами: Чорні й Білі. Перші йшли беззастережно по лінії Папи. Постава ж Білих — змагали до автономії, а тим самим були противниками Чорних. Поза Фльоренцією правили переважно гібелліни

— фанатики і сторонники імперії. Ці фанатики звалися „Секкі” — Сухі. Другий відлам гібеллінів був поміркований і звався „Верді” — Зелені. І так, Білий гвельф — ліве крило Чорних — у політиці стикався з гібелліном Зеленим — праве крило гібеллінів. Данте належав до партії гвельфів — Білих. Данте був палкий трибун „за свободою і за незалежністю Громади — дель Комуне, — що на неї тоді напосівся із своїми амбітними задумами Папа Боніфатій”, — як каже один із католицьких істориків. Перемагають гвельфи, Чорні. І 10 березня 1302 Данте із іншими 15 партійцями, був засуджений на вигнання. Саме тоді Данте був у поворотній дорозі з Риму, — де обстоював перед Папою змагання своєї -партії, — до Фльоренції, до якої вже не дійшов: залишився на вигнанні.

Гібелліни були за королем — Арріго VII Люксембург, що 29 листопада 1308 був вибраний на короля Римського. Данте всю надію поклав на цього володаря, вірив бо, що лиш монарх настановить в Італії мир і лад та зединить її. Але, несподівано, Арріго VII умирає 24 серпня 1313 у Пізі, а з ним умирають і всі надії гібеллінів. Данте залишається на вигнанні.

Як читаємо в його „Божественній Комедії”, Данте тужить за Фльоренцією, за своєю батьківщиною:

„За гарною кошарою, де спав я ягнятем,
Як ворог вовків . . .” (Небо, Пісня XXV).

Але він і лає свою Фльоренцію, ще й шлюхою її називає. Він каже:

„Радій, Фльоренціє, бо ти ж така велика,
По морю і по землі бють твої крила,

Між злодюгами натрапив я на п'ятьох таких
Твоїх громадян: аж мене сором заливає,
А ти по велику шанобу сягаєш”.

(Пекло, Пісня XXVI).

Фльорентійців він гостро картає; Беатріче до Дан-
те каже:

„Не думайте, що кожна вода вас умиє.
Маєте старий і новий Завіт,
І Пастиря Церкви, що вас веде:
Це ж вам вистачає на ваше спасення.
Як люта захланність кричить вам щось інше,
То будьте люди, а не замотиличені вівці.
І нехай Жид між вами з вас не сміється”.

(Небо, Пісня V).

На вигнанні, у тузі за батьківщиною, устами Фран-
циски поет каже:

„..... Нема більшого болю,
Як згадати про час щасливий
У нужді...” (Пекло, Пісня V).
„Ти залишиш кожную річ вибранку,
Бо коли приходить вигнання, тоді
Хоч і найдорожчу: а це й є та втрата,
Що лук вигнання найперше трапляє.
Ти зазнаєш, який це солений
Хліб чужий, і яка важка дорога
Сходити й угору йти по чужих сходах.
А найважче, що обтяжить твою спину,
Це товариство зле і злочинне,
Що з ним ти втелюєшся в ту прірву.

Всі бо вони невдячні, всі божевільні і безбожні
Стануть проти тебе: але дещо згодом,
Вони, не ти, розбиту матимуть лепету”.

(Небо, Пісня XVII).

Проте, хоч як він не любить тодішньої Фльоренції, то все таки, вже в Равенні, у володаря Гвідо Новелльо з Полєнти, 1273 — 1323, що ще найщиріше прийняв поета й дав йому певний захист, тужить за нею і мріє, що будуть його коронувати лавровим вінком, як поета, у його „*bel San Giovanni*”, у гарній хрестильниці, де його, дитиною, й охрестили.

Але, з 13 на 14 вересня 1321, у Равенні, поет умирає. Володар Равенни, Гвідо Новелльо з Полєнти, наказав, щоб усі міські достойники несли прах поета аж до церкви св. Франциска, що Данте любив її.

Та — й по смерті не зазнав Данте спокою. Єпископ Бельтрандо з Поджетто, спаливши прилюдно твір Дантого „*De Monarchia*”, загрозив і його прахові, що так же спалить його. Але спротивилися цьому й цей задум відхилили Піно делля Тоза і Остасіо з Полєнти. Згодом, і фльорентійці, покаювшись, задумали викрасти прах свого поета. А їх каяття повинно було бути суворе і довге: 10 березня 1308 вони проголосили ось такий приговор: „... Якщо дістанеться Данте до рук Громади — дель Комуне, — то хай буде спалений на вогні так, щоб умер. Це не переливки, коли брат на брата йде. Коли на папський престіл прийшов Лев X, Медічі, тоді фльорентійці подали йому петицію, — що її підписав і Мікельанджіольо, зобов'язавшись збудувати для поета саркофаг, — аби Равенна віддала Фльоренції прах поета Данте. Папа дав свою згоду на це. До Равенни прибули послы з Фльоренції, щоб за-

брати прах свого великого земляка. З тремтінням серця відчинили труну — вона була порожня. Ченці францискани нишком вибрали прах і зложили його до звичайної деревляної скрині і весь час і перед равеннянами і фльорентійцями зберігали тайну про місце, де прах спочивав. Прийшов Наполеон Бонапарте і, з іншими монастирями, зніс і монастир францисканів у Равенні. Тоді ченці, знову нишком, замурували ці дорогі кості поета на цвинтарі біля каплиці лицаря Браччіофорте. В травні, 1865, в 600-ті роковини народин поета, один робітник, що працював на цвинтарі, зовсім випадково зачипив джаганом „якусь” деревляну скриню. Витягнули її на верха — на ній був напис, що це є кості поета Данте, і що нишком заховав їх „брат Антоніо Санті, 18 жовтня 1677”.

І так, кості поета Данте равенняни до нині зберігають у себе, в скромнім, неоклясичного стилю, гробівці. Над його гробом, у стіні, бачимо його портрет — плоскорізьба, — що його виконав Петро Льомбардо в 1483. р.

Докладних даних про студії Дантого — немає. Відомо, що в Санта Марія Новелля, у Отців Домініканів, у Фльоренції, є він „учасником диспут філософуючих Брунетто Лятіні і Гвідо Кавальканти”. Цей другий маестро, аверроїст і скептик, був дещо збив молодого Данте з шляху містицизму, але само життя і правий характер поета привернули його на правдивий шлях навчань католицької Церкви.

Данте написав такі твори: *Vita Nuova* — твір про кохання чисте і знесле, що в літературі рівного йому нема, — *Il Convivio*, *Rime*, *De Vulgari Eloquentia*, *De Monarchia* — найвища і найкраща форма влади, на думку поета, бо вона походить від Бога, — *Epistole*, *Egloghe*, *Questio de aqua et terra*.

Та основний його твір, це „Божественна Комедія”, що він написав її у Равенні, що стала славою поета, яку то поему, колись у давнину читали в церквах із казальниць. Будова поеми христоосередня, христоцентрична. Його космос у ній — птоломейстичний. Фантазія поета сперта на вірі й науці католицької Церкви. Вже Боккаччіо у своїм творі: “*Commento alla Commedia*”, узявши на увагу, що Данте виступав у своїм творі як теолог, — висловлюється ось так: „Кажу, що Теологія і Поезія, це, можна сказати, майже одно й те саме; мало того, бо й Теологія, це не є ніщо інше, як Поезія Бога”.

Фльоренція, червень 1965.

ДЕ ЧАС ЗУПИНИВСЯ

Сам Рим не втихомирить мого серця; та й інші міста не дуже втихомирюють його. Хоча б це була і Фльоренція, місто ренесансу. Тут, де є — як писав великий Данте про старовинну хрестильницю — „... гарний св. Іван”, де дзвіниця Джіотта лебідкою до неба здіймається, де баня Ф. Брунеллескія над містом і над усією долиною володіє.

Халчивим і ненаситнім темпом став я відвідувати всі цікаві для мене, мистецької вартости й історичні місця. Не буду нудним і згадаю лиш ті місця, що, психологічно, мають у собі щось романтичного та історичного минулого. Чомусь потягнуло мене до маленької, серед вузьких, покручених вуличок, церковці св. Маргарити — думаю, що менша, як наша св. Николая на півд. Брукліні? — тут А. Данте брав шлюб

із Джеммою Донаті; тут, праворуч головного престола, лежить її прах. Тут, у цій церковці, ліворуч на стіні, є горорізьба, що зображує жінку суворих рисів на обличчі, а під різьбою вичитуємо, що це Моніка Тесса, вмерла 3-го липня 1329 р. А була вона нянькою-кормителькою славної Беатріче Портінарі, що її Данте увіковічнив у своїй „Божественній Комедії”.

Далі, не стану зануджувати, та ще й американського Читача, описом багатств мистецтва цього єдиного міста-музею. Але, ще підємо до Сієни. Та й то поминемо отой русявий настрій цього міста, ті вулички і сходи — в гору, то в долину! — той настроєвий майдан у формі старовинної мантиї св. Мартина, — а поглянемо на ту красуню катедралю. Уся вона соняшно італійська, тосканська готика, що грає чорно-білим, поперечно вложеним, мармуром, що пишається багатством різьби й орнаменту, а над усім, у середині, стеля блакитного тону із золотими зірками. Всі пребагаті інтарсії — що оглядав я їх 30 років тому — нині покриті деревляним помостом, щоб не нищились, а остались видними ще лиш усі вісім Сибілій. На довго зупинимось перед казальницею, що її виконав Дж. Пізано.

Заглянемо й до церкви св. Домініка — вона така простора, ясна, і також тієї італійсько-тосканської (хотілося б сказати: сієнської!) готики, проте, стеля романського стилю. Тут можна поринути і в релігійну містику, і в красу релігійного мистецтва. Це ж перша церковця, нині притвор, — де св. Катерина Сієнська молилась, роздумувала, нуждарів обдаровувала чим лиш могла — харчами, одягом; де падала в екстази, де стигми діставала; де зроджувались великі пориви-ідеї: во Христі мирити розюшеного брата на брата; де набирала сили духа й ішла до Авіньйону

й наполягала, просила Папу Григорія XI, щоб вертався до осідку св. Петра, до Риму.

Друге — праворуч, у цій же церкві, бачимо престіл, в ньому, як ікона, видніє голова цієї Святої, а обабіч престолу пречудової форми, тону м'якої, виповненої леонардівської лінії фрески мистця Содома, учня Леонарда з Вінчі: св. Катерина в екстазі і, друга, св. Катерина дістає стигми.

**

Тепер, підемо туди, де серце втихомирюється, а куди я трохи не сорок років вибирався, і якимось не складалось побувати там. Це ж, мовляв, закутина, й до залізниці далеко: ну, справжній наш Сновидів або Петрів! А тепер, побувавши, бачу, що серед моїх духових, поетичних, романтичних втрат, це найважча та найдошкульніша втрата!

Ця місцина й містина, між Фльоренцією і Сісною, але на боці, зветься: Санджімініяно. Зі стації Поджі Бонсі, автобусом, серпентинами, поміж поля пшениці, поміж виноградники, оливні сади, пінії, кипариси, в сонці, у синяві неба, все вгору та вгору, за яких 25 хвилин прибуваєте в цю Богом благословенну містину. Переходжу першу старезну браму — місто подвійно оточене мурами — й мене поглинають круті, вузькі, тихі, тінню освіжені вулички. Щиро, але шорстко, отулюють мене сірі, камяні мури палаців, церков, домів. Щоразу виринають високі вежі й наче кричать: „Прибув чудасій, що трохи не сорок років зволікав, ледащо, щоб нас побачити”.

У першу чергу заходжу до церков, бо й тут вони суцці музеї мистецтва і старовини та ще й якої. Ось, коротенько, згадати: перші поселенці були тут Етруски. Свою сучасну назву місто взяло від св. Джімінія-

яна, що вмер тут у 384 р. Від XII ст. місто було „ліберо комуне”, тобто — самостійне. І, як то в середньовіччі бувало, воювало з сусідніми містами, воювало й між собою: сильний рід Ардінгеллі, що належав до Гвельфів, із сильним родом Сальвуччі, що належав до Гібеллінів. Був тут і Данте, як амбасадор від Гвельфів Тоскани, і 8 травня 1300 р. склав союз із Санджмініяно. З цього часу місто звязалось із Фльоренцією і від 1354 р. прийняло її зверхність.

Отож, у церквах усе мистецтво є школи сіенської, 1300 рр., а потім фльорентійської. Архітектура міста — стилі пізанський, сіенський, фльорентійський. Найважливіші ж із знаних мистців, що тут залишили свої твори й вони зберігаються досі, це: Якопо делла Кверчя, Беноццо Гоццолі, Ліппо Меммі, Пєр Франческо, Д. Гірляндайо і, місцевий, С. Майнарді. Головна церква, це — катедраля, вона й Дуомо, а то й Колледжята звать її. Покровителькою міста є місцева св. Фіна. Всі церкви, ззовні, без ніяких прикрас, сірий камінь. Усередині — це скарбниці мистецтва; всі стіни — як у катедралі — від гори до низу, у стінописі, — щось так, як каплиця Скровенї у Падові. Вельми цікавий, шорсткий, простий, Палац Народу, над яким горує на 54 м. вежа: в ньому сидів начальник, „подеста”, міста.

Сядьте собі на широку, мармурову присбу, що тягнеться попід стіни палаців, попід арки: виразно вичуваєте, що ви потрапили в дивний, далекий світ, хоч і не на місяці. Переборщувати не треба, але, як іще є десь земний рай, то він — хіба тут! — Час — тут зупинився! Це відірваний від сучасности фрагмент колишнього світу. Середньовіччя затрималось тут не лише на цих сімнадцяти вежах, не лише на сірих му-

рах церков, палаців, домів, не лише на тих камінно-плитяних вуличках і майданчиках, на тих сходах, що то підносяться, то опадають, не лише на отих присбах, — але затрималось воно й на цих спокійних і сонцем осмалених обличчях мешканців, у їх спокійнім тоні, наголосі тієї чудової, чистої тосканської мови, в їх привітних усміхах; у тих димах із люльок мужчин, у тих чорнявих, поважних жінках, що преспокійно сидять собі на порогах своїх хат, у холодку під мурами хат, і вишивають, шиють і тчуть чи, просто, облатують старину; врешті, зупинилось тут середньовіччя й у тих волах, що в ярмах, поволі-поволі тягнуть хуру чи гарбу.

Як же ж у цьому світі добре! Який я до сліз щасливий, що ще потрапив на такий світ! У цій сірості, суворості цього каміння я вичуваю усю напругу, силу містики святих Домініка, і Франциска, і Катерини; я бачу тверду, жорстоку і зухвалу суворість Кастручя Кастракані, Фарінати, Піппа Спана. Бо ж і ті сімдесят і дві вежі, що тоді домінували над містом, не дихали вони до себе любов'ю...

А вийдіть на стару фортецю — Рокка — в Санджіміньяно... Не маю ні сили вияву, ні вислову, щоб описати цю красу красвиду! Вже як ідеалізували його — і то без потреби! — у своїх мистецьких творах і Беато Анджеліко, і Беноццо Гоццолі, і Д. Гірляндайо та й інші, але цей красвид красою переходить усі ці ідеалізування. Це — фантастичне море ясної зелені! Це море хвилює мякими, лагідними пагірками, воно зритмізоване виноградниками й, тут і там, підкреслене темними та струнками кипарисами. А синява долів і неба умелодійнює це море, якого володільним тоном — сонце. Це море краси, цей красвид — безкрай! — Куди оком кину, довколіська: казка!

Сам не знаю: Мовчати? Зідхати? Співати? Молитись?
Одно знаю: я забув за дійсність!..

Це — велий псалом Господеві!..

На тлі цієї природи, цього Божого твору, я, в Ареццо, рідне гніздо Петрарки, зрозумів усю глибіню, красу, ритм і риму сонетів його і його Лявру.

В Чертальдо, я дещо здивувався, що на тлі цієї такої досконалої краси природи Боккаччіо вибухнув такою пристрасстю! Правда, не даремне й називається він Боккаччіо, тобто, дослівно по-нашому: пискач! Але, і йому не дивуюсь! Он, погляньте, а то й послушайте: як оці лагідні, веселі простори сповняються розгнuzданим реготом соняшників, і, здається, що луна цього реготу зухвало й сонця сягає!..

Санджиміньяно, Рокка, 27 червня 1963.

САНДЖІМІНЬЯНО

...І знову я, мов спрагнений краси й сонця мандрівник, на вершку тосканської мрії: у Санджиміньяно. Назустріч мені — сухі, здорові подихи піль, виноградні й оливні сади і польові цвіти, що сонцем напиваються.

Найперше, цим разом, зайшов я до церкви св. Августина. Архітектура — тосканська, соняшна готика. При вході, праворуч, великий образ: Божа Мати з Сином на руках, біля неї — святі. Твір тієї доброї тосканської школи. Підпис під ним: „Петрус Франчіск’ Пресбітер Фльорентін’ Пінксіт 1494”.

В головнім престолі бачу образ величезних розмірів: Ісус Христос коронує Божу Матір. Підпис: Перо Полляйольо, 1483.

Фрески на стінах роботи мистця Веноццо Гоццолі. Всі ці його твори — це життя св. Августина. Всі вони ще добре збереглися. Декуди, композиційно, мистець повторює свій чудовий твір „Похід Трьох Царів”, що його намалював у палаті Ріккарді, у Фльоренції. Саме бо цей твір побачив ігумен монастиря при церкві св. Августина з Санджіміньяно і так ним захопився, що запросив мистця до себе, щоб офрескував названу церкву. І Б. Гоццолі виконав цю працю у 1465 р.

Звідси простісінько подавсь я на вежу кріпости, що стоїть посередині цього села чи містечка. Природа, красвид манив мене. Бо ж із цієї вежі споглядати — ваші очі не мають стриму, а захоплення красвидом меж не має. Та йдучи маленькою доріжкою на краю села, я почув крилосний гомін молитви: збірний речитатив. Я зупинився — бачу, маленька церковця. Заходжу до неї. У головнім престолі монументальна фреска часів ренесансу: св. Августин. Ліворуч ще одна фреска цієї ж школи: Божа Мати з Ісусом і Святими. З хорів — заслонених деревляними ґратами, а по них іще й сукняна заслона — несеться крилосна молитва черниць: голоси молоді, дзвінкі, свіжі. Щоднякий час молоденьке, ангельського кольору сопрано, підносячи тон, веде цей хор. Дванадцята година: либонь, із Царських Часів, шостий Час відмовляють? . .

Іду на кріпость. Кожен ступінь вище, все більше поринаєте в сонце і синяву неба; і все більше огортають вас нечувані красою, пребагаті мелодіями простори. Тихесенько — щоб цієї мови поезії не порушити ніяким гамором. І походжаю по невеликому квадраті тераси вежі.

Мимохіть зупиняюсь поглядом на широкому обій-

стю кріпости, внизу. Бачу, сторожиха, що пильнує входу на вежу, це господарна жінка: краса природи, сімнадцять середньовічних веж у селі, старовинні храми й палати — цим не проживеш, це для учених, для поетів, романтиків, мистців. А вона на оцім клаптику землі чого лиш не має! Брескви, сливи, черешні, груші, виноградну лозу, оливні дерева. Ще й город має — цибуля, помідори, картопля, петрушка, кріп, часничок. А он і шматок темнозолотистої пшениці, що на серп жде: буде яких два-три полукипки, але не ті наші, подільські! А над усім — чотири задумані, сонцем опахнені кипариси: бо який же це був би тосканський краєвид та без кипарисів? Вони тут — усюди! . .

Зійшовши з кріпости, йду за село: уявляю собі побачити наші загумінки, обніжки, суголовки. Вийшов я на край села — не знайшов того, за чим шукав. Проте, є досконала, палка, соняшна тиша, що її, лиш хвилинами, діравлять ластівки і трое сільських дітей, що тішаються своїми radoщами. Але, подумати, вони цю тишу доповняють. Наді мною — прегуста цвітом липа: аж тінь, і та стала неворушка в цій пахучій гущі. На липі — монотонний, прозорий — мов шум нашого Прута! — бренькіт бджіл: бо й у них жнива! . .

Перед очима ж у мене розгорнена казка: безліч узгір'їв, балок, схилів, долин. Усе в оливних садах і виноградниках, а поміж ними — ниви, що на них лежать снопи зжатої збіжжя. Доріжки ж — пам'ятаєте, ті польові, теплі й пухкі пилюкою, наші доріжки?! — вються узгір'ями, балками, долинами в цій казковій місцині, як мрія, як надія людини! А тут і там, мов повне „ададжіо”, темніють кипариси.

Лиш на самих долинах, над вючким струмком, у ярах, наша зелень зеленіє: явори, тополі, є й осика і — либонь — ліщина.

На небі — ще полудне. Ластівки купаються у проторах. А горобець, поет-богеміст, заховавшись у холодок, дивується їм.

На високім схилі, наче на обніжку, я збираю золотисту божу кровцю і тужу за Глибокою Долиною, біля Жизномира! . .

Санджмініняно, липень, 1965.

СІЕНА — ПОЛТАВА

Ставлю їх, ці два міста, поруч себе. Не монументами архітектури, не монументами мистецтва, бо Полтава аж стільки того не мала і не має, але ставлю їх поруч себе чистотою мови, — бодай маю надію, що Москва ще не згангрєнувала тієї там шляхетної нашої мови! — блискучістю її форми, синтакси її, та й синявою неба і характером народної душі. Бодай такою Полтава була: І. Котляревського, Олекси Стороженка, Панаса Мирного, Архипа Тесленка й інших велетнів нашої мови! . .

Правда, чесні й добрі люди з України подають нам вістки, що нині, на Полтавщині розмовляють чистою українською мовою тільки . . жінки. Чоловічий же рід перекабачується!

Поїзд гонить і наближає мене до Сієни. Її передвісники: пінії, виноградники, оливні сади, брескви, тут і там широкі смуги піль кукурудзи — чи не Микита своїм шумом про її хосен розповсюднив її, а сам, у Казахстані, провалився з кукурудзою! — і довкола соняшні, хвилясті узгір'я та, як зелена рута, рівнина. Де-не-де річка, — таки справді: річка! — Ельса блис-

не і сховається в надбережних кущах, а хотілося б сказати: лозах. На щовбах гір виринають містечка і села із старовинними феодалами-замками. Ці замки переважно гарно збережені, втримані, деякі замешкалі, хоч їх початки сягають сірої давнини, від 1000 до 1300-их років. Це не те, що в нашій Україні, землі частої руїни! Такий замок у Бучачі сягає раптом 1400-их років, а я, тому 65 років, кічки в його мурах грав і в будяках за медом джмелів шукав! . .

І так, серед грайливої зміни розсміяної сонцем природи, серед піль, на яких ще — тут і там — орють волами й до волів у найчистішій італійській мові промовляють, увігнався поїзд у русявий тон міста Сієни. Справді бо — це місто русявого кольору в усім: у палацах, у майданах, у вузьких і декуди стрімголовних вуличках, у привітності його мешканців, у гомоні цієї тут чудової мови. Сієна — це ж багата мистецька форма, тон, стиль, що сягають у старовину, в ранній ренесанс і в золотий ренесанс. Виразником цього є Буонінсенья, а ще більше Сімоне Мартіні, Барна. Далі, Сієна — це ж Якопо делля Кверчя, Льоренцо Гіберті, Донателльо — славні різьбарі 1400-их років, що залишили тут свої твори.

Найбагатший, найвимовніший виразник цього мистецтва — не на Сієну, а на всю Італію! — це катедраля. Струнко, легко, чисто ясністю мармуру, опоясавшись ритмічно смугами темного мармуру, підноситься вона своєю сугубо італійською готикою у синяву неба.

Внутрі ж катедралі — пребагата мелодія арок, сказати ясно: луків, ліній, тонів — і все сполучене й тут темними в тоні смугами мармурів. Різьби — не знаю, чи котрась катедраля Європи має таке багатство, якісно й кількісно, різьби як сієнська. А далі —

вся долівка в інтарсіях: історія Старого Завіту, портрети філософів грецької і римської старовини, символи, астрологія, астрономія; є й символи пір розвитку людини, аж до старика на кулях із написом: декрепітатіс. І це мені найбільше припало до вподоби! Либонь тому в нас і кажуть: старий крекче! Ці історії в інтарсіях — тобто: образи в мистецькій формі викладані темним мармуром на білому тлі мармуру! — закінчуються аж перед входом до храму, на дворі, перед усіма трьома дверима.

Між іншим, серед тих інтарсій, є й подоба грецького філософа, що зветься Гермет Трісмогісто, тобто, по-нашому: безмежно великий. Був він мислитель Аттики, один із священних проповідників святині Деметери й Кори в Елевсі. Проповідав він вимовно і гостро: „О, народи, о, люди землі! Куди ви даєте себе волікти, о, заломорочені люди! Покиньте опьяніння, до якого манить вас мрія простаків?“. Але, нагадав він собі за Сократа, що в таким стилі говорити до юрби — небезпечно. То своєму синові — Тат звався — старий Трісмогісто вже радить: „Оминай дискусій із плебалією“, тобто, з масою. Помер він 335 р. перед Хр.

Герб міста видніє на високих колюмнах обабіч катедралі: вовчиця з Ромулем і Ремом під нею, а вона кормить їх своїм молоком. Цим гербом Сієна пишається і ви часто на нього тут натрапляєте. І на цю тему роздумуєте: ще не погано йшло людство досі, хоч інколи вельми жорстоко: звісно, сила вовчого молока діяла. А що ж його буде діятись тепер, коли діти — замість грудей матері, ссуть пляшку з молоком від... „мілкмена“? А як то було і природно, і по-божому, і добре — ще до Першої, а то й до Другої світової війни — коли в нас кормителькою дитини була са-

ма мама, що носила у своїй крові первні часів матриархату! — Що дала синів таких, як „Іду на ви!”, чи тестя для Європи! І вовчиці не було в нас, і ми були тоді сильні! . .

В усіх містах Італії, в середині міста, є широкий майдан — площа. У Сієні цей майдан зветься: іль Кампо, дослівно — Поле. Це широченний простір у формі розгорненої на всю ширину мантилі, що її носили раннеренесансові лицарі. На самій горі Поля, де воно легко підноситься, і де в мантилі приходить комір, там є фонтана, очевидно — у формі коміра. Цей твір Поле і фонтана — є великого різьбаря ренесансу: Якопо делля Кверчя. Він сперся на силу виразу різьбарів Пізанів, але своїй скульптурі надав іще більше грації, ще більше оживив форму — тіло. І тут я згадав нашого Михайла Черешньовського! Творчість — це терпіння, а його висновок — досконалість форми, стилю! Такої другої фонтани витриманої у такій мистецькій формі, в Італії немає. Недаремне творець цієї фонтани пішов у історію мистецтва під назвою Якопо делля Фонте; сієнці звать цю фонтану Fonte Gaia, тобто — Джерело Веселе.

Сієнці це Поле — оточене старовинними палацами в тоні кольору: сієна, що памятають часи важких воєн, міжусобиць, бо й тут жили духи зухвалих героїв, як Фаріната, Піппо Спано, великий Піччіно! — вельми шанують і люблять. Тут це Кампо — Поле в усій своїй ширині вільне, просторе: суворо заборонений постій потворам сучасности — автам. Ніяке місто Італії не зуміло так пошанувати своєї історичної і мистецької памяти, як Сієна. Ще й до того — у середині міста панує повний спокій. Кажу вам — сущі Полтавці, лиш не мають вони галушок із сметаною, як ко-

лись мали Полтавці! Нині бо галушки Москаль їсть, а Полтавець слинку ковтає! . .

Ще кидаєте уважним поглядом від залізничної стації на величний храм св. Домініка, що „виростає” над розлогою долиною садів і кипарисів. У тім храмі молилася й діяла велика громадянка, проповідниця миру в ті часи — 1300-ті роки! — воєн і міжусобиць, що наполегливо вимагала — так: вимагала! — від Папи повороту з Авіньйону до Риму, що й сталося: це св. Катерина Сієнська! . .

**
*

Полудневе сонце — й воно заслухалося у плюскіт фонтани Якопа делля Кверчя, й воно припало до мережок готики катедралі і любується русявим тоном Сієни.

Співають останні цикади, за літом бануючи! . .

Сієна, літо 1967.

ТРИ ПЕРЛИНИ

Досі якимось не складалось мені побувати в місті Пізі. Врешті, випало мені так щасливо, що я — при повнім смерку, з ясним молодиком і грайливою чередою зір на небі — опинився на „Майдані Чудес”, перед трьома перлинами: катедрала, хрестильниця і славна похила вежа-дзвіниця. Якою ж сильною і величною красою та гармонією промовляють до нас давні віки! — Зупинившись перед цими трьома перлинами, ваше перше вражіння: мовчанка огорнена молодиком! . .

Ця катедраля, початки якої сягають 1063 року, і майже ровесниця хрестильниця, 1153 р., та вежа-дзвіниця, з 1174 р., це повний, глибокотонний акорд Богові.

Пізани постановили збудувати катедралю у подяку Богові за перемогу над сарацинами в серпні 1063 року біля Палермо. Перший архітект її був Бускетто, пізанець.

Вбувшись дещо, сповнившись вражінням і охопивши очима серця й душі ці чудодійні лінії архітектури цих трьох перлин, я, наступного ранку, зрозумів напис на фасаді катедралі: „Ця святиня з мармуру білого, як сніг, не має на світі подібних”. Має вона лише ровесницю — базиліку св. Марка у Венеції, з того ж самого 1063 р.

Ця катедраля Пізи з своїми йонійськими і коринтійськими капітелями наближає нас до клясичного світу й до старохристиянських базилік; її матронеї й сліпі арки ведуть нашу думку до візантійських будов; гострі арки й двохромна декорація — білими й чорними смугами — до мусульманського світу веде нас. Є тут і вірменські мотиви. Фасада й абсида нагадують нам романсько-льомбардський стиль. Та й еліпсодальна баня промовляє до нас східньою мовою. А все разом — творить премогутній акорд глибокої філософії містики й краси.

Почали будову цієї катедралі — згідно з плянами й під проводом архітекта Бускетто — в 1063 р., але 26 вересня 1118 р. — коли її посвячував Папа Гелязій — будова ще не була закінчена. Приходили ще й інші архітекти між ними й славний Бонанно, й далі працювали над цією величчю.

Вона, ця катедраля, дивна й така приманлива своїми — різних форм і зображень — капітелями, багати-

ми й ніжного виконання інтарсіями і фрагментами староримських мармурових матеріалів — із частинними написами, — що їх включили в мури цієї будови. А як іще згадаємо й мистців, бодай тих видніших, що своїми творами прикрасили цю катедралу: Ніколя і Джіованні Пізано, Чімабуе, Беноццо Гоццолі, Доменіко Гірляндайо, Содома, А. дель Сарто, Бонанно — в 1180 р. виконав головні двері в бронзі, то нам стане ясно і зрозуміло: яке духове багатство і краса сповнює й охоплює цю катедралу. Вона стала зразком для катедраль у Сієні, в Орвієто, у Фльоренції, а то й у Міляно — хоч, правда, ця таки ближча готиківі півночі.

Все багатство і краса цієї катедралі — ззовні, в архітектурі (як і катедраля Палерма!), бо всередині, 1500 — 1600 роки, своїм „криком” архітектонічно обідніли вислів, силу, її красу і приглушили в ній середньвічного духа шляхетної суворости.

Лиш у бані, над тріумфальною аркою побачите й почувте сильний тон старовини: Божа Мати, стінопис із 1300 років маєстра ді Сан Торпе. Цей твір сильний рисунком, глибокий кольоритом, — дає добрий настрій душі.

**

Що таке легенда і її чар — бачимо з такої історії. Галілео відкрив свій ізохронічний рух маятника в катедралі у Пізі, зупинившись на однім павуку, чи панікадилі. Це було в 1581 році. А в 1586 році, у грудні, у цій же катедралі, повісили новий павук, панікадило. Є це твір, що висить до нині, різьбаря Баттіста ді Доменіко Льоренці, — чудового виконання. І саме тому, що цей твір своєю красою захопив усіх, хто лиш

його бачив, поширилася легенда, що на ньому Галілео зупинив свій зір і відкрив ізохронічний рух маятника.

**
*

Малий, трилітній Богдан, син докторів Радейко, з Осльо, каже до батька:

— Ні! Не піду я на ту вежу, бо вона ж падає! . .

Але ця пізанська вежа вже шістьсот років від свого . . . уродження „падає” і далі стоїть. Почав її, у 1174 р., будувати архітект Бонанно; перервав, „бо ж хилиться”; поволі, з короткими перервами, з новою сміливістю і з новими помірами та обрахуваннями продовжували будувати її інші архітекти й закінчили цю смілу й дивачну будову в 1300 роках. Стилю вона романського, а цей стиль, із своїми арками, колюмнами, капітелями, тону зеленого, то порфірового — робить її, вежу, легкою, наче мережаною. І підноситесь на її вершок, із надією, що, чейже, ви своєю особою точки її рівноваги не перехилите. А діставшись на сам верх, — 296 ступнів, пішки! — як і ще побачите тут пять гідних дзвонів, що тут звисають, і що ними таки дзвонять, — правда, лиш билом у криси бють, не во-рушаючи дзвона, — то подумасте: не страшна ця похилість?

Ще до історії про вежу. Найприкріші й для вежі критичні роки — після 1174 — були між 1276 і 1278, коли терен під нею подався й вежа похилилася на 38 см. Від літа 1276 до літа 1277 вежа хилилася більше як 2 см. на місяць. Врешті — вежа сама стримує своє похилення. І деякі знавці твердять, що від 1800 до 1830 року вежа стояла вже непорушно. Але тоді вда-ряє знавцям до голови думка: вежа стоїть на водни-

стому ґрунті; либонь є жила води, що протікає з півдня на північ попід основи вежі — треба цю воду випомпувати і вежа врятована. — І справді, починають помпувати підґрунтя вежі: цілий рік помпують. Коли ці знавці були певні, що вежа врятована, тоді вона на страх отим знавцям — стала раптово тратити рівновагу, що її сама була осягнула за минулі століття. У 1911 році вежа похилилася 3.38 мілім. на рік. А від 1911 до 1948 ріст похилення обмежується лиш до 0,8 мм. на рік. Останні поміри ствердили той сам ритм похилення.

Отож, за похилістю вежі постійно слідкують уже від 1911 року. Започаткував цю пильність у слідкуванні за похилістю вежі проф. Піццетті. І досі щоденно перевіряють цю похилість. Рятувати монументу — бодай як досі — не думають, бо кожен такий „рятунок” погіршував умовини стійности, рівноваги монументу.

Хто зна, чи малий Богдан Радейко помилився у свій заувазі, що вежа падає! . .

З верху цієї вежі — 55 метрів високої — линете очима понад катедралю, понад хрестильницю, понад місто, з якого тут і там виринають інші стародавні церкви; ширяєте по пізанській рівнині, що вже вся покрилась осінними тонами далій і жоржини.

*
**

Цей гимн пізанської архітектури закінчую хрестильницею. Тут зєднались романський, мусулманський і готичний стиль у один чудовий, суворий гомін давно-минулих століть.

На хрестильниці читаєте ось такий напис: „1453 менсе ауг. фундата фуїт гек еклезія — Деотісальві магістер гуос оперс”. Отож, збудував цю хрестильницю архітект Пізи Діотісальві.

Середина, це — щиро й простенько сказати — диво архітектури, гармонії її; лінія, колір, тон. Твори Ніколя Пізано, далі — вітражі з 1300 років завершують красу христильниці, надають їй досконалости мистецького викінчення.

А ще попросіть кустоса, щоб він, своїм легким голосом — він уже має практику, яку силу тону давати — взяв три тони акорду, дурової чи мольової гами, — хоч я волію мольову. — Він, кустос, бере ці тони по волі, виразно і з витримкою, відділюючи їх від себе. І останній, найвищий тон, доганяє десь там під банею два попередні тони, покриває їх, творячи чарівний, дивний, неймовірно чистий гомін органів. Це, справді — вершок акустики! Хто з сучасних — гордих і зарозумілих — архітектів потрапить дати такий досконалий архітектонічний твір? . .

**
*

Вечір огорнув небо й землю. Небесами пливе молодик і своїм ніжним сяйвом — наче тихою молитвою — стелиться по сагомах Катедралі, Христильниці й Вежі, і вливаючись сяйвом у арки, тіні виганяє.

Так же тихо, молитовно, дружина подумала:

— Такі твори краси й величі Бог напевно до неба забере! . .

Піза, 27 серпня 1963.

ПО СІМОХ ГОРБАХ РИМУ

... Наш швидкий поїзд бадьоро нісся по схилах гір Апенінів, долинами, то — втинаючи високі верхи — довжезними тунелями, полями, на яких уже стояли полукіпки, як у нас; живою й соняшно-барвистою лентою пробігали овочеві й оливні сади й виноградники. Минали оселі — міста й села. На верхах зносились церкви, стриміли старі замки і палаци.

Несучись швидким, згадав я нашого, душевного трагіка — Миколу Гоголя. І він, їхавши з Швейцарії уже вдруге до Риму, спішився, щоб „знову побачити мою отчизну . . . ні, краще сказати, отчизну душі моєї, що жила тут іще переді мною, ще перед моїм приходом на світ”.

Так! Хто був у Римі з душею, той на все життя залишить тут душу, й тужитиме за Римом — за своєю душею. І стане Рим батьківщиною душі його на все життя!

Від вікна вагону не відриваюсь і мою нетерпеливість — мерщій бути в Римі! — я у сонці, у просторах утихомирюю. Врешті, передмістя Риму! Не пізнаю — нові діляниці, новесенькі кам'яниці. Швидкий уже пробігає повз окипарисений монументальний цвинтар Верано, мигнуло й Монте Сакро.

І — Рим! Стація! Терміні!

Висідаю, і то мерщій, із вагону. Тут же вітають нас останки староримських водопроводів, що несли воду з гір до Діоклеціянових термів: тому двірець й Терміні зоветься, бо на тім місці стояв старий і стоїть імпо-

зантний новий двірець. Вітають нас сіро-рожеві, в сонце занурені, суворі мури церкви Санта Марія дель Анджелі, що то її — таки в мурах терміні — пляни Мікельанджіольо виготовив. І дзвенить сонцем і радістю мого серця велика фонтана на майдані Еседра де, колись, у староримську давнину, виступали тут мистці слова, — поети, філософи, оратори, — в еседрі ж виступали.

* * *

Зупинімось під цим, нечуваного глибиною й тоном, небом Риму, в черство-проміннім теплі сонця, у леготі вітру, що від моря прибігає, і погляньмо на славні горби Риму. Старовинних, історичих — є сім. Але, я йду на той „неісторичний” — Монте Маріо! Маю до нього окремих сантимент! Бо, здається, лиш Монте Маріо й баня Мікельанджіоля володіють над Вічним Містом. А вже від весни, зокрема літом і восени, як над Монте Маріо зайде сонце, як спалахне останнім блиском, як прозорим карміном осяє небосхил, то, на тлі кобальту неба, виразно бачите й чуєте колір і запах малини на схилах нашого Явірника в Карпатах.

... І, либонь, ранньою весною 1075 року, входив до Риму наш князь Ярополк Ізяславич із своєю жонкою Іриною і з численним почотом, щоб поклонитись гробам св. Петра й Павла, щоб скласти синівську чолобитню великому Папі Григорієві VII Гільдебрандові і з його рук прийняти корону для себе й для Ірини, і титул короля Руси. А про цей акт довідуємось з листа — з 17. IV. 1075 — Папи Григорія VII до князя Ізяслава Ярославича I, Ярополкового батька. Цей акт коронації утривалений у двох мініатюрах у псалтирі, що знаходиться нині в музеї міста Чвідале в Іта-

Київські князі Ярополк і його дружина Ірина складають
поклін св. Петрові. (Псалтир Егберта, в Археологічному
Музею міста Чвідале, Фріулі, Італія.

лії: одна мініатюра зображує — поклін Ярополка Ізяславича і його жони Ірини й матері її Гетруди, св. Петрові, а друга — коронація королівської пари, що її довершує сам Ісус Христос.

Із Монте Маріо ширяю оком по всіх горбах Риму. Он, у темно-зелених тонах пальм, кипарисів і піній та помаранч, Палятин. Із цих тонів виринають сірі мурі палаців Тиберія, Калігулі, і, найвище й сонцем спалені мурі палаців, Домітіяна. Тут же є й засновок давнього-давнього села: Риму. Десь тут, — правда, показують, що „напевно там!” — Ром і Ремуль заорали собі сохою, на свою власність, першу свою посілість. І тут, із любови до власної посілости, — заздалегідь побивши злочинні фантазії К. Маркса, — Ром, якому було затісно, на віки втихомирив Ремуля. Тут, на Палятині, є й останки палаців роду Флявіїв, що в ньому були перші визнавці Ісуса Христа. Тут, у цім затишші, на верху горба, є й церковця св. Бонавентури, де тихо і в душі втулено, далеко від гомону міста, знайде сучасна людина спокій, а в спокою — молитвою злине до Бога! Тут є висока і струнка пальма, що її так тепло і ніжно написав Петрусь Холодний, у 1935 році. Ця картина була в мене — пропала під москвинном у Львові.

Горб Кампідольйо! Тут прославились не лише імператори, сенатори, поети й авантюристи — як, ось, Коля ді Рієнцо, — але й . . . гуси! Так, ті, посполиті гуси! В давнину була тут святиня богині Юнони. Біля цієї святини були й присвячені їй гуси. Під час війни Римлян із Галійцями, ці вже брали перевагу над Римлянами й стали облягати Кампідольйо. Останки оборонців Кампідолья вижидали на прихід римського війська з Каміллем. Однієї ночі оборонці Кампідолья

втомлені, виснажені — поснули. А Галійці натрапили на дику, незнану, неприступну стежку, якої ніхто й не боронив, а вона вела на Кампідолій, і стежкою почали закрадатись на горб. Але — „святі” гуси зчинили вереск. Прокинувся Манлій і, зазрівши першого Галійця, що вже був переліз мур — скинув його у прірву і вдарив на тривогу. Всі Римляни-вояки зірвались на рівні ноги і прогнали Галійців. Гуси — врятували Рим! Були гарні часи, були й мудрі гуси! Бо нині — гуси й політики не вміють повести, а як поведуть, то таку політику, що — здобувши Київ, ми утратили його до . . . кількох годин! . . .

Тут, на Кампідольйо знаходиться потужний палац, де був перший табуляріум — як казали наші батьки: „тра піти до табулі”. — Кампідолій став мрією поетів! Тут, у ранньому ренесансі, коронували поетів. На сам Великдень, 1341 року, нарід Риму, облягши Кампідолій, горлав „Віва льо Кампідольйо е льо Поета!” Це, в тій хвилині, на голову поета Франциска Петрарки, в імені короля Неаполю Роберта й народу римського, у приявності сенаторів і шляхти склали тоді лавровий вінок. По цій церемонії, два римські сенатори і „того часу найбільший Римлянин” Стефано Кольонна і нарід проводять поета „ад ліміна Петрі”, і тут, перед гробом св. Апостола Петра — поет складає свою лаврову корону.

Якийсь, неначе далекий, кипарисами засумований, із базилікою св. Сабіни, з сірими мурами церкви й палацу Кавалерів Мальти — підноситься Авентин.

І горб Челіо, що на весні тремтить ніжним і невинним запахом цвіту помаранчі, а в літі ввесь купається у сонця спеці, тулить на своїх схилах останки римських палаців, старо-християнські святині, шумлячи

своїми фонтанами біля Санта Марія ін Домніка, — гордо споглядає на терми Каракалія.

Квіринал — либонь найбільше пишається не так своїм палацом Папів, у якому пізніше жили королі, що насильно впхалися, а нині живе президент, — як радше отим обеліском і тими праксителівськими юнаками з кіньми над фонтаною, що їх сказав тут побудувати Папа Пій VI. Та найбільша слава Квіриналу — церква Сан Карліно, що є елегією-молитвою архітекта Борроміні, і церква св. Андрея, що є, — по словам таки самого творця її, Л. Бернінія, — самоцвітом.

Есквіліно — тут, на цім горбі, є дві пам'ятки, що про них згадує св. Апостол Павло, — базиліка св. Пуденції й церква св. Праксиди. Колись були тут палаци роду Пуденціїв. У цих палацах сходились перші визнавці Христа і слухали Христової Правди, що її проповідали тут святі Петро й Павло. В церкві св. Праксиди — між іншими пам'ятниками — є для кожного християнина цінна пам'ятка: фрагмент стовпа, до якого був прив'язаний Ісус Христос, коли Його бичували. — Тут, на цьому горбі, є й найстарша в Римі, перша базиліка, присвячена Матері Божій — Санта Марія Маджіоре, з IV століття.

Ватикан — тут, де нині ліве рамя базиліки, був на хресті доліголов розпятий св. Апостол Петро, Перший Голова Церкви Христової. Тут стояла колись стара, ще за Константина збудована базиліка св. Петра: в тій же базиліці коронували колись володарів Європи — як Карла Великого короля Франків, який одержав тут корону і який — скинувши ту корону й передавши її на своїх синів — надягнув тут чернечу рясу. Тут прийняв корону й наш Ярополк Ізяславич. На

цей невеликий горб звернені очі всього християнського світу — від св. Петра до нині.

**
*

Не можна заперечити, щоб і „неісторичні” горби Риму були менше гарні й цікаві. Ось, берімо — Пінчіо. Тут постійний перелив народів. Тут постійте декілька хвилин і ви почувте трохи не всі мови світу. Очі всіх падають, хоча б і не хотіли! — на могутню баню Мікельанджюля. Усі з полекшою споглядають на статую св. Ангела, на замку Сант Анджели, що вже ховає до піхви меч, бо прийшов кінець Божому гнівсві, що його виявив був Бог на людях Риму в VI столітті. Найбільше ж на Пінчіо людей — при заході сонця над Монте Маріо. Тоді — кожен хоче бодай один — не скажу: гомін, а — відгомін цього дивного празника заходячого сонця і кобальту неба заховати десь глибоко в сокровище своєї душі, серця. Чомусь я певний, що при цій Божій красі природи, у хвилини цього заходу сонця тут, на Пінчіо, нема ніже однієї злої думки в людині. Недаремне, тут же, Пінчіо, де-що глибше від краю горба, чути рівні переливи в човенцях води у водяному годиннику, що його слухають два лебеді повагом плаваючи. А вдолині, далеко, препросторий майдан НАРОДУ, гармонійно-округло оточений церквами, по середині його єгипетський обеліск із 2000 р. перед Хр. І шум фонтан! — Якби там не було, то отой виродок Нерон непоганий смак мав, збудувавши тут для себе палац. Нині — ні сліду з палацу. Може десь там у підземеллях і є ще останки мурів із цього палацу.

Та й горб — таки високий, але „неісторичний” — Дзяніколь! Власне ця „неісторичність” деяких гор-

Рим: Темплетто, біля церкви св. Петра ін Монторіо. Архіт.
Д. Браманте з 1502 р.

бів, є умовна. Бо ж у Римі що крок, то історія! Та й кожний горб має свою історію, лиш не кожна історія однакова: як кажуть — є історія „сакра”, є й „профана”. — Горб Джанікольо, це також краса, що вся огорнена в зелень піній, пальм і цвіту олеандрів. На цей горб любив приходити поет Торквато Тассо. Тут він роздумував про свої минулі дні слави й поетичних осягів на дворі Естів, як це він Елсонорі Есте читає свої твори. Тут іще й нині оглядаєте — старого, сухого, залізними штабами на пам'ятку для прийдешніх поколінь скріпленого — дуба, під яким завсіди сидів старий Тассо. Врешті, для нас цей горб таки історичний: тут же від 1932 року проживають, студіюють, скристалізують своє серце, зглиблюють свого духа знанням наші богослови в колегії св. Йосафата.

А Монте Сакро! Минулими, давніми роками любив я сюди заходити. Не тому, що сюди втікав „великий актор” Нерон, довідавшись, що приходить йому кінець, і не тому, що тут помогли Неронові його ж учорапні поклонники стилета у груди впакувати, бо він не мав відваги, — а тому, що ніде, як тут, у цих просторах, на весні й літом, жайворонки співають! Вони співали, а я дихав бронзою ярих пшениць, пестив мою тугу в колісанні дивини, напував її терпкавими запахами чебрецю! . .

Рим, літо 1958.

ВАТИКАНСЬКІ НАРИСИ

Світає.

Леготом вітру стрепенулись пінії у Ватикані і прокунулись із просоння несміливі, тихі цвіркоти й переклики птаства.

Задзвеніло перше проміння сонця — а йому назустріч уже цілі симфонії раннього співу.

Вдаряє дзвін базилики св. Петра. Його гомін стелиться-веться довкола могутньої бані Мікельанджіоля й несеться у безмежньо чистий кобальт неба.

Це — Ангел Господень!

Я знову почув цей ранній привіт старої Європи Небесній Цариці! А я вже й тужити був забув за цим привітом, що колись і в нас, в дома, в Бучачі, ранком сонця нісся нашими, рідними, такими росисто-пахучими просторами.

Ця чудова молитва-поезія, що дихає небом, була найбільше поширена в Європі між XIII і XVI століттями. Коли кипіли бої, політичні й релігійні, тоді чисті й добрі душі поширювали цю молитву. З початку, в XIII стол., мовили лиш вечірній Ангел Господень. Історики припускають, що ця молитва вийшла на світ із монастирів, де від X-го століття, із закінченням дня, на гомін дзвінка, чернеча братія мовила Ангел Господень. Дзвінок дзвонив тричі. На перший гомін дзвінка, мовили:

„Ангел Господень благовістив Пречистій Діві Марії і почала від Духа святого; Богородице Діво...”

На другий гомін:

„Це раба Господня буди мні по глаголу Твоєму;
Богородице Діво . . . ”

На третій гомін дзвінка:

„І Слово плоть бисть і вселися в ни. Богородице
Діво”.

Либонь у звязку з цим звичаєм св. Бонавентура на капітулі у Пізі 1263 р. приписав: „ . . . нехай братія у своїх проповідях наклонює вірних, щоб вони у вечірній годині молитви, на відгомін дзвона, вітали декілька разів Пренепорочну Діву Марію, бо є така думка деяких світлих Отців Церкви, що в таку годину привітав Ангел Господень Марію Діву”. Цей звичай поширився тоді на Міляно, Льоді, на Тироль — від 1307 р.; на Франкфурт над Майном, Льокарно; у 1327 р. папа Іван ХХІІ завів цей звичай і в Римі. В половині XV ст. ця молитва була поширена на всю Европу. Але, рівночасно, входить звичай — крім вечірнього Ангел Господень — на Ангел Господень із світанком. У книзі, що її видав Мураторі, „Де лявдібус Папіс”, згадано Ангел Господень під 1330 роком у Павії. Хоч уже папа Боніфатій ІХ накликав духовенство Баварії, щоб на світанку дзвонили всі дзвони на „Аве Марія”. А абат Тома І на Монте Кассіно в конституції — 1285-1288 років — приписав, щоб захристиян дзвонив на „Аве Марія” ранком і ввечорі. У полудне ж Ангел Господень поширено буллею Папи Каллікста ІІІ, у 1456 р., щоб християнська людськість молилася у ту важку годину наїзду півмісяця на Европу. Врешті, Папа Пій VII, у 1815 р., до Ангел Господень додав іще тричі відмовляти Слава Отцу.

**
*

Середа — будень.

Але це велике, хоч без найменшого розголосу, свято в Римі для усіх добрих християнських душ.

В кожному бо середу тисячі й тисячі прочан із усього вільного світу, — і то не лише католики, заповнюють базиліку св. Петра: о 12-ій годині вполудне вітають у ній Святішого Отця Папу Пія XII.

Серед безперервних і щирих окликів радості несуть Папу високо на кріслі, щоб він міг охопити своїм поглядом усіх, і щоб усі могли побачити його. Що хвилини, на дві сторони, Папа благословить усіх, то помахом руки вітає розрадуваних прочан — своїх дітей. До нього, матері й батьки наставляють своїх маленьких дітей, яких він благословить і руками гладить їх голівки.

Перед головним престолом, Папа сходить із крісла. Привітавшись із приявними духовними й світськими, що стоять обіч зумисне для цієї загальної авдієнції зготовленого трону, наближається трохи не до кожного меншого чи трохи більшого гурту прочан, а в першу чергу до дітей, і розмовляє з ними. Діти ж, як безчисленні хори пташок, співають, окликають, вітають, плещуть у долоні і вимахують папськими прапорцями. Привітавшись із усіма гуртами, Папа сідає на приготований трон і короткими, дво-трихвилинними, промовама звертається до кожного гурта в мові того народу, до якого цей гурт прочан належить. Скінчивши привітання, Папа встає і — при загальній тиші всіх приявних — мовить коротку молитву й дає усім приявним своє благословення.

Благословення Папи Пія XII робить дивно-тепле і глибоко душу проймаюче враження. Це враження остається у душі людини на все життя.

Після благословення Папа сходить із трону, сідає у своє крісло і знову поволі несуть його до виходу

базиліки серед гамірливої і щирої радості прочан, яких він благословить і прощає.

Крім цього, кожного дня вполудне, на Ангел Господень, Папа якщо зберуться на майдані св. Петра вірні — дає своє благословення з вікна свого мешкання.

**
*

Історія дає нам Папів, що, сповнені християнською покорою, ходили вулицями Риму, розмовляли з народом, відвідували хворих і бідних, а то й доглядали громадських робіт у Римі.

Такими, між іншими, був і Папа Сикст V — остання чвертка XVI століття. Це ж він дав ідею — провести в простій лінії, від Ватикану до базиліки св. Марії Маджіоре, вулицю, яка донині існує й зветься: Сістіна і Кватро Фонтане. Це він почав осушування понтійських багон і сам особисто доглядав за ходом робіт біля цього осушування; тут і набрався малярії, яка й привела його до передчасної смерті.

Папа Пій IX був ще ближчий для зустрічей з людьми. Наприклад: одного вечора зайшов до лікарні св. Духа й там побачив хворого, що, в передчутті своєї смерті, хотів висповідатися, а капеляна не було, хоч повинен був бути. Папа недужого висповідав і запричащав. Наступного дня звільнив із обов'язків несумлінного капеляна. — Раз зайшов до хатини, в якій жила в нужді вдова з п'ятьма дітьми. Зворушений, зараз же дав допомогу вдові й, потім, довший час опікувався цією родиною. Іншим разом Папа Пій IX вийшов на прохід, щоб подивляти пречудові римські заходи сонця. Надійшов малий похід вірних, що супроводили священика з Найсв. Тайнами, який ішов до вмираючого недужого. Папа, побачивши, зараз же

зійшов із свого повозу, взяв від першого хлопця свічку, став на переді процесії й разом із усіма пішов до хати вмираючого. — Одного разу, з вікна свого мешкання на Квіриналі, Пій ІХ зауважив гурток селян, що прийшли чогось там до урядовця, якого не застали й мусіли ждати на нього досить довго. Папа закликав цього урядовця — коли він уже прийшов — скартав його й наказав йому заплатити з його власних грошей за витрачений селян час на чекання.

Так і — нині володіючий — Папа Пій XII, зовсім упростивши складні церемоніяли, усіх приймає, є у постійному щоденному контакті з усіма християнами широкого і вільного світу, що до нього особисто чи гуртами прибувають.

Важкі, кремезні, низькі склепіння надають важкої суворости цим сірим, старовинним криптам. Це святе Місце, де спочиває св. Апостол Петро, де багато перших християн, із IV і V століть, хотіли бути, і є, поховані біля гробу св. Петра, куди вже від сірого, давнього середньовіччя християни всього світу йшли — і йдуть, — щоб помолитись на гробі св. Петра. Тут лежать прахи Папів та імператорів. Сюди Папи сходили молитись на могилах своїх попередників. — Папа Климентій VIII, 1592-1605, наказав зробити для себе окремих вхід до крипти, який нині служить за вхід для тих, хто відвідує ці крипти. Докладно — це підземелля називається: „Крипта св. Петра”, або „Ватиканські печери”.

Є тут дві статуї свв. Петра і Павла, що колись стояли в портиках старовинної базиліки; є тут саркофаги зі старовини ранньохристиянської; є мону-

менти-гробівці романського стилю і ренесансу, таких мистців, як Арнольфо ді Камбіо — гробовець Боніфатія VIII, пом. 1303; як Антоніо Полляйольо — гробовець, либонь це в Римі найкращий монумент для Сикста IV, помер. 1484; як Джіованні Дальмата — його чудові рельєфи свв. Петра і Павла; є тут старовинні мозаїки і фрески.

А згадати — бодай деяких — Папів, моці яких лежать у цих печерах: Григорій V, пом. 999 р., перший Папа Німець, що походив від Карла Вел.; Гадриян IV, пом. 1159 р., перший Папа Англієць; Микола II, пом. 1280 р.; згаданий Боніфатій VIII; Іннокентій VII, пом. 1406; Микола V, пом. 1455. Поховані тут і Папи, що померли за наших часів.

Крім цього, лежать тут прахи таких імператорів, як Оттона I, з 983 р., як Оттона III й інших коронованих володарів Європи.

Теперішні печери простягаються від „конфесію” — гробу св. Петра, по каплицю Найсв. Евхаристії. Осередком печер є гріб св. Петра.

Тут царить непереможний і суворий Дух Століть: „Ти є Петро!”

Вже в просторому й величному притворі чує гомін співу Сикстинської Капелі. Дишканти, тенори, басы зливаються в одну, сцілену — як різьба Полляйольо чи Дж. делля Порта! — мелодію і здіймаються у могутню баню Мікельанджіоля. Перед головним престолом, що по середині базиліки, сидять крилосом каноніки св. Петра і співають — на переміну з хором — утреню.

В каплицях і біля бічних престолів безперервно відправляють Служби Божі. Найбільше Служб Божих, і то від вчасного ранку, і одна за одною, відпра-

вляють біля престолу, в якому лежать моці Папи св. Пія X. Зауважуєте деякі зміни — поворот до старовини — і в латинському обряді: по скінченій службі Божій священник уже не відмовляє, навколішках, молитви.

Правлять тут єпископи і священники всіх народів і всіх рас, білої чи чорної, широкого світу. Це ж католицька, вселенська Церква.

**

*

Нині — свято Верховних і Начальних Апостолів свв. Петра й Павла.

Вже в навечеря базиліка св. Петра прибрана була в святочні пурпури. На головних дверях входових, на зелених із букшпану виплетених шворках звисає риболовський човен, — також із букшпану плетений сак, у формі еліпси, символ риболова св. Петра. Статуя св. Петра, бронза, либонь із II століття, — привдягнена в архиєрейські пурпурово-золотисті ризи, на голові тіяра.

В день цих двох святих у базиліці св. Петра зокрема повнісько вірних із усього вільного світу. І постійно напливають гурти чи поодинокі люди, постійно наповняють цей величний храм християнства. Постійно несеться наплив вірних, неначе шум пресильної хвилі моря, з любов'ю бє об береги скелі — св. Петра.

Над усім несеться спів Сикстинської Капелі й гомін важких і достойних тонами органів та спів духовенства при престолі.

Перед самим полуднем Служба Божа закінчилась. Многотисячна юрба народів сильною і спокійною хвилею виливається на просторий майдан св. Петра. Очі

всіх-усіх цих тисяч і тисяч звернені на одно вікно будівель Ватикану. Одне, непереможне, велике хотіння лине з усіх цих очей до того вікна: побачити струнку, білу постать, почути цей добрий, любов'ю і святістю теплий і м'який голос Папи Пія XII.

На базиліці годинник бє дванадцяту — полудне: Ангел Господень!

З гомоном ударів годинника, наче безчисленне птаство крилами — знялись оплески вижидаючих тисяч вірних. Ці оплески знялись понад цю масу і, з шумом фонтан, полинули до вікна.

Вікно — відчинилось.

Тиша — в мить залягла майдан.

Усім бажана постать станула у вікні й понеслось молитовне благословення Батька для Усіх тут і по всьому світу вірних християн! . . .

Увечері, год. 9:30, цього ж дня, ми знову пішли на майдан св. Петра: ще послухати на прощання вечірніх мелодій бані Мікельанджіоля, вдихнути в себе титанний подих колюмнади Лоренца Бернінія, зачерпнути свіжости в шумах фонтан.

На майдані, тут і там, гуртами стоять люди. Усі немов чекають на когось.

Врешті, знову зривається крилате стадо сплесків і лине сильне: Евіва іль Папа!

І ще раз. І ще раз.

Відоме вікно знову засяло світлом, отворилось і знову понісся цей незабутній голос — благословення для Усіх!

— Це вже сьогодні пятий раз Папа дає своє благословенство! — сказав хтось із приявних біля мене.

**
*

Шумлять фонтани, б'ють сильними струмами в зоряні простори тремтливого, глибокого, римського неба!..

Рим, у червні 1958.

ДОГМА І СИМВОЛ

Є в Римі одна пам'ятка старовини, що, в цих часах, ніхто її безпосередньо не оглядає. А це: „Горне Сідалище”, що на ньому сидів св. Петро і читав, і виясняв Закони Пророків та Нову Вість. Такий спосіб: сидіти на вищій стільці і пояснювати зібраним св. Писання — був у Жидів. Святий Петро напевно бачив це замолоду в божниці, у себе у Ветсаїді. Цей спосіб, а радше — звичай, завів він, ставши на місце Ісуса Христа головою Церкви, і в Римі. Зрозуміло — за свого життя св. Петро свої власної катедралі, собору не мав, а перебував, проживав у домах знатних родів римських патриціїв, що були прихильниками віри Христа або й визнавцями її. І, як подають старовинні джерела, в домі такого патриція св. Петро навчав вірних, приймав їх, — як до нього приходили пресвитери й вірні, — там літургісав, і хрестив, та інші чинности віри виконував. Перший, по Христі, Голова Церкви міг жити спокійно в домі прихильника християн патриція чи сенатора, бо тодішні суворі римські закони щодо „права квіритів” забороняли всяким слідчим. — що й за християнами слідкували, — заходити в середину помешкання. Такі перші

„осідки” папів за перших 300 років аж до Констянтина Великого по домах і палацах патриційів і сенаторів християн були в Римі там, де нині стоять базиліки, церкви: св. Пунденціяни, св. Климентія, Марії ін Ля-та, св. Калікста на Трастивері, св. Праксиди, св. Пріски.

Писменники з II століття дуже пильно збирали вістки і речі по мученниках і провідниках Церкви. Такі ж речі, реліквії, знаходилися саме по хатах багатих римлян. Так збереглося й крісло — стілець, горне сідалище — по св. Петрі. Першу вістку про це горне сідалище, катедру, подав Тертуліян (умер 222 року). Згадують цю катедру в III столітті і Кипріяні, і псевдо — Климентій. Папа Сильвестер, збудувавши базиліку св. Петра, переніс до неї й цю катедру св. Петра та примістив її у окремій каплиці Святого Обличчя; і збудував для цього горного сідалища, катедри, окремий престіл. Папа Дамасій, 366-374, написав для цього горного сідалища окремий епіграф, що починається від слів „Уна Петрі седес...”. На це горне сідалище сідали папи, коли миропомазували неофітів. Згадує про горне сідалище й Папа Сірікій, 384-398. Згодом, згадують про це примітивне горне сідалище св. Петра, деревляне, що його останки вправили в нове горне сідалище з слоневої кости. З кінцем VI століття авва Іван із Монци подає, що перед горним сідалищем св. Петра горіла лямпада; і з неї узяв він оливи і приніс цю оливу королеві Теодолінді у Монці. На папірусі записано: „Олво де седе убі седіт прімус Петрус”. Згодом, на горне сідалище сідали Папи, коли інтронізували їх. Сидів на нім і Папа Олександр III (1159), за часів якого вибухла в базиліці пожежа, але горного сідалища вогонь не пошко-

див. В дні 22 лютого, коли припадає окреме свято цього сідалища, переносили його каноніки базиліки перед оltар Розп'яття і вірні приходили сюди з поклонами. Папа Сикст IV, 1470-ті роки, з пошани до горного сідалища, „... обтуліт ауреум паннум”, щоб не покривала його пилюка.

Зберігали це горне сідалище й у новій базиліці св. Петра, — що її будували, згадати б найважливіших, архітекти: Леоне Баттіста Альберті, Браманте, Мікельанджоліо, Леонардо з Вінчі, Рафаель, Сангалліо, Мадерно і Л. Берніні, бо завершив він цю будову колонадою, — а в 1666 році, торжественно, при здвизі духовенства і при згуках труб та вибухах моздирів, примістили це горне сідалище св. Петра вгорі, в головній абсиді Базиліки св. Петра над горним сідалищем Папи. Горне сідалище св. Петра підтримують чотири постаті — Отці Церкви: Атанасій, Іван Золотоустий, Амвросій та Августин.

**
*

Та, прийшли часи контестації. То зібралися — за згодою Папи Павла VI — археологи, історики, знавці справи й вирекли про це горне сідалище св. Петра свою, нову думку: не є це горне сідалище св. Петра, а крісло, що на ньому сидів Карло Великий, коли Папа Григорій III коронував його на імператора — в 785 році. Син Карла Великого, Карло Лисий, подарував це крісло для Базиліки св. Петра. — Ось, віз і перевіз! . .

А стільки століть складала шану — та ще й яку! — цьому „горному сідалищу” св. Петра. Не знаємо — чи оплатилося знімати цей німб із цього сідалища. Гм! . . Хоч, правда, вже дон Фіораванте Мартінееллі у своїй книжці „Рома річерката нель суо сіто” запе-

речив правдивість „горного сідалища” св. Петра. А вмер цей дон Ф. Мартінееллі 24 червня 1664 р. Але десь джерело того його сумніву було тоді вже.

Але . . . насувається ще й такий перегомін у душі: ця легенда про це горне сідалище св. Петра мала й свою моральну, духову вартість: у ході століть скільки дала вона добрих, ясних, піднеслих зворушень для душі людини, зокрема — тієї доброї людини?! . . .

В СОБОРОВІЙ АТМОСФЕРІ

Вже в перших днях другої половини вересня Р. Б. 1963 Рим — у своїх і так рухливих буднях — став ще більше оживати: поворот Папи з літнього відпочинку, з Кастельгандольфо, нові приготування до другої сесії II Ватиканського Вселенського Собору, нові розпорядки — майдан св. Петра знову огородили рухомим плотом. І єпископи стали напливати з усього світу. Появились і представники незєдинених Церков на Собор, як спостерігачі.

В навечеря другої сесії, на горбі Джянікольо, в Палській Семінарії св. Йосафата закипіло життя, рух, якесь добре, миле напруження: увесь наш Єпископат, що його осідки розкинені трохи не по всіх осередках культурного світу, зібрався тут на передсесійну нараду під проводом ВПреоєв. Кир Йосифа Сліпого, Митрополита-Ісповідника.

Достойність, усміх, ясність, праведність, діловитість, у декого й нервозність, але переважно — дух радості пробивається з облич, з очей, із тону розмови наших Владик. Вичувається, що всі радіють великою

хвилиною: приявність сильного Мужа нашої Церкви, мученика за віру Христову, за наш нарід.

А 29 вересня, вчасним ранком, стали наповнювати базиліку св. Петра спершу вірні, духовенство, питомці духовних семінарій, чернецтво; став займати свої місця світ дипломатів. Почали входити й Отці Собору та займати свої сидіння, що амфітеатрально здійсмаються в головній наві базиліки, обабіч головного престола, — де стоїть трон Голови Церкви, Папи Павла VI, — аж до головних дверей базиліки.

Всі Владики входять повагом, зодягнені в літургічні ризи, на головах мітри, приходять своїми гуртами, дехто й поодинокю. Йдуть і наші Владики. Їх мітри, ті виразисті андріївські хрести на омофорах сильно підкреслюють притаманність цього достойного гурту, якого на Соборах іще ніколи в такій кількості не було.

Приглядаюся цьому постійному напливові наслідників Апостолів Ісуса Христа, цим працівникам, робітникам у Його винограднику й подивляю цю дивну різноманітність, почавши від усяких рас до обрядових літургічних одягів; ці різноманітні ризи, їх крій, форма, стилі; ті різнородні мітри. І міркую: ця чудова, грайлива мозаїка передання, традиції, звичаїв, усе те, що можна охопити — в цім випадку: лиш оком! — це також складається на цю вселенськість, соборність, католицькість Христової Церкви: „Йдіть, і навчайте всі народи!”

У глибині цієї могутньої базиліки залунав хор, засяло все світло і стало ясно, як у соняшний день надворі. Ввійшли Патріярхи й Кардинали, а за ними, пішки, Святіший Отець Павло VI.

Після Служби Божої, що її відслужив кард. Євген Тіссеран, під час промови Папи, що тривала 45 хви-

лин, слухаючи її, звертаю мою увагу на спостерігачів незєдинених Церков, що сидять напроти головного престола, обабіч біля лъож дипломатів. Усі вони за-слухані в промову.

Дехто з них робить собі записки з промови, дехто сприймає її живістю, виразом очей, напруженням. Зокрема зауважую це в представника вірменської незєдиненої Церкви. Достойно, час-до-часу записуючи, слухає промови представник англіканської Церкви. Переношу мій погляд на представників московсько-советської Церкви. Це два, молоді — не даю їм більше як по 35 років — духовники: єпископ і, як не помиляюсь, архимандрит. У них обличчя ситі, гладесенькі, очі спокійні, зимні, певні. А все і „щось” у цих обличчях, в очах — непорушне, холодне, застигле... Обидва вони акуратно острижені, на коротко, з такими ж борідками. На грудях у них хрести, а на колінах тримають темно-фіолетні камілавки. Слухають промови, нічого не записують. При читанні прізвищ спостерігачів, почувши прізвища й советських представників, один із них став плескати в долоні; але, швидко захопившись, що ніхто з цього приводу не „бравує”, втих і спустив руки на коліна, ще безгучно поплескуючи. Дувлюсь на цих духовних представників та й думаю: ... а в Бога все можливе! ...

Наступного дня, ранком, я вже був біля воріт рухомого плота: світських, мирян, не пускають нікого до базиліки. А до того, приходить начальник охорони й стійковим наказав: „Із малими виказками нікого не перепускати. Невдоволених — до уряду преси відсилати”. Коротко — журналісти доступу тут не мають. А журналістів-кореспондентів є стільки, що ще

трохи, то числом буде їх стільки, що й Єпископів; бо 9-го жовтня було їх уже 1756.

І так, кожного ранку, о годині 9-ій, починаються праці Собору, що проходять із наполегливістю і живістю; автобус за автобусом привозить Отців Собору перед базиліку св. Петра й, на короткий час, на тлі могутньої фасади цього храму, заворушаться, запалають фіолети, вливаючись до храму. А по 12-тій годині полудня ці кольори, виливаючись із храму, знову замиготять, щоб наступного дня — крім субот і неділь — знову сюди прибути.

Є на цій сесії постать Отця Собору, що серед усіх привяних Отців викликає сильне і живе зацікавлення: це Кир Йосиф Сліпий, Митрополит-Ісповідник. Забирає він слово — всі уважно слухають його. До нього підходить старенький архимандрит одного західнього Чина, щоб його руку поцілувати, якої поцілувати він не дає.

І на гадку приходить історія Церкви: як це на Соборі в Нікеї, 325 року, між Отцями Собору було багато таких, що перетерпіли тортури, муки, заслання за віру Христа. І підходили до тих мучеників, засланих, інші, молодші Отці Собору, що не були ще зазнали переслідувань, — і цілували ті ще свіжі рани, ті сліди мук — згоїни, близни . . .

Зайшов я й до Уряду Преси II Ватиканського Собору. Тут — увесь день кипить життя, безперервно, то пресова конференція, то опрацьовують нові звідомлення, клацання писальних машин, поспіх до телефонів, до каблів телеграфу. У просторій салі на високих і обширних стояках, попри стіни, розвішені всі світлини з подій, з ходу, з життя Собору — все, включно до таких подробиць, як приватна розмова

Владик між собою на Майдані св. Петра, розмова Владик із їх знайомими, вірними, які тут-там „насідають” на свого Владику.

І в цім гаморі, серед цієї метушні, я, безрадний і безгрішний син дивного, великого народу — що на цім Соборі не має свого, постійного кореспондента, що мав би тут своє місце, свій столик, свою машинку й фотоапарат — стою та й міркую . . . а я таки вірю, що на наступному Соборі буде тут постійний представник нашої преси від нашого Єпископату й від нашої Держави.

**
*

Неначе під покровом Собору, а радше — за духовою, психологічною його спонукою, — Український Християнський Рух зорганізував Студійні Дні. Відбулись вони — 13 до 20 жовтня ц. р. — у „Мондо Мільйоре”, Рокка ді Папа, в Апенінах, 22 км. від Риму. На ці Студійні Дні зіхались наші старші й молодші науковці з Бельгії, Еспанії, Німеччини, Франції, Англії, Австрії і ЗСА — усіх, понад 30 осіб.

Наради попередила торжественна Служба Божа, що її відслужив ВПреосв. Кир Іван Бучко, в наміренні — за успіх у нарадах. Асистував о. шамб. М. Марусин. Глибоку і змістовну проповідь — про конечність співпраці мирянина з Церквою сказав Преосв. Кир Ніль Саварин, ЧСВВ.

Перша доповідь — про II Вселенський Ватиканський Собор — була ВПреосв. Кир Максима Германюка, ЧНІ. З великим зацікавленням і з увагою вислухали приявні цю докладну і ясно подану доповідь, у якій була зясована велична ціль Собору: зустріти Христа Господа. Далі, пішли доповіді: Сучасне положення в Україні і роля еміграції з цього погляду — інж.

Аркадій Жуковський; Політика Українців на чужині — д-р Маркіян Заяць; Культурно-науковий сектор українського еміграційного життя — проф. д-р Володимир Кубійович. Слухачі й гості з напругою уваги вислухали ці гідно опрацьовані, передумані, на добрих матеріялах сперті доповіді; зокрема, доповідь молодого ученого інж. А. Жуковського викликала в усіх живе зацікавлення.

Дискусія над цими доповідями відбулась — мирна, позитивна, доладна — наступного дня 14. X., ранком, після Служби Божої, що її відслужив Преосв. Кир Іван Прашко, виголосивши й проповідь.

Крім згаданих уже Владик, були привні на нарадах у перших двох днях: Кир Йосиф Мартинець, ЧСВВ, Кир Августин Горняк, ЧСВВ і Кир Володимир Маланчук, ЧНІ, та Протоархимандрит о. А. Атанасій Великий, ЧСВВ.

Зупинюсь над місцем, де ці наукові конференції відбулись. Був я оце тепер у цім „Ліпшим Світі” — “Mondo Migliore” — не цілих три дні; мав я час розглянутись і приглянутись цьому Світові. Здається мені, що не можна не захопитись цим Кращим Світом! Задумав його і за благословенням Папи Пія XII свій задум здійснив славний проповідник о. Р. Льомбарді, Т. І. Ця установа займає широкий, догідний простір біля с. Рокка ді Папа, недалеко верха Монте Каво, в Апенінах, над чудовим озером Альбано.

Тут збудували обємистий, різноскладний будинок, у якому є три церкви — велика, середня і мала, — кілька конференційних саль, простора їдальня, буфет, велика входова саля, багато вигідних, чистеньких, хоч і скромних келій із лазничками чи умивальниками, в кожній келії, крім необхідної обстанови, є прегарні

полички на підручну бібліотеку, широкі коридори, в яких виставлені всякі цікаві коліркові діаграми, статистики, що торкаються духового, релігійного життя в усьому світі. Всюди — ясно, соняшно, привітно, чисто. Тут відбуваються реколекції — духовних усякого ступня ієрархії, і мирян, громадами й поодиноким; сюди прибувають усі, що прагнуть у спокою знайти себе і Христа.

Тут, у тиші, людина інтелекту, пера, скупившись, може успішно і хосенно працювати. Тут, м. ін., відбуваються і хрестини, і шлюби, а потім — прийняття, але без музик і танців. Словом, це є оаза, в якій людина поживши й, потім, вийшовши, творить кращий, ліпший світ.

Рим, жовтень 1963.

ДВЕРІ БАЗИЛІКИ СВ. ПЕТРА

Шмат часу — п'ятсот років! — залишив свій слід і на головних дверях базиліки св. Петра в Римі. Снідь, пилюка так густо покривала ці двері, що на них — крім мистецтвознавців та істориків — мало хто звертав належну увагу. Тепер, в час передсоборових приготувань, — 1962 р., — прийшла черга й на ці двері, щоб їх очистити й привести до первісного блиску й пишноти.

Ці велетні двері з бронзи. Вони складаються з двох половин, кожна 7.14 на 1.97 метрів і до 18 см. грубости. — На них зображена історія у першу чергу Фльорентійської унії, 1438 — 1445 і понтифікату Євгена IV, 1431 — 1447. Усі головні події з тих років зо-

бражені на цих дверях у чудових високо- і низькорізьбах.

Колись, ці двері були в старій Константинівській базиліці, яку за часів Папи Юлія II, на початку XVI ст., зовсім збурили, а на тому ж місці збудували нову базиліку, що її нині оглядаємо. Двері ж із старої базиліки вбудували в нову базиліку.

Папа Євген IV, мавши коло себе гуманістів, світочів науки й мистецтва, як, м. ін., Джанноцца Манетті, Амброджіо Траварсарі, Томмазо Парентучеллі (згодом Папа Микола V), Л. Гіберті, Пізанелльо, Жан Фуке, Беато Анджеліко, Донателльо, задумав прикрасити й старовинну Константинівську базиліку св. Петра новими дверми. Роботу цих дверей поручив мистцеві Філяретові, який звався Антоніо Аверліно чи Аверуліно. Він родився около 1400 р. у Фльоренції, помер около 1469 р. в Римі.

Мистець, дібравши собі шістьох учнів і одного помічника, Сімоне, забрався до роботи в 1433 р., а закінчив її 26 червня 1445 р. Як бачимо, то вся праця йшла під час Феррарійсько-Фльорентійського Собору, що закінчився в Римі прийняттям до Католицької Церкви Несторіанів, 30. IX. 1444, і Маронітів, 7. VIII. 1445.

Головні події з цього Собору зображені на цих дверях. Крім головних, осередніх, постатей — Ісус Христос, Пресвята Богородиця, Апостоли, св. Петро передає ключі Папі Євгенові IV — ми бачимо м. ін., такі картини: подорож грецького цісаря Івана VIII Палеолога, патріярха Йосипа, їх їзда морем, прибуття до Риму, їх послухання у Папи; далі передача унійного акту Яковитів (1443) і їх візд до Риму. Все це зображене в живій, синтетичній формі, в стилі того найкращого ренесансу, т. зв. золотого; все в міру

і зі смаком прикрашено орнаментом: у сціленій композиції листя аканту.

Крім цього є тут картина як Папа Євген IV коронує імператора Жигмонта, 31. V. 1433, і їх їзда верхи, на конях, до замку св. Ангела. Є тут фрагменти з Св. Письма і зі Старого Завіту. Є й Віргілій, Овідій і вийнятки з казок Езопа, що на ті часи, як бачимо й по інших церквах і монастирях Італії того часу, було зрозуміле, як намагання християнізувати всю старовину, що Папа Сикст V й завершив: на верху всіх єгипетських обелісків чи на староримських колюмнах у Римі казав покласти християнське знамя, св. хрест.

Ще один цікавий момент відноситься до цих дверей. Є це мистецьке оформлення і стиль. У тому самому часі великого розголосу був наробив різьбар Л. Гіберті своїми трьома дверима у хрестильниці у Фльоренції. Перед цими дверми, у Фльоренції, стоять — зокрема, у літньому сезоні — гурти знавців, захоплені красою, композицією, фактурою, естетикою, а при тім незвичайною простотою цього архитвору.

Філярете, хоч і сам Фльорентинець, не „задивився” на твір Гібертія та, як правдивий автодидакт, не підпав під нічий вплив і дав твір: двері базиліки св. Петра, зовсім самостійного задуму, ренесансового стилю, спертого на римській мистецькій традиції: двері Пантеону, св. Гадріяна, св. Кузьми і Дамяна, хрестильниці й базиліки св. Івана в Лятерані, колюмну Авреліяна і Траяна. Постаті, архітектоніка, драперії усе в чистих, сильних лініях, поставах, у гармонії і в здоровій естетиці.

Філярете увіковічнив ще й себе та своїх шість учнів: на самій долині лівої половини дверей, по лівому боці дав у подовгастій формі картину: мистець і всі його учні (під кожним виписане імя), тримаю-

чись за руки, ідуть на римську забаву. Над дверми читаємо напис в латинській мові: „Антоній і мої учні”.

Тепер, по відчищенні цих дверей, паломники можуть подивляти цей твір і пізнавати часи й історію.

1963.

НА ЧИСТІ ВОДИ

... Як лиш місто стало розростатися, як лиш культура, а радше цивілізація доходила до свого певного вершка, то — як знаємо з сірої давнини — людина почала тужити — надто в літі — за просторами, за волею, за сонцем і чистим повітрям. За природою, до примітивного життя тягнуло її, яке вона втратила, розбудувавши місто. І від непамятних часів людина в спеку літа шукає пристановища — спочатку над морями, річками, в горах.

Либонь, найкраще, найужиточніше і найвигідніше використовували літні відпочинки старі римляни.

Римляни в клясичній добі не любили гір, не будували там своїх віль. Вони воліли пагірки, береги озер і річок, а зокрема береги моря. Любили вони морське повітря, проте, в соняшних проміннях, тобто в сонці, не купались, соняшних купелей не признавали. Над усе любили мінеральні води і купелі у них.

За Августа багаті римляни мали по п'ять і шість віль з багатою обстановою. Такий Ціцерон мав свої віллі у місцевостях Арпіно, Фраскаті, Анціо, Астурія, Формія, Кума, Поццолі, Помпеї; а відпочинкові доми на Аппія Антіка і на Лятіна. Горацій вів розкішніше життя у своїх віллях, як у місті, завжди в оточенні

приятелів. Пліній молодший, що постійно жив у Помпеях, мав у Комо інші вілли, які назвав: Трагедія і Комедія. Крім них, він мав вілли у Тіволі, де були і до нині є лікувальні мінеральні води, в Палестріна, у Лявренто, а найкращу в Етрурії. Красою цієї вілли, її положенням і вигодами сам він вельми захоплювався. Були тут городи повні всяких цвітів; цвіти, мов живий пліт, оточували віллю. Багатоводні водограї шуміли в городах. До спальних кімнат не входило сонце, лише холод, тінь і віття дерев. Стіни були прикрашені чудовими фресками: цвіти й птахи. Вілля мала теплі й зимні купелі, з одного кінця мешкання на другий переходилось портиками в тіні кленів і кипарисів. А харчі й вина, щоб були свіжі, зберігались у великих вазах, що плавали в басейнах з зимною водою. Живучи в таких вигодах і достатках, Пліній писав до свого приятеля Аполлінарія, описуючи цю віллю, між іншим таке: „А тепер ти зрозумієш, чому я волю мою віллю у Етрурії, ніж інші в Тускольо, Тіволі чи в Пунесте”.

**
*

На старих римлянах зразкувались князі та й узагалі маєтні кляси в добі італійського ренесансу — будуючи розкішні палаци-вілли, з прегарними парками, в яких були сотні водограїв; бриніли водограї і в середині вілли у просторих сальонах: Як зразок згадаймо віллю „Д'Есте” в Тіволі біля Риму, яка збереглась до нині і яку — як музей — можна тепер оглядати.

За Італією пішла Франція, Німеччина й Австрія — згадати б палаци Версаль, Хімзе, Шенбрун. Відгомоном відбилися такі палаци і в Україні XVIII століття, у добі ситого і спокійного малоросіяництва: за

приклад і зразок хай править палац Завадовських у Ляличах на Чернигівщині.

Сучасна людина — без різниці на якому клясовому шаблі знаходиться, любить у літі морськими берегами, над озерами й річками, горами, а зокрема — купається у життєдайних проміннях сонця.

1963.

ФЕРАГОСТО — МИНУЛО

Тобто — вакації серпня, а по-американськи: „День Праці”, — минули. Ці вакації в Італії, що тривають чотири до десяти днів, припадають тоді, коли спеки стоять на вершку своєї сили; але й тоді, коли приходять перші громовиці й дощі, — що їх у Римі від червня немає, — і ламають спеку. Народ уже вертається до праці. Вулиці знову заповнюються автами, що мов їдкі шершені ганяють. Всі крамниці знову відкриті. Вулицями безнастанно — і в дні ферагоста, і в ці цьоголітні спеки — проходять великими й малими гуртами, то поодиначо, паломники й туристи. Повз ваше вухо бринять усі й усякі мови світу.

Цього літа забриніла тут, у старім Римі, й українська мова. Добрий тиждень тут і там чути було й нашу мову, можна було бачити наших людей по крамницях, як купують, торгують; інші сиділи собі при столиках на хідниках і попивали різні питва — спрагу гасили. Були тут наші з Бразилії, з Швеції, з Бельгії, Швайцарії, з Чикага. Але найбільше було наших із Англії, чи пак із Шкотії і з Франції. Усіх було двісті вісімдесят і дві особи. Гарно показалася французь-

ка група: було між ними шістьдесять учениць і учнів середніх шкіл, дівчата в прегарних вишивках. Усе це паломництво було в св. Петрі на Службі Божій на гробі св. свцм. Йосафата, що її відслужив наш Верховний Архiepіскоп Блаженніший Йосиф Кардинал Сліпий у співслуженні наших Владик, що проводили цьому паломництву, і духовенства. Були вони всі на послуханні у Святішого Отця Павла VI; відвідали всі й нашого Кардинала. Були й в обителі ОО. Василіян і в наших ОО. Салезіян.

Було мило зустрітися несподівано з краями. Пішов я до тих наших із Шотляндії. — потерпав я чи не зішкотилися вони? Заходжу до їх постою — гостиниця на просторім горбі. Питаюсь першого зустрічного:

— Чи є хто між вами з Бучача?

Сюди-туди кинув оком і:

— Гей! Коропець, Медведівці, Вичілки, Губин! . .

Вмить наблизились країни, стиснулися наші руки й серця забилися: зустрілися, як у нас на празнику. Посідали коло столика, десь і пляшка вина взялася — це із Снятина краян поставив.

— Гей! Снятине! Та ж ми, УСС, були там восени 1918 р. . . .

Є і з Вербова, сусід Бучача, бо підгасцький же повіт! — молодий, милий краян.

— А знаєте Отця Содомору?

— Доню його знаю!

— О, дайте мені її адресу. Маю багато світлин із похорону її батька.

Припав мені до серця і Станиславів — милий і добрий Ярослав Кінаш із цього міста. От, і завели ми з ним розмову про наших світочів цього міста. Тепло

згадав він доброго педагога Івана Голембйовського з української гімназії і Дмитра Лиськевича.

Врешті, понад стіл, із-заду, всувається поволі, обережно, наче підступно-скрито, дуже по-нашому непевно, несміливо — голова і півголосом:

— А . . . ви, в Сновидові . . . були?

— Ой, крайне, та як не бути там!

— То ви знаєте наше село? — увесь розпромінений.

— Якже його не знати? Оттаке! На високім горбі над Дністром. А там — Петрів, Ісаків, а тут Сокирчин, Долина! Ну, а Михайлівка . . .

Я вкусився за язик — він же Михайлівки, березового лісу, не мусить знати, бо це ж місце поезії й мрії.

— А нашого отця Івана Шлемкевича, знаєте?

— Та як же не знати цього праведника й благородну душу!

— То й отой стебник у саді Отця памятаєте?

Моє серце зовсім поринуло в далекі мрії, добрі мрії . . .

Голова задоволена відсувається з-над стола назад.

І при цих спогадах — люди, краєвид, настрої — дух нашої землиці ожив.

**
*

Були наші паломники й у монастирі ОО. Василіян, у Гроттаферраті. Брат Йосиф гарно пояснював їм про важливіші пам'ятки цієї обителі. Якось приятель Кінаш, — поринув у якийсь інший фрагмент якогось монументу, — не дочув пояснень бр. Йосифа. То питається іншого нашого крайна, що стояв тут же біля бр. Йосифа, слухаючи пояснень:

— Що він сказав?

— Га?

-- Що сказав бр. Йосиф?

- Коли?
- Та ось тепер?
- Про що?
- Ну, та я ж питаю вас: що сказав!
- Хто?
- Та бр. Йосиф!
- Або я знаю!
- Ви ж слухали!
- Кого? . . .

Така була ця розмова.

Назагал, Рим має свої, і часті, українські несподіванки. Що не говорити, а ми таки виходимо з нашого гетта, щораз ширше розправляємо наші крила. Ось, несподівано натрапляєте на миле, молоде подружжя Ленкавських, з Лондону. Він походить із Губина, Бучач, а вона з-під Черновець. І сказали ми собі, що таки надходить день, що ми зустрінемося у Бучачі.

Несподівано здибаєте в Римі того працьовитого, солідного нашого ученого Євгена Вертипороха з дружиною. Далі, таких добрих і сердечних знайомих докторів Витолда й Ірину Левицьких із Клівленду. Припадково знайомлюся тут із нашим відомим і доброї слави, але скромним, скрипаком Романом Придаткевичем; із родиною Ярослав і Ярослава та доня Христя Стасюків із Нового Йорку. Усі прибувають сюди як паломники, а відїжджають як обожники Риму, його старовинних памяток і мистецтва.

Сказав би я, що найцікавіша зустріч була . . . Увіходимо з пп. Стасюками до малої крамниці — мого знайомого Італійця — купувати деякі памятки. За нами увіходить молода, русява, струнка й мила паночка, в неї очі сміються і просто каже:

— Чую українську мову! . . .

Починаємо розмову і, як звичайно, випитуємось, бо хочеться знати . . .

— Ви в товаристві? — питаю.

— Ні, сама.

— Відважна ти, молода дівчино! А де ви затрималися?

— Та в наших Сестер на Джянікольо!

— Проворна ж яка і практична оця дівчина! — подумав я.

— А звідкіля ви і як звати вас? — хочу більше знати.

— Лавриненко звусь!

— Доня нашого відомого літературознавця?

— Та ніби так! . .

І в усіх нас отворилося серце до цієї відважної, молоді дівчини. А Леся і Христя так і прилягли одна до одної. І пропали на все пополудне — Риму пам'ятки оглядали.

От, таке то в Римі буває! І для Українців — малий уже світ! Та, на жаль, не для усіх. Де панує московський лапоть, звідти Українцеві, якщо він не є холуй, широкого світу „нізя” бачити! Широкий світ — це ж небезпека для усього „соціалістичного раю”!

**
*

Безлічмірядними тонами заходить сонце. Які ж ці заходи сонця в Римі пребагаті! — Хіба з заходами сонця в Арджелюзі, там за Ворохтою, на підходах на Костричу, можна би порівнати їх. — І я тоді, при цих заходах, за Михайлом Морозом баную! . .

Отож, заходить сонце і Замок Сант Анджельо з Монте Маріо одними тонами величний гимн співають.

Ще йду до церкви Санта Марія на Затибрі, бо є там мозаїки, що вельми промовисто нагадують мені наші ікони Галичини з 1400 і 1500 років. Недаремне заходили сюди і Павло Ковжун, і Михайло Осінчук: хвалу правдивій іконі возносили! . .

Рим, 28 серпня 1967.

УКРАЇНСЬКИМИ СЛІДАМИ В РИМІ

В Римі — химерна осінь. Пронесеться скажена громовиця, і за хвилину блисне сонце, небеса засяють. То рине злива, наче небесні лотоки обірвалися, і знову засяє сонце ще й свіжим подихом вітер дихне. І Рим стає ще кращий.

Паломники, туристи, — хоч їх дещо менше, як уліті, — гурмами переходять вулиці, заглядають до старовинних церков, заходять до музеїв, але постійно напливають до св. Петра — тут їх тьма! . .

Нині неділя, 17 вересня. Гомін цих паломників, а ще більше туристів, у інших менших базиліках чи церквах, томить вас, бо власне не гомін він, а гармидер. Але в просторій, могутніх розмірів базиліці св. Петра — цей гомін стає одностайним, одномірним, потужним шумом величної ріки чи водоспаду; а він утихомирює вас.

**
*

В моїх останніх цього року в Римі днях прощаюся — відвідуючи — з музеями, старовинними церквами і зо старим Римом. У першу чергу стараюся кинути „ліричним” оком на сліди, що звязані з Україною. Забагато їх, щоб можна було перейти їх у короткому

часі, чи пак — у короткій статті. Ще й багато є таких, що пилюка часу заходиться присипати їх, заглушити, а вони такі дорогі нам, великі, бо говорять про наше світле минуле.

Скільки разів погляну на Монте Маріо, на вія Флямінія, на майдан дель Попольо, стільки разів бачу й вичуваю — візд до Риму нашого князя Ярополка Ізяславича, що прибув сюди із своїм почетом із Києва, щоб із рук великого Папи св. Григорія VII, Гільдебранде, прийняти корону короля Русі. Це сталося під весну в 1075 році. Цей Папа коронував тоді князя Ярополка з його дружиною Іриною. Хто зна, чи не бували тут київські митрополити Григорій Цамвлак, Петро Акерович. Напевне був тут Вельямин Рутський, Мелетій Смотрицький — неспокійний дух.

Про побут в Римі київського митрополита Іпатія Потія і архієп. Кирила Терлецького, то всі — хто ознайомлений з історією нашої Церкви — знаємо, що вони тут були. Також говорять про це їх портрети в базиліці Санта Марія Маджіоре. В лівім рамені у каплиці Боргезів, де є чудотворна ікона Божої Матері; над цією ж іконою, нагорі, в арці, ліворуч, бачимо: стоїть Іпатій Потій, у світлих ризах, без мітри, в руці тримає перо, а в другій розгорнена книга, очі в молитовнім скупленні знесені вгору. За ним, із боку, в ризах і мітрі стоїть Кирило Терлецький, у молитовній поставі зносить руки догори.

Пішов я й до базиліки XII Апостолів — тут спочиває прах кардинала Весаріона, що історія про нього каже: якби не борода, то хто його зна, може й папою був би вибраний! Він щиро приятелював із київським митрополитом кардиналом Ізидором. Пішов я й на Аппія Антіка, бо тут, праворуч, є старовинний —

із 1400-их років — палацік Весаріона, куди заходив згаданий кардинал Ізидор.

Вельми прагнув я зайти до нашої колишньої церкви св. Сергія і Вакха, при майдані Мадонна деї Монті, — де до 1952 р. містилася курія Отців Василиян. Тричі заходив, але нові власники тримають церкву зачинену. А там же є ославлена ікона Божої Матері Жировецької, там, у саркофазі, лежить прах київського митрополита Рафаїла Корсака, що перебував тут, робивши старання за беатифікацією св. свцм. Йосафата Кунцевича.

Але ходімо до історії, що ближче нас. Ось ті широченні, рококо, сходи на Трініта деї Монті. Ці простори, — либонь, до 140 ступнів мають, — сходи не тільки прикрашують церкву, що на горі, — і дещо нагадують нам сходи і церкву Отців Василиян у Бучачі, — і майдан Спанія, але були і є розрадою для римлян у спеки літа, де вони, по заході сонця, сідали, розвертались і балакали собі. Нині вони є пристанищем для римлян і для бітників та мінігонниць. Це єдине місце — ці сходи — що глузує собі з авт, бо ці вже ніяк не можуть мати там постою.

Колись, понад 130 років тому, по цих сходах сховався, із Сикстинської вулиці — де мешкав, де написав „Мертві душі” — Микола Гоголь. Ішов він сюди до каварні „Греко”, нині найстаршої у Римі, і тут сідав собі коло свого столика, над яким тепер висить його портрет-мініатюра. Ми можемо бути й вельми крайні Можемо відкинути й П. Чайковського, і М. Мусорського, з їх постійними й живими нашими мотивами в їхній музиці; можемо відкинути і Щепкіна й іншу Волконську, але Миколу Гоголя, з його чудовими й глибокими описами природи України, тих наших

типів, побут, — важко викинути його з-поміж нас, а на його місце ставити Миколу Фітільова . . . Хвильового.

При М. Гоголі треба згадати й ту особу, до якої він заходив: біля фонтани Треві є церква св. Вінкентія. Увійшовши до неї, праворуч, у першому закапелку, бачите саркофаг. На таблиці, між іншим читаєте, що там спочиває прах княгині Зинаїди Білозерської з Білозеро-Волконської. Ось у неї й бував Микола Гоголь.

Біля цих же згаданих сходів, ідучи вгору праворуч, ще в половині 1930-их років, у малім палаціку жила своячка Григорія Квітки-Основ'яненка. Старенька говорила: „Я з Основи, я малороска!” І що ви, старині, на це могли сказати? . . .

Тут же, при цих сходах, згадаю . . . Потривайте: Це, що згадаю, хоч декому й цікаве буде, то з „українськими слідами в Римі” матиме лиш посередній і далекий відгомін-слід. Воно бо торкається роду Собеських, а радше королеви Марії Казимири, дружини Івана III Собеського. А як і згадую її тут, то лиш тому, що батько Івана III — Яків жив і мав свій палац у Жовкві, будував українські церкви, бо й сам був православного роду; син же Іван уродився на нашій українській Землі у с. Туринка, біля м. Жовкви. Ось, це й є той відгомін і ті посередні сліди. А тепер, трішки історії.

Коли, 17 червня 1696, помер король Польщі Іван III Собеський, тоді польська шляхта — за традицією — мусіла гідно поставитися: сини померлого короля були виключені від престолонаслідства по батьку. Але й цього шляхті було замало й усі три сини — Яків, Олександр, Константин — із матір'ю опинилися на вигнанні. Мати з синами вибрала Рим на приста-

новище. А щоб жити тут у тиші й у спокої, то сподобала собі місце поза тодішнім Римом, ось цей схил пагірку Трініта деї Монті. Тоді були тут нужденні позаміські домики. Але, в короткім часі, на місці тих домиків став пишний королівський палацик. У цім палацику була й салья — малий театр. Десь зявилися і оперо-комедіюписці Карло Сіджісмонді Капеччі, і славні музики брати Олександр і Домінік Скарлятті: перші писали лібретта, а другі клали до них музику. І добрі музи палацик сповнили. — В тих же роках граф Олександр Спеккі, на доручення короля Франції „ль'ета се муа”, тобто — Людовика XIV, — збудував ці чудові сходи на цім схилі, що до нині є прикрасою цього пагірка й майдану Спанія.

У Гроттаферраті, біля Риму, зайшовши в церкву Отців Василіян св. Ніля, ви, хоч і не знаєте мистців, що малювали ікони до цього іконостасу, споглянувши на намісні образи, подумаєте: дивна постава Ісуса і Матері Його, тон, кольорит, а головно — отой духовий вислів, вичуття. Дивний, бо інший, не такий, як у всіх інших образах в іконостасі. Чому? Ці намісні ікони, це твори мистця Сосенка. Не такі вони, як інші? Бо мають усі прикмети української візантики, української душі мистця; тут вичуваєте нашу духову культуру, наше сонце, наші простори, а це все формусь „не таке, як у інших”.

Не буду я заторкувати українських слідів у Римі новіших часів. Автім, я ж і старих часів не вичерпав. Берімо ось таку постать із другої половини XIX стол., як наш кардинал Йосиф Сембратович, що тут жив, тут на цвинтарі Верано й спочиває. Та й інші не згадані тут. Але з новіших часів всльми хочеться згадати мого духовного, від мого дитинства, добродія Архи-

мандрита ЧСВВ о. Діонісія Ткачука, мого приятеля о. Йосафата Скрутня і о. Йосифа Заячківського, Архимандрита о. Т. Галущинського, ректора о. Й. Лабая, усі ЧСВВ. А далі — того працювितого для нашої культури Євгена Онацького, що жив при Корсо д'Італія 6; того милого, що жив „і садком, і млинком, і вишневим садком”, добру душу Івана ще й Опанасовича Гриненка; того щирого друга Нестора Смаль-Стоцького. А Ївга Зарицька, що в гостинній хаті композитора Вірджинія Мортарія на Авентині звеселяла своїм милим, сильним, культурним меццо-сопраном. Згадати мушу й Павла Ковжуна, що разом із Михайлом Осінчуком у надхненні поринав у ті мозаїки Петра Каваллінія у церкві Санта Марія ін Трастивере. Не помину й Роберта Лісовського, Петра Холодного, Уласа Самчука, що захоплювалися мистецтвом, настроями й кольором міста Риму.

Згадав я тих, що бували тут понад тридцять років тому. Недалекі часи, але й... далекі, бо ніколи не вернуться!..

Так сиджу собі на лавчині при форумі імператора Траяна і ось таке наміркував. Може, декому й нудне воно буде.

А сонце — з усією силою краси, пєредзахідного кольору, але того римського, тепло-сієнського кольору — вперлося в три арки ренесансу льожі Мальтійських Лицарів, — що над бібліотекою Траяна, — аж імператор Траян, що підстрижений, як наші селяни, колись, із сіл понад Дністер, Бучацького повіту, — стоїть на своїм постументі й сам дивується цій красі.

Свіжо пахнуть у теплі вечори куші міртів, гіркаво дихає лаврина і падають стиглі горіхи з шишок піній.

А за моїми плечима, на Кампідольйо, сидить на коні Марк Аврелій і далі філософує! . .

Рим, 18 вересня 1967.

ДАРМА! БО Й ТАМ . . .

Рим, як старовина, постійно має свої несподіванки. Не дивниця, що один мистець, проживши в Римі тридцять років, постановив переїхати до Фльоренції, щоб іще й нею нажитись. Виїхав із Риму, прибув на місце нового осідку і тут нагадав собі, що він же не пізнав добре . . . Риму! І вернувся назад.

Не прожив я в Римі тридцять років, а так — одинадцять. Не скажу, що знаю це місто „наскрізь”? Я й досі не знаю — з якого боку, по мурі, втікав із тюрми, з Замку св. Ангела, халамидник Бенвенуто Челліні! Але є у Римі місця, що я, по-наськомому, зарившись у духове „гетто”, не мав ніякого зацікавлення пізнати їх. Хоч, кажу, де мене не носило в цьому місті, де я не тицяв моїх чотири шаги — мої репортажі в „Ділі” і в „Новім часі” 1927 — 1939 і в „Краківських Вістях” 1940 — 1941 роки багато говорять про цю мою прикру риску! А на один куток у Римі я свідомо махав рукою: цвинтар протестантів і православних: тихий, захисний куток біля піраміди Честія, подорозі до базиліки св. Павла за мурами. Цей цвинтар я завсіди збував: „Е! що там може бути цікавого для Українця?” А воно, бач, дарма! Та й шкода! Бо й там . . .

Дихне на вас — як не цілим, то пів чи й чверть — духом української Землиці! На цьому клаптику цвин-

таря, де лежать прахи і Шеллея, і англійського поета молоденького Джона Китса, і Севери, і синів В. Гете, є й могили православних християн.

Не буде нам аж надто цікаво знати, що там спочиває Татяна Сухотін-Толстой, роджена в Ясній Полянї 17 жовтня 1864, умерла 21 вересня 1950 в Римі. Чи те, що „Светлейшая Княгиня Єлена Горчакова, умерла 1948”; чи ось таке вичитаєте: „Здесь пахаронен красноармеец Данілов Васілій Данілович, верний син советского народа, участник партизанской борьбы в Италии, рожд. 1919 г. в Калуге СССР, трагически погиб 6 янв. 1945 р.” Цей... син „советского народа” вже починає кидати деяке світельце!

Але нам стає цікаво, читаючи: „Павло Свідомський, художник, 1849-1904”; „Константин Григорович, художник, Петербург 1825, Рим 1855”; та й, здається, цікава й княжна Ольга Щербатова, що тут спочиває, і, як не помиляюсь, мала свої посілості і в Ковалівці біля Немирова. Або такий, напевно малорос, чи „я тоже українець”, — гвард. артилерії штабс-капітан Євгеній Гоздаво-Голомбієвскій”, умер у 1917 в Римі, мавши 32 роки життя. Або, — хоч трішки стукне до нашого серця; такий напис на могилі: „Княгиня Євгенія Петровна Волконская, роджена Васильчикова, 1871 — 1924,” — чи не сестра або доня Зинаїди Волконської, що то в неї Микола Гоголь бував? Чи якесь загадочне прізвище: Єлена Щиркевич, — і більше ні чи-чирк. Врешті, такий Франческо Гривнак, що вбила його америцька бомба 18 березня 1944, — хіба не говорить нам про нашого брата лемка?

Та вершком наших „хождень” по могилах цього цвинтаря буде, коли ми прокинемось і минуле згадаєм, як би там не було, а таки — наше. Читаємо: Графиня Клявдія Федоровна Капніст, роджена баро-

неса Міллер Закомельская, родж. 8 жовтня 1896 — умерла 13 липня 1923. Чи не згадасте при цій епітафії гр. Василя Капніста, 1756 — 1825, чи не останнього нашого борця-дипломата за незалежність України в тому столітті, що мав звязки з заходом? А при читанні: „Маргарита Григоріївна Брюллова, родж. Лихоніна, род. 23 грудня 1851, ум. 29 березня 1884”, не стане нам перед очима Тарас Шевченко і викуп його з неволі? . .

От-такий той Рим цікавий своїми несподіванками.
1965.

ПОМІЖ СТАРОВИНУ Й ГОЛОВИ СЕЛЕДЦІВ . . .

Мандрую, а радше — блукаю вулицями Риму. Та не тими пишними, галасливими блукаю, а малими, вузькими вуличками, завулками, де в спеку літа милим холодом війне, де життя просте, щире, співуче, незугарне, буває й тісне та без статків. Де, інколи, може вилетіти з вікна й упасти вам на голову голова селедця. А колись, у час ренесансу, було воно тут блискуче й виставне, гамірне й бурхливе. Така вулиця Джюлія — нині тиха, скромна — це ж за володіння Папи Юлія II було „корсо”, головна вулиця! Що ж, усе йде, все минає . . .

Та не без ціли я блукаю. Тут натрапляю на сліди минулого, далекого і близького. При цій „вія Джюлія” є церква св. Власія. Тут, при цій церкві, жив у 1463 році, на схилі свого віку, Кардинал Русинів — так його звали, так і записаний під цим шляхетним іменем тоді в історії, великої нації — Київський Митрополит Ізидор.

Ще дещо вперед і на розі однієї вулички в мурі вмурована мармурова табличка; на ній, за едиктом, виписаний розпорядок, що тут, під пенею 15 скудів, не вільно складати сміття. Рік розпорядку — 1761, 22 травня.

Звертаєте дещо ліворуч, і перед вами широкий майдан із фонтаною клясичної сагоми. При цім же майдані велетніє палац Фарнезі — чистої лінії ренесанс. Ще одна вуличка на ліво — і славне Кампо деї Фіорі, що на ньому спалили того упертюха і слабодухого ченця Джіордано Бруно.

Тут же, до цього майдану дотикає й палац Канчеллеріє, — що його почав будувати Андреа ді Монте Кавалльо, а викінчив Донато Браманте, — ясний, ренесансовий масив. На одній старій кам'яниці видніє отой гарної форми і фактури герб папи Олександра VI. З цього майдану розходяться вулички, що мають назви: вулиця Лілеї, Зміюки, Раю й інші.

Недалеко — церква Сан Паольо ін Реґоля. Тут на початках християнства була хата, що в ній жив св. Апостол Павло. Його привели сюди зі Сходу, щоб над ним чинити суд, чого не сміли робити на Сході, бо ж він був римський громадянин, хоч і Жид. Тут, у цій хаті, ждучи суду, св. Павло плів рибальські сіті, хліб насущний заробляючи та й свої послання „ко Римлянам” писавши.

Йдете дещо дальше й увіходите в колишнє жидівське гетто; що його зніс іще в 1849 році Папа Пій IX. Вулички тут — таки вузьенькі, мов сховища перед бомбами. На мурах останки фризів, колюмни вмуровані в доми, різьби — все старого Риму. Тут є останки таки справді чудових пропілеїв із часів Октавії, тому й вулиця називається: вія Портіко д'Оттавія. Октавія — сестра кесаря Августа.

Цим разом закінчую мою блуканину на театрі Марчелля. Старий він! Зі старости аж почорнів, — мов той, із моїх дитячих років, старий Габро, сусід, іще вдома, там, Зазамком! Цей театр сказав збудувати імператор Август і присвятив його своєму внукові. Вмістимість театру — десять тисяч місць! А в середньовіччі — як почали шляхетські роди шукати „своїї” правди, то рід Перлсоні зробив із цього театру фортецю. Гідно билися ці роди — всякі Савеллі, Перлсоні, Крешенці й інші! — напевно краще, як наші парубки горішнього кінця з долішнім! — і завзято билися, так, що з різних руїн фортифікацій, зрівнявши їх із землею, — інколи, з „любови”, ще й солили їх! — постав Монте Савелльо. Тобто — горб Савелльо! Так же постав і Монте Ченчі з руїн театру Корнелія Бальбо, з часів Августа. Цей горб також знаходиться у цім гетті.

Проте, в цім соняшнім Римі, цей театр Марчелля — понурий, непевний, як згадка про Нерона! . . .

1965.

СЕРЕД БІЛИНИ МОНУМЕНТІВ І ПОГРУДЬ

В Римі — портретів, різьблених у доброму, деякі й у парійському мarmorі, високого чи мірного мистецького виконання — що-не-міра! Цілий горб Джянікольо — рівними рядами біліють найвидатніші герої італійського рїсорджїмента, великим монументом Джюсепе Гарібальдія укоронувавшись.

На горбі Пінчіо — тут усі видатні мужі, жони і юнаки, від старовинної Греції й Риму починаючи,

через середньовіччя й ренесанс переходячи, рісорджі-
ментом і модерними часами кінчаючи. Тут і шля-
хетний Зевсі мистець, і Стексихор поет, і сонцеподі-
бний, із круглим та плоским обличчям, а на ньому
грибчиком носик і очі, мов дві зірки — Сократ,
і той наївний ідеаліст — пригадайте собі, що то з ним
вичиняв отой негідний тиран Діонісій! — і непо-
правний мрійник Платон, і крутий Цицерон, і мораліст
Сенека, і щасливий Архімед та архітект Вітрувій, що
його міст, у Ріміні на Рубіконі, навіть Німці в остан-
ній війні, правда — на благання місцевого пароха,
пощадили й не висадили в повітря. І так, через
Альберта Великого, через Тому з Аквіно, Катерину зі
Сієни, Данте, Петрарка, Боккаччіо, Джіотта, доходите
до Леонарда з Вінчі, Браманте, Мікельанджіоля, Ра-
фаелля, Галілея, — аж до астронома отця Секкія,
і до наших днів.

Та є монументи вельми вимовні, характеристичні,
що скривають у собі секрети минулих подій. Он, Джю-
сеппе Гарібальді, на Джянікольо, бундючно сидить
на коні і презлющима очима — не даремно в літі
1963 року грім ударив у його монумент, трохи я не
перелякався! — ліворуч споглядає: Ватикану стерпі-
ти не може, як і лицює борцеві-масонові! Аж при-
ходить 11 лютець 1929: підписали Ватикан і Італія
конкордат. Ну, то виринула необхідність із Гаріба-
льдія лютого, Гарібальдія добрягу зробити, не турбу-
ючи його спокою на коні. То на отій „візірлінії”: Га-
рібальді-Ватикан, дещо одалік, поставили монумент
Аніті, жінці Гарібальдія — несеться вона на коні,
кінь пнеться, а вона на лівій руці тримає маленького
сина, Річчіотті, а правою гатить із пістолі на ворогів.
Гарібальді ж, тепер, слідкує за Анітою, а не за Вати-
каном! . . .

Можна і з прикрого становища викрутитися! Маврацію старий Макіявеллі! . . .

Скромний монумент, але з тонким відчуттям характеру письменника-сатирика: Джіоваккіно Беллі. Писав він у 1800-их роках свої сильні поезії-сатири в римському, хочеться сказати: — у трастиверському — діалекті! Дружив він із Миколою Гоголем, бо цей любив слухати читання поезій Беллія. Напевно читали ці поезії при добрій каві у каварні „Греко” і щиро реготалися.

Фрагментом подам декілька рядків із його однієї сатири. В ній поет глузує над побожністю своїх римлян. У день навечеря Христового Різдва римляни зберігають суворий піст. Але, діждавшись вечора, вони справляють ситу вечерю, — по нашому це мав би бути Свят-вечір! — яку й називають „ченоне”, тобто: вечерище. Либонь від старовинних пращурів римляни й до нині не наїдаються, а обжирються. І ось, Беллі про таку вечерище й каже:

„Тепер іде пачка з мігдаловою паляницею,
Тепер іде барильце з ікрою,
Тепер порося, тепер молоде куря, по нім каплун,
А тепер фляха вина панського!
А потім іде когутище, за ним баранище,
Солодкі оливки і риба з Фояно,
Туна в оліві й угор з Комаккіо, —
Який ж то побожний, ер попольо романо!” —

закінчує поет.

А як ми вже при сатирі, то ще треба тут згадати погруддя, модерного вислову, що його поставлено поетові Трілюссі. Це погруддя стоїть недалеко причілку моста папи Сикста IV, на правому березі Тибру. Сатири Трілюсси були тонкі, глибокі, філософичної, ча-

сто песимістичної закраски. Декуди нагадують вони нашого Галактіона Чіпку, а в карикатурі й поезії нашого Еко. Під цим погруддям читаєте таку його символічну поезію-сатиру:

„Сиджу собі в тіні копиці сіна
Й читаю мій звичайний часопис.
Надходить безрога, а я їй: Бувай здорова, свине!
Надходить і віслук, а я йому: Бувай здоров, осле!
Думаю, ця худобина й не второпає мене.
Але я вдоволений, бо в тюрму не потраплю! . . .”

Поет жив і творив за часів фашизму. В цій поезії він висміває достойників фашизму. Проте, Мусоліні не торкав поета, читав його поезії і, кажуть, щиро реготався.

Вельми цікавий своєю історією старовинний, римський монумент, на Кампідольйо: імператор Аврелій на коні, бронза. Знаємо, що „усистематизував” цей монумент саме тут сам Мікельанджіольо, опрацювавши плян палаців і цього майдану. Як же цей імператор і філософ урятувався від фурії нищення — після едикту 313 року — усього, що було, що належало до староримського, поганського світу? Можна сказати: вельми простеньким способом — викрутом урятувався Аврелій від загибелі: християни Риму були певні, що це імператор Константин Великий! Словом: удалося!

Чи ж не бувало й не буває таке донині з людьми, надто в цих наших часах диктатур і „найдемократичніших демократій”? . . .

Монумент духової, володільної сили стоїть у віллі — віллі, по нашому парк — Борґезе: на високому постументі — В. Гете. І день-у-день подивляє він,

захоплюється пречудовими, кольору стиглої суніці, римськими заходами сонця над Монте Маріо. Стоїть поет, красень, постава Аполлона, а в його підніжжі гордує, вигинається Фавст, тужать Герман і Доротея, у щасті й у смутку пропадає Ефігенія у Таврії.

Але . . . Гете не є такий красень, як його зобразив тут — чи взагалі як його зображували — різьбар. Ріхард Фріденталь нещодавно написав біографію: „Гете, його життя і його час”, В-тво Р. Піпер, Мінхен. Німці, перечитавши цю біографію, остовпіли. А врешті, й лють їх охопила. Їх удухотвореного, виідеалізованого на тлі його ж творів, їх сердешного Вертера, їх божка, отой Фріденталь показав — звичайну, неповоротну, неформну, а то й бридку істоту.

Історія: дід Гете був кравцем і трахтирником, і звався “Göthé”. Щойно батько поета, нащадивши 313 дукатів, купив “von Goethe”. Фізично, поет Гете не був ніякий міт краси, ніякий Адоніс. “Göttlicher Pracht”, що про нього говорить Екеман, це казочка. Це був „відземок”, тобто — росту, мов згінник. Ноги мав коротші на шість-сім щалів від нормальної висоти, а тому, поет лиш тоді був високий, коли сидів. І мистець Тішбайн довго мозолився над його портретом, поки знайшов розв'язку: фізично ідеального Гете. Мав поет такі хиби, що деякі з них — делікатно сказати — аж огидні були. Але це не перешкоджало, що деякі тогочасники обожували його, напевно, на тлі його творчости. І у своїх спогадах ці обожувачі залишили неоднакові спостереження; одні записали, що Гете мав очі чорні, інші, що сині. Був Гете муміфікований тайний радник при ваймарським дворі.

Італія, Рим для Гете це „сонце, світло, мистецтво і воля”. Прибувши вперше до Італії з півночі, він

зупинився у Венеції. Докладно він так пише: „У вересні 28 дня 1780, о 6-ій годині вечора я опинився на Лягунах і вперше побачив я обличчя цього дивного міста на островах... Хай буде благословене небо! Венеція — уже не є для мене пустий згук...”

Але, якось, прибув Гете до Італії як... Міллер, маляр, із Німеччини. І накреслював собі старовинні пам'ятники. Над озером Гарда агенти Найяснішої — тобто: Республіки Венеції — арештують його саме за ці рисунки, як шпигуна. Щойно знайомий, що припадково там навинувся, пізнав Гете і заручив за нього, що Міллер не є громадянином цісаря Йосифа, а Німеччини. І Гете був звільнений.

Недалеко монументу Гете, стоїть багато скромніший, на невисокому п'єдесталі пам'ятник лорда Дж. Г. Байрона. Це, власне, погруддя утримане в характері всього життя, творчості, смерті поета: романтика! Стоїть поет тут і здивованими очима глядить на сучасний світ і, напевно, негодує на себе, що за чужу волю син гордого Альбіону пішов марно зо світу!..

Але цей наш погляд не мусить бути правильний...

1965.

ПОНАД РУСЯВИЙ ТИБР

Бувало, спека літа стоїть на вершку своєї сили; людина в цій спеці наче розпливається. Римське небо яскравіє тоді глибоким кобальтом! От, тоді я отулювався у спокійну, ліниву, але свіжу тінь понадтибрських берестів і йшов собі понад Тибр із моїми мріями-думами, ясними чи журливими. Завсіди йшов я лівим берегом Тибру — це залежне від уподобання, від на-

строю: справа особиста! На мене ззиралися ангели, що стоять на поруччях мосту Елія: вони тримають знаряддя мук Христа. І як я був пригноблений, то ці ангели пригадували мені, що моє пригноблення — суцця дрібниця . . .

У сотий раз я подивляв оту суворість староримської архітектури мавзолею Гадріяна, й зупинявся та міркував: а на самім вершку, ще коли він був лиш мавзолеєм, пнулися, мов таємні духи, кипариси й на їх віттях вітер сонцем грав. А потім, прийшло середньовіччя, мавзолей перезвали на Замок св. Ангела; прийшов ренесанс — часи Борджіів. Вітеллесків, — мавзолей став сильною кріпостою. Тут і папи — онтим надземним коридором, що йде з Ватикану до Замку св. Ангела — ховалися перед північними лянлскнехтами чи й у інших подібних нападах. Тут сидів — була тут і тюрма! — і передвісник християнського комунізму, в половині XV століття, чернець Томазо Кампанелля; звідси й отой шибайголова мистець Бенвенуто Челліні, спустившись на мотузі по мурі, втік із цієї кріпости. Але нині — ті три, на самій горі Замку, арки брамантівські, суворість мавзолею і Замку ульгіднили, гармонією краси огорнули. — Тому я волю архітектуру ренесансу, бо вона нагадує грецьку архітектуру сонця, ясности, а не римську — понурість, силу! — На вершку Замку — статуя Ангела, що ховає меч до піхви. Це памятка з VI століття, коли в Римі шаліла важка чума; і Папа Григорій із римлянами, процесійним походом, співавши літанії, благали в Бога помилування. Й тоді Ангел ізявився над цим Заком: ховав меч до піхви.

Дальше йду — минаю стару вулицю Тор ді Нона, минаю перший шпиталь із XV століття; минаю вулицю

ці Джулія, — колись, ще з початком XVI століття було це славне, „корсо“! — минаю Коронарі. Праворуч із поміж берестів визирає Фарнезіна, — на думку насувається: Браманте, Рафаель! — а тут же, ліворуч, ясніє у сонці палац Фарнезе, що пишається чистими лініями ренесансу брамантівського духа. Ось, і, між іншими, міст Папи Сикста IV; на його другім причілку жебонить Фонтана в абсиді. Вже й жидівське гетто. — Нас ця назва не бентежить! Ми ще, дечим, і досі в нашому гетті! — І тут же міст Фабриція-Често.

Увесь час цього проходу супроводили мене, мовчки вітали мене високі, широковітні берести, що декуди, в спеці, у спразі схиляються аж до плеса Тибру. Але Тибр не знає милосердя — його плесо далеко, глибоко. Вдивляєтеся у ці русяві тони цієї ріки — вони в спеку такі спокійні, але цей спокій має свої таємні крутіжі, непевні, загадочні... І як кинете ще раз оком по Тибрі, аж до Кльоака Максима, то перед вашими очима уяви блиснуть фрагменти історії: не раз, за часів Колі ді Рієнцо, Стефана Поркарі, Чезаре Борджя — оте таємниче плесо в глупу ніч розбризкувало свої хвилі...

Пильну увагу притягає оцей серед Тибру острів у формі корабля. Інколи, стояв я тут у тіні і снував нитку минулого. Як цей острів постав? Ще за часів останнього короля Риму, Тарквінія Гордого, — доброї пам'яті Василь Косаренко-Косаревич багато сказав би про цього короля етрусського роду! — коли ще на одній стороні Тибру жили Етруски, а на другій Латини, — вчинив нарід велике повстання проти цього короля. — Тут марксисти мали б чим пописуватися! — Нарід у своїм — хтось міг би сказати: святим —

гніві увірвався до багатих королівських шпихлірів, що були на Кампо Марціо, і все збіжжя викинув до Тибру. Бачимо, то за цього короля голоду не було! — А що це повстання було в літі, коли Тибр вельми худий, то цей навал зерна ще деякий шмат дороги плив, а врешті — на міліні зупинився, назбиралося ще більше збіжжя і так постав цей острів. Згодом, — зливні дощі, повені, ріка приносила ще більше відпадків, ріні, і островець укріпився та заріс ріснею. Так прийшов 293 рік пер. Хр. — у Римі лютувала жахлива пощесь. Римляни, вичитавши в Сибільських книгах, що єдиний рятунок Риму: щоби припинити пощесь, треба поїхати до Епідавру, до бога Ескуляпа. Сенат негайно вислав туди своїх послів. Ці, прибувши до Епідавру в Арголіді, — де в ліску була святиня Ескуляпа, подавши причину свого прибуття, дістали одного вужа, що був вигодований у цій же святині. Бог, що мав допомогти Римлянам, скривався у цім вужі. Посли вернулись до Риму. І пливуть собі щасливі по Тибрі! Аж тут, біля отого острову зо збіжжя, вуж сугульнув із корабля і заховався у кущах на цім острові. І в цій же хвилині пощесь припинилася. Тоді то Римляни, — залишивши вужа в спокої у кущах, бо ж він сам вибрав собі тут місце свого поселення, — спорядили цей острів у формі корабля, що привіз цього магічного вужа з Епідавру. По середині острова збудували святиню Ескуляпа, біля неї лікарню, і ще дві святині: лякоонійському Зевесові і Фавнові.

Ця стара легенда про перевіз вужа є утривалена на монеті з 140 або з 143 року, за імператора Антоніно Пійо.

У середньовічних часах, на цих руїнах старовинних святинь збудували церкву св. Апостола Вартоломея, у якій спочивають його мощі. Тут же, побіч, є й лікарня.

**
*

Стою над Тибром. Тихі мрії, обминаючи крутіжі, розстилаються на плесі ріки, а я мережу минуле. Баня Мікельанджіоля починає кармінуватися заходом сонця. Не в гордість побиваючись, але я вже бачив багато й усяких заходів сонця, а таких, як у Римі — ніде не бачив! Вони — проймливо наснажені багатством божеських тонів! . . .

1965.

ЗАПАХ ЦВІТІВ І БЕНЗИНИ

Либонь стопятдесят років тому, Шатобріян, — що то проти нього пінився Вольтер із своїм “Le Christianisme est ridicule”, а Шатобріян йому у відповідь: “Le Christianisme est sublime”, за що на Шатобріяна напали ще й нещасна Жорж Санд, і легкодух Сен-Беф, і пісний Ренан, і бездушний джигун Тен! — отож, цей Шатобріян, умер у 1849, писав у своїх „Спогадах із-поза могили” про горб Джянікольо так: „Якби я мав щастя кінчати дні мого життя тут, то я б хотів так улаштуватися, що б мати в монастирі св. Онуфея ту кімнату, де останній віддих віддав Торквато Тассо”. І далі описує, як це з вікна цієї кімнати, серед цвітів помаранч і їх запахів, простилається найкращий на землі вид на Вічне Місто.

Читаю цей виімок на мармуровій таблиці на стіні церкви св. Онуфрея на Джанікольо і міркую: майже стопятдесят років тому, Шатобріян мав тут перед своїми очима зелень, цвіти помаранч, напевно й міртів і їх такий ніжний, проймливий запах; мав перед очима місто з своїми банями й вежами, ще вільний і не-окайданений високим муром Тибр; іще не верещав пісною білиною монумент Віктора Емануїла — l'Altare della Patria — : словом — Шатобріян мав іще тут романтичну тишу.

Та ще тридцять і п'ять років тому і я застав тут, у св. Онуфрея, отой рівний, мелодійний, як музика Палестріни, в арки ренесансу охоплений шум фонтани. Правда — не було вже цвітів помаранч і їх п'яного запаху, за цим запахом треба було йти на горб Челія, але були тут крислаті, буйні пальми, аристократи кипариси, й була тут тиша — повна, достойна, в пречудові шати кольору Риму зодягнена, римськими селами — що он, у Апенінах! — осамецвітнена. А фрески П. Перуджіна й Б. Перуцція у церкві св. Онуфрея були короною цього спокою. Проживавши в Римі, я частенько заходив сюди і доброю тугою тужив, духово розкошувався, бо матеріяльно . . .

Нині — все ще є те саме, що й тридцять років тому було, лиш . . . спокою нема, тиші, блаженства — нема. А є скажений вік: автомашин, що шиплять, скреготять, на закрутах свищують колесами, безперервно гонять одна за одною та ще й у римському темпішалі. І всю глибіню краси цього високопоетичного узгір'я, його незбагнену колісь тишу — зовсім убили. Недаремно й дуб Торквата Тасса, передчувши лихо, — всох! . . .

Єдина закутина, де туристи лиш інколи вносять ярмарок, галас, — це сама церква св. Онуфрея — тут

можете в тиші, спокою перед Богом уклякнуту й молитвою зідхнути.

Як бути щирим — Рим і майже вся Італія стали базаром, ярмарком! . . .

А нині, щоб мати хоч клаптик того колишнього миру, то треба втікати з Аппія Антіка в поля Кампанії й там углиблюватися у природу, в себе. Сумно! . . .

Є ще в нинішнім Римі місце соняшного, сухогіркавого, кипарисного, запашного, аркадійського миру? Єдиний Палятин — дасть вам це! Через Форо Романо, кинувши оком на могутню Курію, на останки руїн святинь і палаців, на лук Тита, де зображений семираменний свічник із святині Соломона, що Тит, ізруйнувавши Єрусалим, забрав його до Риму, (переможці бо завсіди лиш забирають!); перейшовши атрію Вестальок, що тут берегли вони вічний вогонь, підходите в гору до ще добре збережених руїн палацу Тиберія і; ви на Палятині! Палко вітають вас стиглі помаранчі, мов музика Перґолезія — цвіти міртів, троянд, олеандрів; зелені тони лаврини, (що моя Мама називала: бобкове листя!), пальм, кипарисів, мімоз, піній. І все це огортає вас теплим, соняшним запахом, а таким густим запахом, що й не відчує спеки, що про неї щасливі цикади верещать, а їх вереск аж виблискує на срібlistих тонах оливних дерев.

Над усім — кобальт неба і гомін птаства! . . .

Сидите, в холодку, при доріжці, на коринтійському капітелі. І ніщо не манить вас — ні ота „основа Риму”, що то Рем і Ромуль собі заорали, й так покладали межі, що ніхто безкарно не смів їх нарушити; ні хата Флявіїв не цікавить вас, хоч там іще є добре збережені фрески; ні останки могутніх палаців ці-

саря Домітіяна, ні амфітеатр Веспасіяна, ні терми й водопроводи до них Севера: бо ізмарагдового тону ящірка, що є життям, більше примовляє до вас, ніж ті руїни, що є минуле, й то — далеке минуле! . . .

А десь там, у долині, халамидить, кипить, казиться місто так, що в тім гармидері й колюмна Траяна губиться, а Колісей лиш очі вирячив! . . .

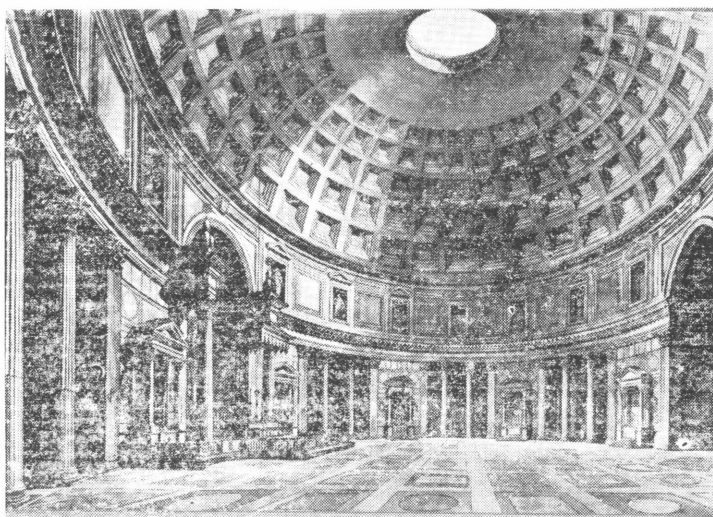
1965.

В РИМСЬКІЙ СПЕЦІ

Що доброго можна написати в спеку — 40 Ц. у тіні? А все таки кортить дещо про Рим написати, хай і в спекотливій формі та змісті. Спека бо сильна! Небо, простір, що синім, густим тремтінням закриває апеннінські села — Кастеллі Романі — усе розкошується у цій спеці. Вона суха, здорова, а сполудня ще й на леготах вітру моря розлягається. Та яка б ця спека суха й здорова не була, то людина — мов ота курка з опущеними крилами — використовує кожну пінію, явір, будинок, дуб, олеандер, — аби лиш у тінь поринути.

Від ранку до пізнього вечора Рим кипить, як на празнику. В спеку — це авта шугають, як несамовиті, як роз'юшені: справжній італійський безладний лад між ними. Те саме й люди — їх усюди повно! Рим має свого населення понад два мільйони; стільки ж, як не більше, й туристів. Мішанина рас, кольорів, мов, одягів. (Гіндуски ніде й ніколи не покидають своїх рідних довгих одягів!). І всі у згоді, усі наче розпливаються у проміннях спекотливого

сонця, у настирливому співі цикад, що їх — як і людей — спека спонукує до ще їдкішого галасу. Тут і там, мати чи батько, несуть своє малятко в кошику чи у гнізді на плечах. Правда, інколи спека вдаряє й на нерви. Питається мене французенка, як до Пантеону дістатися. Кажу їй, що це недалеко: біля св. Панталеоне скрутити „а друа”. Зміряла мене, блиснула сороколітніми очима й висипалась: „Що ви мені за пантальони плетете?” Вияснюю: скрутити направо біля церкви Сан Панталеоне. Роземіялася жінчиско, не перепросила й відійшла.

Рим: Пантеон.

Усі історичні пам'ятки: старий мавзолей Гадріяна, Пантеон, усі чотири ті головні базиліки, музеї, зокрема музей Ватикану — в Сикстинській каплиці суцзя й непрохідна гуцзя, усі з задертими до стелі головами,

віддають пошану творам Мікельанджіоля! — Домус Авреа Нерона, — словом, усюди повно народів.

А на майдані св. Петра діється — хочеться сказати — неймовірно! Безперервно, увесь день прибувають і відбувають великі туристичні „пульмани”, в них повно туристів. При вході до базиліки св. Петра постійний приплив і відплив туристів. У базиліці — це не Пантеон, ні Фарнезіна! — у цій величі й у просторі гомін людей, мови чічеронів губляться. А в прохолоді цих мурів людина, увійшовши сюди з-під спеки, відпочиває й починає добре думати.

Під базилікою спокійно і терпеливо стоять покутниці: мінігонниці — їх до храму не пускають. Бо єдині, що з-посеред цієї маси мандрівників вибиваються, це бітніки, а радше — бітелси і мінігонниці. Правда, треба підкреслити, що вже щораз більше бітелсів підголені, підстрижені й чисто одягнені. Лиш мінігонниці, зокрема ті, що вже „нікуди вище”, — вони в Римі вражають. Це переважно англійки, американки й французьки. Італійки, — у них добрий звичай: менше покажи, більше зискаєш на чарі.

Колись, от 34 роки тому, туристи, як і бували, то вельми мало, — пілігрими чи пак паломники. Ясно, це був інший тип людини: спокійніша і вдумливіша, статечна, скромніша, до смаку одягнена. Нині, по цій другій, жорстокій війні світ, справді, пішов на шкереберть. Найперше (і так найважливіше) — простір для людини сучасної став іграшкою, вона вже перестала його боятися.

Ці нові часи й у Римі змінюють поволі звичаї й обичаї. Колись, пригадую, зайшло сонце, карміносієнським кольором іще припало до бані Мікельанджіоля, а вже римляни сідали собі на ступнях довко-

ла своїх пишних фонтан, в прохолоді смерку, серед шумів води, леготу вітерця, — гуторили до пізньої ночі. Нині — увесь цей чар, романтика, цей родинний настрій знищила цивілізація, машина, все безслідно зникло. Хіба ще в колишньому жидівському гетто, — де й донині переважно живуть жида, — затрималося ще дещо з минулого; там вузькі вулички, майданів із фонтанами нема, є чудові фрагменти пропілеїв Оттавії, то населення сідає собі на порогах своїх хат, попід хати, а то й на доріжках та й бесідує до пізньої ночі.

Всі майдани — такі просторі, як „дель Попольо“, „Навона“ чи біля Пантеону, чи біля фонтани „Човна“ на майдані Еспанія — усі завалені автами: тими потворами, що забрали мудре життя й дали гарячку, поспіх, гін.

Нині захоплюватися Римом, як захоплювався ним мистець, німець із Праги, Йозеф фон Фіріх, у першій чвертині ХІХ століття — либонь важко! Хіба, хто не знав Риму бодай іще перед другою світовою війною, коли Мусоліні зберігав село від урбанізації. А цей мистець фон Фіріх таке голосив: „Риме, Риме! Хто затримався у тебе хоч на декілька тижнів і не зачерпнув і з монументів твоєї історії священної й незабутньої поваги, той хай іде до Лондону, до Парижу й там нехай подивляє машини та фабрики; хай відвідує театри, танці й усякі зборища. І на кораблику модерної культури — що з усіх боків дірявий — хай зовсім затопиться у норах вульгарності і бездушності!“ Якби фон Фіріх побачив сучасний Рим, то його тон був би вельми мінорний. А був цей мистець прерафаеліт, назареніст. Його учителем був славний Овербек. Римляни прозвали цих мистців „назаренця-

ми” тому, що носили вони довге волосся, яке розсти-
лалося геть аж по спині, а ще й до того борідки но-
сили вони. Як бачимо, нема нічого нового у світі
й донині! — Провідником цих назареністів був сам
Овербек.

**
*

Якось увечері мій приятель забрав мене на своє
авто і ми за пів години шляхом Озер уже зносились
у Апенніни. На пінях широким гомоном цикади на
плесі озера Альбано райдикали, на небі місяць у повні
пучнявів, а ми в придорожнім ресторані „Ля Фореста”,
в таки добре холодному повітрі, благословили божий
дар, що щирим золотом у келисі сяяв. „Вино бо
возвеселить серце чоловіка”, — співає псалмопівець.

Свіжий, здоровий вітерець грайливо похитував ли-
стом аканта.

Рим, 21 липня 1967.

РИМСЬКИМ МИМОХОДОМ

Сполудня, коли тут дихне від моря свіжим ле-
гом, я знову поринаю у вулички, завулки, завулочки
Риму. Чи й коли ще я тут буду?.. То краще, поки
можу, надихатись іще цим містом мого великого, мо-
лодого минулого.

Ось, Кампо деї Фіорі. Колись, іще сорок років то-
му, це Поле Цвітів цілісеньке було закладене столи-
ками, а на них повно антикваріату — книжки, обра-
зи, графіка, старі „кунстштіки”. Біля цих столиків
псстійно нишпорили, старі й молоді, шпаргальярники.
Неодному з них тут заблистіли очі щастям, натра-

пивши на якийсь кодекс, інкунабул, стару біблію, графічну рідкість, про вартість яких продавець часто й не знав, а покупець за безцін набув. А над усім тим ярмарком мудрости стояв — як і стоїть — із похиленою головою Джордано Бруно, наче міркував: „Чудасії ви всі! Мене та мудрість на кострище завела!“. По фашизмі, прийшла демократія й була завела тут базар бруду й усячини. Сьогодні, тут і там стоїть мала шіпчина з цвітами. Самотно стоїть Бруно. Цей пам'ятник спорудила йому Соборна Італія. На монументі напис: „9 червня 1889 року. Брунові від століття, яке він випроорокував. На цім місці спалений“. Сирота, Бруно! Зашвидко народився. Нині, серед тих філософів і теологів „мертвого Бога“, марксистівської „надії“, був би він не зазнав такої долі. Між іншим, на відслонення цього пам'ятника, зі Львова прийшов був привіт від Івана Франка і Михайла Павлика.

Старовинне це Поле Цвітів. Про це говорить тут мармурова таблиця з 1440-их років. Та й назви сусідніх із цим Полем вулиць, завулків говорять про цю давнину: Вулиця Раю, Вулиця Змиїща, Вулиця Сардаків, — щили тут сардаки, — Вулиця Воску, Вулиця Пелегримів. При цім Полі є багато малих крамниць усякої старовини: образи, дзеркала, висячі годинники, дорогі рами, хатня обстановка — усе те розложене при крамницях на хідниках. Тут же недалеко могутніс Палац Фарнезе, а з другого боку Палац Канцеллеріє, обидва з початку 1500 років.

**
*

Гетто. Очевидно, ясно сказати — жидівське! Бо й ми вміємо жити нашим геттом. Це гетто було, як

і є, з часів середньовіччя. Щойно, десь у половині 19 століття Папа Пій ІХ наказав отворити всі брами гетта й більше не замикати його на ніч. Де-як-де, а тут кожен раз, коли я в Римі, люблю побувати. Без Жидів ми не можемо жити, а вони без нас ще й поготів. Врешті, тут стільки побуту того з Жовківської у Львові чи з Королівки в Бучачі. Був тут до другої світової війни Сальом, що мав ресторан — мав таку рибу, а зокрема рибну юшку... то нехай скаже Петрусь Холодний, що то за присмак був! Та, і рибна юшка не погамувала Гітлера і Сальом, сердега, згинув. Є тут і досі славний та гарний ресторан Піперно! Колись — для моєї кабзи був він недоступний. Але, правда, якось — чи не сорок років тому? — запросила мене на обід до Піперна знайома з Міляно, Українка, та ще й у тих часах мільонерка.

Є тут у цім гетто й пам'ятки. Ось, хоча б отой „Лук Октавії” — прецінний фрагмент палацу сестри імператора Августа, знаної з того, що вміла втримувати-в'язати тодішній тріумвират. — Август, Марк Антоній і Лепід, — що часто рвався. Тут же великанський театр Марчелля, тут і маленька християнська жидівська церква. В гетто вчитуєте на мармуровій таблиці, що в серпні 1943, Німці забрали з гетта 2801 Жидів й вивезли їх усіх на страту. Сиджу тут на виступі мармуру з руїн і споглядаю на оте тут вуличне життя: воно й далі веселе, може і безжурне.

**
*

Кампідольйо. По Палятині, — де були початки Риму й де були тільки палаци імператорів, приходять Кампідольйо, Капітоліум. Була тут перша святиня Зевеса — Юпітер Оптімус Максимус. — А згодом, були

тут святині Юнони й Мінерви. Тут же в 386 році пер. Хр. Галійці трохи не здобули горба разом із сплячими Римлянами, якби не гуси, які там були при святині Юнони, що наробили гармидеру. Бачимо, як народові везе, то й гуси прийдуть із поміччю!

Колись на цьому горбі коронували лавровим вінком поетів, — як у 1341 р. Петрарку, — героїв. Тут по середині майдану, що його оформив Мікельанджіо-льо, на коні сидить імператор — поет Авреліян. Можна припускати, що був він найкращий поет між імператорами і найкращий імператор між поетами.

Заходить сонце і багатим карміном, який тільки в Римі є, грає на хвилях фонтани в підніжжі Мінерви, що горда сидить на троні.

**
*

Підемо ще на Трастевере — на Зативря. Це дільниця, де живе горде населення Риму. Воно, населення, тримає себе за тих правдивіських, від Ромуля й Рема, — Римлян. Вони інакше й не звать себе як „Ноантрі”. В італійській мові „Ної альтрі”. Ясно по нашому сказати: „Це — ми!”. Інші римляни для них — це зайди. Найбільше їх рокове свято-празник, у якому, очевидно, крім духовенства, бере участь і міська влада, це: Божа Мати Кармелю. На головну процесію сходиться усе населення Зативру. А вечором — вулиця, майдани бурхлять італійським гамором, „поркеттою” — ціла свиня печена!, — вином і бенгальськими вогнями.

Заходжу й до церкви Санта Марія ін Трастевере. В головній абсиді є тут мозаїки мистця Петро Кавалліні, що ними наснажували свою мистецьку творчість і наші мистці, між ними Павло Ковжун, Михайло Осінчук, Петро Холодний, Славко Гординський.

Ці мозаїки з 1291 року. Але вся вартість цієї церкви в тім, що збудована вона в III стол. і, перша в Римі, присвячена Божій Матері. Між іншими Церквами на Трастевере — а є їх, либонь, пять — цікава церковця Сан Бенедетто ін Пішинуля. Має вона найменшу в Римі дзвіницю романського стилю. Біля цієї церковці, коло 500 року, в „оспіціо” жив св. Венедикт, що прибув сюди із своєї рідної місцевости Норчя, мавши 15 років, студіювати. Ще є та келія у якій святий жив: маленька, з кам'яним ложем. Дивишся на те ложе й міркуєш: де ж поділася та твердість людини, яка сьогодні у всім шукає... мякоти, а до ближнього така тверда стала?..

Всі дороги ведуть до Риму. Так подумаєте, як побачите, що від ранку до вечора, і то безперервно, великими і меншими гуртками йдуть паломники й туристи до базиліки св. Петра в Римі. Найбільший у Європі Майдан св. Петра в Римі постійно заповнений великими автобусами з усього християнського світу, а то й із-за залізної заслони. Очевидно, України не враховуйте тут. У св. Петрі бачите — й чуєте їх мови — народи усякої масти, раси, кляси. Йде тут і молодь нашого сучасся. Типи такі, що й не всіх їх впускають до базиліки св. Петра. Але трапилось і одному нашому знайомому, що не пустили його до базиліки, бо мав за-короткі штани. Не помогли ніякі прохання. А з боку стояв якийсь чернець, закликав знайомого, пішов із ним за стовп, скинув свої штани — бо ж мав чернець підрясник! — та й позичив їх знайомому. І цей — на диво кустосам — міг увійти до базиліки.

Приглядаючись цьому постійному напливові народів до базиліки св. Петра, ніколи не сходить нам із

пам'яті 1443 рік, коли Рим, — що його зворохобив Стефан Поркаро, дослівно: Свинар, якого підюдили деякі шляхетські роди, — та вчинив велике повстання проти Папи Євгена IV, що був змушений сідати в човен пірата, який Тивром вивіз Папу з Риму. Папа опинився у Фльоренції. За декілька місяців ті ж бунтівничі римляни прибули до Фльоренції й тут навколішках ішли до Папи й благали його — „Вертайся до Риму, бо гинемо з голоду! Рим опорожнів без Тебе!“. І сьогодні ці туристи, ці паломники, це добробут Італії.

А як ми при паломниках і туристах, то зупинитися б і на Українцях. Минули — і то, либонь, безповоротно! — часи, коли до Риму лиш раз на кілька років прибувало якесь наше паломництво. А поодинокі... За час нашого довгого побуту в Римі, як хтось із наших появився в Римі, то це була подія. Такою подією у 1935 році було прибуття до Риму архітектора Олександра й Ірени Пежанських; наступного року був прибув аптекар Михайло і Марія Терлецькі. Поодинокі були в Римі Павло Ковжун, Михайло Осінчук, С. Гординський, П. Холодний, Кривоніс. Такі відвідини для нас, римщуків, це був празник. Сьогодні часи основно змінились, — Українці стали „світовими“ людьми, наблизились не лише до чужого світу й до його культури, але й до себе ще більше прихилилися. Наша діаспора — ЗСА, Канада, Південна Америка, Австралія, Європа постійно зустрічається в Римі. А зокрема, наша молодь. Цього літа були тут пластуни із своїми наставниками, — між ними й головний пластун наш милий Юрій Старосельський! — всі вони відбували тут свій курс на Українським Католицьким Університеті.

Закипіло в Римі наше життя завдяки ревності і витривалості у виконуванні своїх задумів нашого Верховного Архиспископа Кир Йосифа Кардинала Сліпого, що, при помочі і жертвенності нашої діаспори, здвигнув нові осередки, релігійні і культурні: Університет, св. Софію — собор, відзискав старовинну нашу церкву св. Сергія і Вакха з забудуваннями при майдані Мадонна деї Монті З. І тут, при цій церкві, зокрема на весні, в літі, восени, — кипить життя. Очевидно, й колись були тут, по першій світовій війні, наші осередки: Курія Отців Василіян і, від 1932 року, Семінарія ім. св. Йосафата на Дзянікольо; в Курії, як хтось із наших у Римі зайшов туди, то щиро й гостинно вітали його — це було за часів архимандрита о. Д. Ткачука ЧСВВ і генерального секретаря Чина о. Й. Заячківського ЧСВВ, — але Семінарію на Дзянікольо, то лиш із-далека можна було її оглядати за часів, коли там ректором був о. Д. Головецький ЧСВВ. Щойно з прибуттям на ректора о. Й. Лабая ЧСВВ, почалися живі і щирі взаємини Семінарії з тією маленькою кольонією Українців у Римі.

**

Сучасний Рим має дві новини. Рух вуличний авт, — тут справді карколомний. І, уявіть собі, дивне диво: ні в день, ні в ночі не почувте тут трублення авт, хіба в рідких конечних випадках та й ті — короткі звуки. І як ви прибудете сюди з ню-йоркської чи іншої такої джунглі, — де в день і в ночі, на світанку, коли ви так прагнете ще відпочити, — витрублюють, чорні чи білі з „Багатого Порто”, цілі концерти на автових сигналах, — то в перших днях ви почувайтесь якось дивно самотно, опущено.

Друга новина — технологія убила життя, красу „русаяого” — як сказав Вергілій — Тивру. Колись, на Тиврі, ціле літо відбувались усякі пливачькі змагання, на берегах сиділи сотки рибалок. Нині — Тивр опущений, самотний, швидко втікає до моря, а по його плесі сунуть, мутяться великі, ліниві плями оливи, бруду. І так римляни вбили красу Риму.

**
*

В літній час Рим живе рухливим життям духової культури — театр, опера, концерти. Навіть біля того вже вельми обсмуженого дуба Торквато Тасса, то й там, на схилах Джянікольо, голотіч, якась компанія дає вистави М. Т. Плявта „Азінарія”. У термах Каракалля ідуть опери таких музиків, як: Дж. Верді. Дж. Пуччіні й інших. Симфонічні й хоральні концерти, часто всі високо-добірні своїми мистецькими вартостями. Диригенти — Італійці, Німці, Жиди, Австріяки, Американці, Поляки — як Чиж, — Чехи. Програми — без скоків у те скрайне. Переважно, як не виключно, самі клясики, а з модерних, то допускальний хіба Шенберг чи інші такі, як він. Слідкуючи за цими програмами, за концертами, — українська людина терпить: наймузикальніший — не тільки на нашу думку, а й чужинців — нарід у світі, Українці, — ні їх оркестри, ні хору, ні солістів нема на широких сценах культурного світу! Так їм Москва доїхала своїм „вплоть до атделенія”, своїм „нєльзя” — хіба гопак і „Запорожець за Дунаєм”!..

**
*

Ще дещо історії, а зокрема — знову мистецтва. Милуюсь старовинними легендами, вони приманливі,

їх можна — як хтось має фантазію — нагинати, в котрий хочете бік. От, хоча б на Форі Романо: Йдете по „священнім шляху”, що на право, — дивлючись на Капітоліум, — межує з „Коміціум імперіале”. Тут, зійшовши у вглибину, ви стаєте перед „Лятіс Нігер” — це мала б бути могила Ромуля, основника Риму. Але тут же, на мармуровій таблиці — найстарший напис по латині з VI стол. пер. Хр. — історик Руфо Фесто говорить:

„Чорний Камінь у Коміціум вказує на сумне місце, як дехто каже, призначене на могилу Ромуля, але, замість нього, був тут похований Фавстолю, що виховував Ромуля. А ще кажуть, що був тут похований Остілію, дід Тулія Остілія, короля Римлян”.

І все вам ясно, перечитавши це. І таки наша легенда про Кия й Либедь основніше тримається легендарної правди, чи логіки.

Якось, у неділю, натрапивши на оту ентузіястку, неподолану й позитивно-творчу мисткиню Міку Гарасовську-Дачишин і на молодого студента археології з Югославії, направляю з ними наші стопи на Капітоліум, до музею різьби, і то старинної. Тут, серед портретів грецьких філософів, поетів, трагіків і римських філософів та імператорів почуваетесь, наче серед свого довілля. Берімо Греків. Та ж отой Сократ — із малим, навшпіньках носом, із обличчям, мов місяць у повні, широке чоло, лисавий, — це ж наш мужик-філософ із Житномира чи Сорік, викапаний. Ксенофонт — хіба не нагадає вам Василя Чапленка? А Платон, якого обличчя говорить про високий інтелект, не нагадає вам Романа Купчинського — Галактіона Чіпку? Есхіл — це ж Юзко Гірняк! Старий римський філософ Сенека, — що то сказав славне

„Тримайся від свиней здалека”, — його гіркий вираз обличчя, очі повні докору, — либонь мав він такий вираз обличчя, коли трибун приніс йому від його учня, того досмертного комедіянта імператора Нерона, хірограф смерти! — та це ж наш статечний, мастний селянин, який був певен, що його з хлопа ніхто не скине. А Москаль доконав цього. І ось, той докір в очах і та гіркота обличчя у . . . Сенеки.

Римські імператори — щоб скоротитися — візьму їх три. Веспазіян, — що, вмираючи, схопився з постелі на рівні ноги, бо — „Імператор у ліжку не вмирає!” — не знаю більше плебейського виразу обличчя вигідного нашого міщанина. Імператор Траян — довга, але рівно „під миску” обстрижена чуприна, смілий, сонячний погляд очей — чим не подоляк? Гадріян — з своєю до гори зачесаною чуприною, з гарним рівним заростом, із бокобородами — хіба не Іван Франко в молодості! Кажу, тут ви серед своїх рідних типів.

Є тут і славна Афродита Капітолійська. Але її краса якась, здається, „дрібноміщанська”. На мою нецікаву думку — вершок гелленської краси це Киринейська Афродита — Терми Діоклеціана в Римі, а друга Кнідійська Афродита — Музей Ватикану, обидві — твір Праксителя. Вершок грецької краси у мистецтві: ці дві Афродити; вершок глибини грецької мислі — Зевес, твір Фідія, у Музеї Ватикану.

**
*

Ще на хвилинку загляньмо до мавзолею Костанци. Від Порта Пія, по вулиці Номентана, розкішною алеєю вязів і каштанів, добрий кілометр дороги, ліворуч, увиходите до старинної, з IV століття, базилі-

ки св. Агнеси. І тут же по сусідству, поміж пальмами й кипарисами, знаходиться цей мавзолей Костанци, доньки імператора Константина Великого, яка, в пошану мучениці св. Агнеси, звеліла збудувати для себе цей мавзолей, щоб її, Костанци, прах спочивав близько згаданої мучениці. Будова мавзолею округла, з внутрішнім, на дванадцяти кольонах, кружганком і з трьома закапелками. Тут мистець, і хто живе мистецтвом, має багату гаму вражінь: це мозаїки з IV століття, їх композиція, тон, вислів — усе в щирій, гармонійній формі. Зміст — збір винограду, його звоження й видушування, словом — сцени побуту. Вся стеля, крім цих сцен, у багатім орнаменті: пави та інші птахи, мертва натура — амфори, глечики, цвіти, овочі. Тут кожен сучасний мистець має чим наснажити свою творчу душу, серед цієї тиші пальм, кипарисів, піній, цвіту гліцинії і — в літі: співу цикад.

Проте, неменше вражінь і мистецьких зворушень можна мати й у музеї модерного мистецтва: у Валле Джюлія. Модерного від кінця XVIII століття до... наших днів. Переходите всі просторі салі з творами таких мистців, як: Аппіяні, Гаец, Гріголетті, Піччіо, доходите до макіяйолів як Т. Сіньйоріні, Дж. Фатторі, Де Ніттіс та інші співтворці італійського імпресіонізму. Зупинитись хочеться і при Дж. Сегантіні, Грубіца, Г. Превіяті. Прецікаві італійські футуристи — головний Боччіоні, а далі Карра, Северіні, Де Кіріко. З футуризму вийшли й „новечентісті” — Казораті, Сіроні, Моранді, Тозі, Тоцці, Де Пізіс. — Є тут три просторі салі з творами мистця Філіппо Паліцці, 1818-1899. Він, увесь дорібок свого творчого життя подарував цьому музеєві.

А про мистецтво наших днів? Які дні, — з філософіями а ля Г. Маркус, — таке й мистецтво! . .

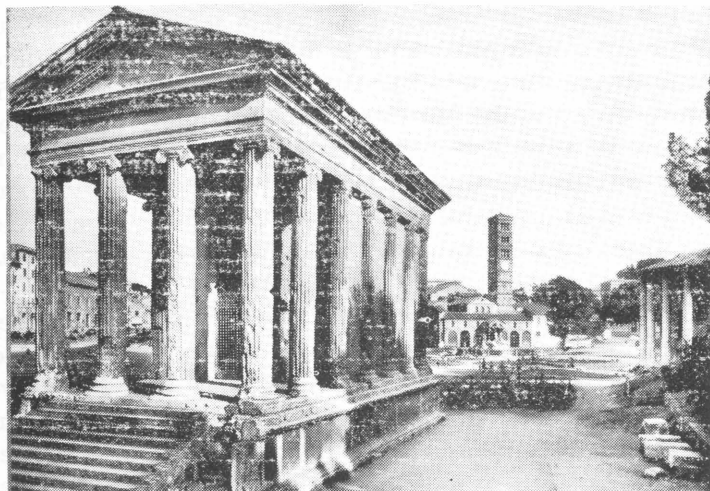
Рим, серпень 1972.

З-ПОМІЖ ПАЛЪМ І МІРТІВ

Ні Шатобріян, — славний своїми „Спогадами з-по за могили”, — ні Стендаль, ні Жорж Занд, ні Микола Гоголь, — що, як писав, душу в Римі залишив, — ці звеличники Риму, нині, якби прокинулись, гірко розчарувалися б. Очевидно, що й у нашій Україні, за панування ще й сучасної Москви, М. Гоголь уже б не написав „Вечорі біля Диканьки”. Старовинні монументи Риму — стоять, могутніють, але — оточення, настрої, як кажуть: атмосфера і технологія убила їх. Колись, 40 чи й 30 років тому, оті цвіти буйних міртів, ті цвіти ситих олеандрів огортали вас своїми легітно-проникливими запахами, а ви нині дихаєте всякими „смаками” димів, випарів авт.

Та, за давною звичкою, вітаюсь із місцями моєї . . . молодости. Втихомирюючи мій „пал” вітання з Римом, для мене й ті менше славні пам’ятки є приманливі. Ось, міст на Тиврі — Понте Ротто, він із 179 року перед Христом, перший міст, що збудували його з каменя, а передтим був тут деревляний міст „Понте Ліньсо”. — Або на „Ізоля Сакра” — „Острів Священний”. Біля Остії, росте рослина, що її тут звуть асфоделя, а це є славний „золотий чосник”, що Меркурій подарував його Улісові, аби його, Уліса, охоронити перед лукавим чаром Цірце. — Або, в притворі церкви Санта Марія Космедін стоїть при стіні велика, з мар-

муру, маска обличчя людини з отвореними устами, називається: „Бокка делля Веріта” — Уста Правди. Подають таке: аби ствердити чи обвинувачений гово-

Рим: Святиня Фортуна Віріле, у глибині церква Санта Марія ін Космедін, праворуч святиня Весте.

рить правду, казали йому вложити руку в ці уста: говорив правду — нічого йому не скоїлось; говорив неправду — рука була відрубана.

Цього літа погода в Римі — суцзя революція. Як ніколи — щоденно, як не дощик, то злива, або бодай хмарно. А звичайно, в Римі, від червня до половини серпня ніже краплини дощу. Як же інколи, бувало ж, покропить дощ, то римляни казали: манна впала. Тому, є тут звичай давати вечорами опери — таких музиків, як: В. Белліні, Р. Вагнер, Дж. Верді, А. Моцарт, Дж. Пуччіні й інші — у руїнах термів Каракаллі, з 212 року по Хр. Простора сцена в руїнах термів, глядачі — ну, й слухачі — сидять голотіч і милуються

оперою, леготами вітерця, запахами піній та олеандрів і — як опера не підходить комусь під „смак” — мерехтінням зірок. Цього ж літа вже декілька вечорів, із причини негоди, відкликали вистави.

Вперто „блукаю” по Римі. Не перестаю подивляти велич старовинного Риму, що його так старанно відкрив, відчистив і до світлості привів Б. Мусоліні. Иду на „Колле Опію”, пагірок, із якого кидаю поглядом на Колізей, — що збудував його Веспасіян і Тит, 72 — 80 р., а звався він тоді Амфітеатрум Флявіюм, — на святиню „Венус ді Рома”. Тут кипариси, пальми, олеандри, мірти творять із синявою неба пахучу гармонію. Тут на цім Пагірку Опію, Нерон, — підпаливши, в 64 році, Рим і, немов передвісник Москви, звалив усю вину пожежі на християн, жорстоко вигублюючи їх, що й Тацит обурювався на це, — збудував на цім пагірку свій „Домус Ауреа”. Цей Палац Золотий прикрашували грецькі мистці. По смерті Нерона, імператор Траян із великої... любови до Нерона, наказав засипати цей палац жужлем. От, тому, на славу Нерона, ще нині подивляємо — наче тепер мальовані — фрески, бо зберіг їх жужіль. На цім же пагірку, в 1532 році, Мікельанджіольо відкопав різьбу Ляокоонта, що знаходиться в Музеї Ватикану.

Ще й „гіпі” треба б згадати — це, тут, всесвітня мішанина. Згідно з філософією Г. Маркуса — брудні, прокази. Такий гіпі лізе на найвищий ступінь, таки під саму основу обеліска на майдані св. Петра і бевзем споглядає на всіх. Їх головний „осідок” у Римі — оті пречудові сходи на „Трініта деї Монті”, які вони забруднили... собою. Якось, один гіпі пишається тут, на цих сходах, на ньому справді чи штучно брудні штани, а зад штанів вирізав і на задку, на голім тілі,

дав собі „різнотонними” кольорами помалювати смуги-латки. Справжня „поп-арт”.

Тому, таки краще йти на Палятин, там на палацах Тиберія і Нерона, чи серед руїн палаців Домітіяна, Веспазіяна, Северія, серед кипарисів, пальм, цвітів і співу птаства та райдикання цикад дихати сонцем і банею Мікельанджюля на базиліці св. Петра.

Рим, літо 1972.

ЗА МИНУЛИМ . . .

Не важко мені й ходити тут за ним — на кожному кроці зустрічаю його. Ось, іду на Аппія Антіка. Ще стережуть її оті крислаті, як парасолі, пінії, ще суму-

Рим: Аппія Антіка.

ють із нею за великим минулим, — коли то римські легіони проходили сюди аж до Бріндізі, — стрункі кипариси; ще оживляють її, — з духом старого Сенеки, якого мавзолей тут є, — ніжні олеандри, які вельми-невмісно, на тлі отих камяних, суворих плит, що ними виложений цей Шлях Аппія, — почуваяться вони. Тут, із своїм шорстким життям добре почуваяються і сновигають прудкі скорпіони, ізмарагдового тону ящірки, до зануди райдикливі цикади. Але, що тут нового? З двох боків Аппії, ще на далекій відстані, наступає на Старовинну Аппію нове життя: Рим розростається. Лиш старовинні водопроводи Діоклеціяна, Клявдія, здалека, мов гарчать на модерний Рим, луками, мов зубами, шкірячи.

*
*

Дзвонить до мене мій приятель: „Маєш охоту поїхати до Скандрілі?” — Навіщо питатися? За пів години ми вже на староримському шляху — Саларія, яким, у давнину, Сабіни возили до Риму сіль; щось, неначе наш Чумацький Шлях, яким чумаки возили сіль із Криму. — Мій приятель — журналіст. По другій війні закинув журналістику, хоч працює у щоденнику „Мессаджеро” на видному становищі в адміністрації. І ось, ідемо в його рідне село, в горах Сабіни, на висоті 535 м. над п. м.; як усі села, так і Скандріля, розположена на шовбі гори. Мій приятель має там свою гарну хату. Вперше був я у нього у 1933 році. Село невеличке, скромне було. Хати — як усюди в Італії, — будовані з каменя — на горі люди, на долині корови, воли, осли, мули. Окремо, за селом, — наче „присілок” — свині. Жіноцтво вдягнене у свої сільські строї — чорна, широка спідниця, така ж

блюзка; мужчини, як наші міщани. Жінки — ніколи мужчини! — йшли по воду до сільської фонтани, джерела, і — в мідяних пухнатих збанах — несли воду на голові, вільно тримаючи собі руки. Вуличками проходили важко навантажені осли й — ричучи, заводячи — жалібно нарікали на свою долю. У неділю — церква була повна вірних: на переді уся дітвора, за нею усі мужчини, а з-заду — все жіноцтво. Так воно було. Сьогодні — село розрослося. Де колись було „свиняче місто”, там парк й двоповерхні будинки. Всі вулички забиті автами. Ослів — не видно, не чути їх ляменту безнадії. Вода вже є в кожній хаті й уже нема романтики — жінка з амforoю на голові. В церкві — в неділі, можна порахувати всіх вірних на відправі; кожне сидить, де хоче, проте, мужчини ще тримають перед. Уже минуло, „як тривога, то до Бога”, прийшов добробут, тобто — „по тривозі, забув о Бозі”. — Йдемо до хати дідів-прадідів мого приятеля. На стінах, крім ікон, висять портрети прадіда, діда, та батька, з дружинами, і два образи з усіми монархами та, окремо, монархинями Європи. Поспішаю на балькон: ті самі — як і сорок років тому — простори: хвилюють пагірками, балками, зелені виноградники, срібlisto-зелені сади оливок, тут і там густа зелень смоковниць — усе в сонячно-ритмічній гармонії. У долині — монастир і церква Санта Марія делле Граціє. Праворуч, у долині, повітове місто Рісті, ближче село Понтічеллі, спереду, ген, у далині село Нероля, з своїм замком-фортецею князів Орсіні, а друге село Монторіо. Зліва, на схилі гори, монастир св. Миколи.

Споглядаю на цю панораму зо зворушенням, бо перед очима моєї душі замиготіла блискавка: стою на подвір'ю перед моєю рідною, сільською хатиною — Зазамок, біля Бучача! — і милуюся рідними безмеж-

жами — Підлісся, ген, аж на степи Доброполя! Чи й нині ті простори такі ж незмінні як і колись? Туск серця тисне! . .

**
*

Далі вітаюсь у Римі з „моїми” пам'ятками. Йду до св. Кузьми і Дамяна, там же мозаїки, з VIII до IX ст., в головній абсиді, перед якими, в 1935 році, і С. Гординський у захопленні прицмокував. Недалеко церква над мамертинською тюрмою, у якій сиділи свв. Апостоли Петро й Павло; тут служив я до Служби Божої нашому Ісповідникові Йосифові, в 1963 році. — Йду ще до церкви св. Петра в ланцюгах: тут, під головним престолом, за шклом, можна оглядати ті ланцюги, що в них був закутий св. Петро. В цій же церкві, в правій наві, насторожений і лютий, сидить Мойсей, славний твір Мікельанджіоля. Дивлюся на цей твір та й міркую: той, кажуть, „божевільний”, видрапався у базиліці св. Петра на такий високий постумент, на якому стояла „Піста” і знищив її, а не знищив ось, цього Мойсея, який сидить собі так приступно, низько. Припускаю: Мойсей бо . . . це їх! . .

**
*

Один фрагмент: З політики! Зауважую, — з преси, з розмов, — що Мовіменто Сочіяле Італіяно сильно поширюється, зростає, й то завдяки протидії комуністів й всіх їх прихвоснів. Колись, у 1920-их роках, фашисти давали своїм противникам гідну пайку ричинусу і вони від того не гинули, а навпаки, ставали смішними мучениками. Сьогодні ж, комуністи таки вбивають цих — на їх думку — фашистів. Ось, недавно, згинув із рук комуністів 19-літній Карльо Фаль-

вляля. Мученники — дають життя Ідеї. — І цей МСІ таки має щастя: найзапекліші цього руху противники... самі гинуть: Фельтрінеллі у запалі ревности з необережності, висадив сам себе; головний прокурор в Міляно, Біянкі Еспіноза, подиктувавши, ще в останній хвилині свого нещасного життя, заповіт: на знищення МСІ, — умер. Словом: як везе, то везе!..

**
*

Як хочете бачити найкращі заходи сонця, то в Римі йдіть на Пінчіо: над Монте Маріо ясно-малинові простори огортають своїми сяйвами баню Мікельанджіоля.

А як не забули ви, то ті ж незабутні заходи сонця є й на Арджелюзі, між Татаровом і Ворохтою. Там, до краси тонів, є ще й густота живичного запаху наших Карпат!..

Рим, 26 липня 1972.

Д О Л Ю Р Д У (Нариси)

Одного ранку — покидаю галасливий Рим. Швидкий поїзд несе мене на північ. Ціль моя — Провансалія, Люрд: сюди, — як і до Риму? — всі шляхи ведуть. Позаримський краєвид, у сторону Гроссето, Піза, сказати б — монотонний: пусті, пожнивні поля, тут і там виноградники, де-не-де оливні сади. Щойно лігурійське побережжя це справжня, багата краса своєю природою — пагірки, зелень, цвіти, море. Ритмами по схилах гір пишуться скромним, срібним тоном олив-

ні сади, сильніше своєю зеленню примовляють виноградники. Замигтіло Віяреджіо — для нас цікаве: по своїх триумфах по всім культурним світі, була тут осіла наша Саломея Крушельницька. Минаємо місцевість Масса Каррара — гори мармуру. Тут, у цих Апуанських горах, двигтіє найвищий верх, напевно вищий за нашу Говерлю, увесь білий, мов у снігу — це мармур. Тут на початку 1500-их років, Мікельанджіольо Буонарроті, сам, своїми руками, з робітниками, добував цей дорогоцінний мармур на мавзолей для свого покровителя й приятеля Папи Юлія II. Мавзолей мав стояти під банею по середині базилики св. Петра в Римі. По смерті Юлія II цей проєкт знесено: лишилася по ньому лиш одна, осередна фігура, досконалий твір долота Мікельанджіоля — Мойсей, що оглядаємо його тепер у церкві св. Петра в Ланцюгах у Римі.

Розкіш цвітів, пальм, кипарисів, піній, моря й неба починається від Рапалльо. Тут у пам'яті мигне історія, по першій світовій війні — перший договір між переможеною Німеччиною і новою Московією Леніна: 1922 р. У хвилях цієї краси природи минаємо Варацце, Аляссіо. . . . Тут знову уривок історії: у 1939 — 1941 жив тут у розкішній віллі Яків Макогон чи пак — МкОгон, досить небезпечно. Проте, в нього приміщувався головний штаб італійської армії, що в 1940 р., у літі, наступала на Францію . . . Аляссіо — все в буйних пальмах і мінеолях — розбудоване на схилах гори аж до самого побережжя моря. Далі, йде славне Сан Ремо, Нерві, Бордігієра. Все це побережжя, усі згадані місцевості, густіє від купальників. Споглядаєте на цей безжурний звал людських тілес та й міркуєте: чи в житті сучасної людини існує ще якесь щастя? . . . Нам мешканцям Джунглі Ліндзі, де, смерком, краще не виходити з хати, важко потакуюче від-

повідати на таке підступне запитання. Роздумуючи над щастям людини, — прийшов смерк, ніч. У романтичному зарисі світел вирінуло Сан Карльо — Монако, Ніцея, запалала світлами Марселья, а ранком прийшло Монтреже: Провансалія, із своїми гарно загощеними, ситими полями, садами. Врешті — Тарб і Люрд.

Це вже окремий, духово, світ — як Ассізі в італійській Умбрії, як Фатіма в Португалії. Та Люрд — найживіший, найсукупніший — правду сказати безпервною молитвою. Містечко невеличке: від стації до другого кінця, до Печери Массабіель, повільною ходою пів години дороги. Люрд — містечко гостинниць, крамниць із релігійним крамом. Тут же серед цих крамниць є й крамниця нашої землячки — Полтавка вона, але не Наталка, а Віра. Її чоловік Француз, уже й по-українськи говорить та й не гірше, ніж не один із наших юнаків у діяспорі роджений.

Печера чудес, ясніше сказати: Печера появи Пречистої Диви Марії, всі три базиліки, джерело води, лазнички з цією цілющою водою — увесь цей простір відокремлений від містечка, від „бізнесу”. Тут від досвітку до пізньої ночі переходять, молячись, цілі валки паломників усіх народів. Можна б їм дати чергу таку: Італійці, Англіїці, Німці, Скандинавські народи, Еспанці, Поляки, а найбільше Французів, яких треба поділити й на Провансальців. Цілий південь Франції, колишня Провансалія, — якої останнім борцем за самостійність її був поет Фредеріко Містраль, початок ХІХ ст., — напливає сюди з своїми паломництвами, чим нагадує нам Зарваницю, куди йшли паломництва з цілого Поділля й Покуття, чи Гошів, куди плили паломництва з наших гір і підгірря та й Поділля. У провансальській мові видніє у підніжжі ста-

туї Діви Марії напис — слова, що вона їх сказала до св. Бернадетти: „Я є Непорочне Зачаття”.

Тут і там бачимо напис: „Тиша! Ти знаходишся на місці молитви”. І справді, навіть галасливі Італійці чи Французи, — тут спокійні. Народ не розмовляє тут, лиш несеться постійний, якийсь душевний гомін, — мов бджіл у вулику, — молитви і співів. Є тут діти, молодь, старші, є й старі, а то й зовсім підтоптані. Можна сказати, що упривілейовані тут лиш недужі, каліки, яких тут сотками; вони мають свій час поділений на: купіль, Служба Божа в Печері, благословення їх Найсвятішою Евхаристією.

Тисячі й тисячі народу, від вчасного ранку до пізної ночі проходить повз скелю появи Діви Марії й цілують підніжжя тієї скелі; сюди переходять старі й молоді, „проті й пани” з молитвою на устах, із вірою у серці.

Очевидно, натрапляєте тут і на... Гіпі. Та якісь вони інші, чистіші, сказати б — інакшої „душевної композиції”. Бачимо, за річкою, недалеко напроти печери, збудована ротонда, а довкола неї загороджений мотузкою просторий майдан. Напис каже: „Приймаємо молодь від 10 до 15 року життя”. Виконують якісь нові будівельні роботи, до помочі робітникам стає молодь у формі — гіпі.

Ще раз ідете до джерела цілющої води. Треба ставати тут у чергу: від вчасного ранку до ночі переходять тут народи, що черпають цю воду — хто пляшки наповнює, а хто й цілі ведра набирає її.

А в тиші людського шороху, тремтіння душ, молитви, весело шумить річка Гав, над хвилями якої гомонить, літаючи, птаство.

Зтиха вітер колише трояндами біля стіп Непорочної,
що стоїть на скелі, наче просить народи: „Приходьте,
утихомиртеся, моліться!”

Люрд, 10 серпня 1972.

НА ПРАЗНИК

Сонце, помирнівши по зливних дощах і повені,
благісними лотоками заливає усю римську Кампанію.
Де-не-де ще несеться останнє дзиччання цикад. Авто-
бус преться усе вгору та вгору, наче й він спішиться
на празник — день Рождества Богородиці — до Грот-
таферрати.

Гроттаферрата, біля Риму: вид на церкву й обитель св. Ніля.

Невеличке містечко, а радше — село, ця Гротта-
феррата. Є тут обитель св. Василя Великого, що її за-

снував у 1004 році св. Ніль, прийшовши сюди з Каллябрії, з Россано, і приніс він сюди й свій східній, грецько-візантійський обряд. Церкву ж збудував учень св. Ніля і третій наступник його на архимандрії, св. Вартоломей, 981 — 1055 рр. Посвятив церкву Папа Іван XIX. Церква й монастир — прецінна й багата пам'ятка архітектури, мистецтва. Колись була вона вся в тому молитовному романському стилі. І з тих старих часів залишились іще на головній над іконостасом арці мозаїки з XI століття, а над ними, з того ж часу, фрески і два старовинні вікна: ця частина муру є ненарушена. Над царськими вратами бачимо ікону Божої Матері з Ісусом на руках, — з XI ст.; та й головні входові двері, різьблені в кедрині, з XI ст. Грубезний кріпосний мур, що оточує усю обитель і церкву, збудував Папа Юлій II з початку XVI ст.

Та — годі тієї історії, мистецтва, як тут найкраще мистецтво — краєвид, ті простори в осоняшненій, ясній зелені виноградників і оливних дерев; ця яруга, що приманує своєю зеленою глибиною, своєю розспіваною тишиною, що тріпоче на крилах птаства навесні, тремтить спеками літа, шумить осінніми вітрами й зимовими хугами.

Широкою вулицею йду в напрямку загороди церкви й обителі. Уся ця вулиця — суцільний наш ярмарок в Уневі, й також на другій Матки. — Може ви вже й забули, що в Уневі на ярмарку були відомі на всю Галичину славні кожухи. А при кожухах був і інший усякий крам. — Тут усе на італійський, змодернізований лад: сливе кожний продавець має перед устами мікрофон — він висить на шії! — і кричить, горлас, йде суцільна ліцитація на всю оту, переважно, тандиту: одежа, обува, торби, порцеляна й усе, чого захочете. Є тут і всякі, прості, хлопські солодоці й ла-

соці. А найважливіша — „поркетта”: ціла свиня, у нутрі з усякими закришками й присмаками спечена. — Пригадав я свої молоді роки тут: шмат поркетти, добра байда хліба й так собі з літрину доброго хлопського вина! Оце так, що був празник! Нині, дивлюсь на ту поркетту, сумно підсміхаючись і думаю: нема то, як соняшні, богемські часи! Все мало свій смак, чар і поезію.

Та ходімо до церкви — на те ж я сюди й приїхав: на празничній Службі Божій, дихнути старою й гарною традицією, чернечою братією нарадуватись. Загомоніли дзвони. І за кілька хвилин із монастиря рушив похід: молодий ченчик несе хрест, за ним аколїти із свічами йдуть, а далі — молоді студенти-семинаристи, а за ними хор, братія, ієреї; похід замикає сивобородий архимандрит о. Теодор Мініші, у фіолетній мантиї, у руках жезл і чорний клобук на голові. Двоє молодих ченців несуть за ним кінці довгої і широкої мантиї. Крилос рецитує вступ до Служби Божої, а отець архимандрит одягається у ризи. Ще бачу, як він препоясується мечем, на фелон накладає хрест та іконку, на голову накладають йому срібну мітру, до рук бере жезл. Служба Божа, по-грецьки, почалась. Царські врата — що ще два роки тому заслоняли їх кармазиною заслоною — увесь час Служби Божої відкриті.

Стою, як укопаний, бо перед моїми очима пересувається образ: рік 1900-1901 (а міг би бути й 1899!). Бучач, церква Отців Василіян. Свято? Неділя? Празник? Чесний Хрест? Із монастиря, з фірти, таким походом виходять ченці, брати й отці, а за ними останній архимандрит, о. Климентій Сарницький — у срібній мітрі, з жезлом, довга й широка фіолетна мантия, а її, за кінці, несуть два служачі. Це була наша, укра-

їнська, славна традиція! Це був останній гомін „монархістичного виборного устрою"! Та хто його зна! Історія колує, як коло! Не можна тратити надії, що ця традиція не вернеться до нас. Адже є у нас Чин св. Теодора Студита!..

По всій відправі в церкві, а потім — по обіді, пішли ми з о. Партенієм Павликом по старовинних, де повно написів, таблиць, памяток — коридорах монастиря, по подвірях; пішли ми попід стародавній арки, що на них висить винна лоза з ситими, соковитими гронами винограду. Зупинились ми над глибокою, далекою, зеленою яругою, що дихала холодом. Каже о. Партеній, що всіх ченців у цій обителі є понад п'ятдесят, переважно італійці, але є й альбанці, та п'ять українців. Крім цих, іще є два українці, з цієї обители, в Австралії, а один у Калябрії. Начальник друкарні італієць, його заступник брат Пахомій, рідний брат о. Партенія. Брат Йосиф є „чічероне" для туристів, що приходять оглядати обитель і церкву; він же працює у відділі реставрацій кодексів-монументів старовинних часів; інколи можна подумати, що такий рукопис із старости вже пропав, а тут його „воскресають".

Заходжу й у малярську робітню о. Партенія. Просторі кімнати. Всюди, „мистецький нелад", такий притаманний мистцям. Нові початі праці, переважно темпера: ікони. Нові зариси до іконостасу для церкви східнього обряду в Калябрії. Цікавий о. Партеній тим, що робить експерименти: до візантики пристосувати італійське „кіяроскуро"; смілий задум. Є у нього краєвиди, є й портрети. Працьовитість о. Партенія постійно підносить його у його мистецькому розвитку. Він вразливий на тон, сильно відчуває рисунки, захоплюється й краєвидом.

Тут приходиться мені на думку й наш мистець — о. декан В. Андрушків, єдиний у ЗСА наш мистець із духовного середовища, що за доброю школою Михайла Мороза робить постійні успіхи в малярстві. Веде о. Партеній тут у монастирі мистецьку студію.

Незамітно, тихо, з вечірнім дзвоном „Ангел Господень” розстелилась по цій, мов зачарованій Кампанії тремтлива, соняшна синява-сутінки, як я покидав цю старовинну, віками огорнену й огріту обитель.

Перша вечірня зірка затремтіла в моїм серці. І го-мін понісся аж до монастирка, там, у лісі, над Стрипою, біля Бучача! . .

Гроттаферрата, 8. 9. 1965 р.

НА ПРАЗНИК ДРУГОЇ МАТКИ

Так у нас, бодай на Поділлі, Успення Божої Матері називали: перша Матка, а Її Рождество — була друга Матка. Тому, від дитинства любив я це свято, бо, звичайно, вся наша родина йшла тоді до Зарваниці, до Її чудотворної Ікони. Був це для мене справжній празник, і на його згадку я тепер кожен раз, як у той час буваю у Римі, їду до Гроттаферрати, в Апенінах, біля Риму, до старовинної обителі отців Василіян, св. Ніля, з 1004 року.

Блакитна глибінь неба і ясно-ранні зелені простори землі творять одноцілу гармонію. Староримські водопроводи і останки мавзолеїв при Аппія Антіка ще сильніше підкреслюють красу цієї гармонії. Починає красуватися осінь. Цикади, з пошани до неї, утихли.

В Гроттаферраті — життя кипить. На широкій і довгій вулиці, що веде до обителі, трохи не попід са-

мі ворота розташувалися прилавки, тапчани, столи: тут річний ярмарок. Припускаю, що в Сорочинцях, на Полтавщині, був більший ярмарок, ніж цей. Але гармидер, перегукування, прихвалювання свого краму, примовлювання, запрошування — напевно схожі до сорочинських. Правда, в Сорочинцях Москва так догосподарювала, що там нині — тихо. Тут же, покищо, в гармонії панують капіталісти з соціялістами, — то й цей ярмарок існує. Має він свою традицію і його початки сягають 1600 року, коли то Папа Климентій VIII дозволив на нього, щоб відбувався він в загороді обителі. Щойно згодом, може й заходами настоятелів Чина, цей ярмарок перенесли на вулицю-майдан села. І цей сьогодні річний ярмарок із черги 367.

Що тут на цьому ярмарку є? Що лише потрібне в наших часах селові. Безперечно, ціпа чи капиці ви тут не знайдете; макогона й макітри також нема. Є тут усякі мануфактури, готова одежа, жіноча й чоловіча, усякі матерії до прикраси хат, усяке взуття, хатне начиння, образи, що нагадують мені колишнє каліське мистецтво! — Такаж різьба, наче з віку троглодитів; крім того: сухі овочі, горіхи, дактилі, цілі гори солодоців із медівниками й халвою включно; далі — сирі всякого запаху, від онучі до вівці на полонині, і вермути — по 50 центів амер. за пляшку. Ще йдуть радіо-апарати, кліщі, свідри, молотки, барди, гітари, мандоліни, капелюхи, парасолі й усякі охолоджувальні напої, з кока-коля і пепсі-коля, крім вина, яке он, золотиться у мірках і келихах на столах біля трахтирів, що тут же при дорозі. А над усім горує „ля поркетта” — ціла печена свиня, що бронзовіє блискучою, прижареною шкірою. Охочому на цей присмак рівнесько врізують шмат такої печені, вкладають між

дві байди хліба і він із тим іде, по сусідству, до трахтиру, бере „ун кварто”, звичайно, білого вина, споживає цей присмак, поливаючи чи пак — заливаючи вином.

Але є тут дещо, що таки нагадує Сорочинці! При цій широкій, ярмарковій вулиці, є й обширний майдан. На ньому — здвиг усякого народу: чоловіки, жінки, старі й молоді, дітвора. Там посередині юрби, стоїть кремезний, як Геракл дядько, під шістдесятку. Він без сорочки, його очі блисками бігають по юрбі; він сильно розмахує руками — щось оповідає про свої подвиги. Він безпалко, ще й чваниться, що на правій руці має лиш два пальці. По довгій тираді про фантастичні свої пригоди, він викликає з юрби двох дужих молодців. Ці беруться до роботи: звязують йому руки на заді, а цілого обвязують, обмотують грубим мотузом іще й ланцюгом — усе на сорок метрів довжини — і він, до пяти хвилин, має сам із цієї матні розв'язатись-визволитися. Його почали вязати, і то сильно, ще й ногами обпирались об нього, аби тісніше було. Тоді цей Геракл бере, чи пак — вкладають йому до зубів алюмініюву мищинку, і він іде круг кола і збирає гонорар для себе за виступ, чи пак — за попис. Зібравши, вертається на середину майдану і дякує добродіям, що склали заплату йому. А далі, як несамовитий блиснувши очима, зарепетував:

— Ті ж, що нічого не дали, або й дали пять лірів, щоб вони більше й не мали, і щоб їх усіх обсіли воші!..

А потім, диявольськи усміхнувшись, закінчує подяку:

— Але... я лиш так зажартував собі...

І почав своє „визволення”. Почав крутитися, вертітися, мотатися, як тигр у сітці; біліли білка очей, на-

пружились жили на висках, але, справді, слова дотримав: не минуло п'ять хвилин, як він із „пут неволі” визволився.

**
*

Входжу в загороду обителі — тут тиша, спокій. Італійці і чужинці вештаються по широченнім подвір'ї, оглядають пам'ятки старовини: фасаду церкви в стилі золотого ренесансу, дзвіницю — чистого, ясного, романського стилю. Одні увіходять до церкви, інші виходять. Врешті, заграли чудові дзвони, незабаром, почалася Служба Божа. Треба правду сказати: колись, як докладно пригадую собі, в 1911 році, в Уневі, на Другої Матки, були люди на ярмарку, але й у церкві й довкола церкви битком народу було. Тут же — битком народу на ярмарку, а в церкві . . . напевно ніхто від натовпу не вміє . . .

**
*

По полудні пішов я з ченцями обителі, з земляками, до робітні оновлення — інколи, просто: привертання до життя! — старовинних рукописів, кодексів і книг. Майстром цього діла є брат Йосафат Курило із своїми співробітниками. В просторій і соняшній робітні, що має дві кімнати, вичуваю тендітний запах якихось хемікалій. Та й сам брат Йосафат, із своєю борідкою, з прозорим і блідавим обличчям, із спокійними очима нагадує нам середньовічних альхеміків.

Довідаюся, що до цієї робітні оновлення, реставрації, дають до направи свої старовинні монументи духової культури найпередовіші культурні осередки, з Беневенто: Архикатедральна бібліотека дає тут до

реставрації пергамені з п'ятого і шостого століття, є й кодекси з IX, X і XI століття; є і Понтіфікал із IX стол., а ноти в ньому — самі інтервали, екфонетика. Далі, реставрує тут свої цінності Амброзіана з Міляно, Націонале з Неаполю; Університарія, Валлічелліяна, Анджеліка і Казанатензе з Риму та й інші міста. Дають сюди до направи свої багатства і з Англії — Бібліотека Лордів із Лондону.

З Фльоренції, — куди увесь склад цих робітників із Гроттаферрати їздили зараз же по катастрофічній повені 4. 11. 1966, щоб там рятувати старовинні цінності, — до очищування від оливи, бензини, болота, прислали до Гроттаферрати, до цієї робітні, понад тисячу томів кодексів, рукописів і книг.

Між іншим, є цікаві причинки до пізнавання людини-бібліотечного злодія, або, делікатно сказати: клеptomана. Показує мені брат Йосафат старовинну, рукописну, як не помиляюсь, по нашому сказати, Мінею. Оглядаю чудові мініатюри. Одна з них вирізана, а потім знову вліплена на тім же місці. Питаю — чому це так зроблено? Брат Йосафат коротко:

— Хтось був вирізав цю мініатюру, сказати: вкрав, але його в пору впіймали!

Перелистковую далі і знову — вже два боки мініатюри рівненько вирізані.

— Це, бачите, почав вирізувати, але його накрили!

Чудові ці мініатюри тосканської — Боттічеллія — і падованської — Мантенья — школи.

Ще показав мені том, у рукописі, перською мовою, поета Фірдузі. Є сходинки, котрі твердять, що ця поема з XII століття.

Вже ми рушили з робітні до виходу, як брат Йосафат іще сказав мені:

— Знаєте, якось натрапив я тут на одну старовинну книгу і на третій сторінці обкладинки, внизу вичитав я таке: „Реставрато да Головай”. Коли він тут був — не знаю. Але виходить, що тут був такий Головай і реставрував ці старі пам'ятки! . .

А я до того подумав: скільки це наших братів, що часто в історії були в розброді по світу, вкладає своє знання, свою працю у чужу культуру, не маючи своєї держави? . .

**
*

З робітні вийшли ми всі — о. Партеній, брат Йосафат, брат Йосиф, брат Юрій — і посідали на мурі. Зліва могутніла сірими століттями башта Юлія II, спереду ренесансово сонцем любувалася фасада церкви, а дзвіниця романською сагомою радувала серце. За нашими плечима — стрімголовно глибоченний яр дихав виноградом, що досягав. А ген, у далині, стьожкою ясніло море і, праворуч, у синяві просторів, сильним і мелодійним обрисом здіймалася баня Мікельанджіоля.

Сонце — сієнською почало малювати краєвид.

Ченці — встали й пішли вечірню співати.

Гроттаферрата, 8 вересня 1967.

ВІДБЛИСК ГРОН ВІНОГРАДУ

Апенінами, розкішними дорогами, попід оті Горациєвські римські дуби, понад молодецький сапфір озера Альбано, понад таємниче Калігулівське озеро Немі, попри хитрі очі чорнооких Італійок, — що сюди-туди сновигають із цвітами, то з суницями на продаж, —

ми прибули у славне, старовинне село в Апенінах — Аріччя.

Старовинне воно, бо ж тут, утікаючи перед спеками літа з Риму, гостив, таки при Аппія Антіка, поет Горацій. У своїх писаннях він згадує: „егрессум магна ме ексцепіт, Арічія Рома госпіціо модіко”.

Вільним перекладом сказати: „Мене вигнанця прийняла Аріччя-Рим скромною гостиною”. А на беріжку цієї згадки Горація кортить — як згадаю долю нашої старовини на рідних землях наших — зловтішно зазначити: не думайте, що цю „скромну гостинницю”, у якій був пригостився Горацій, Італійці дуже обшановують!

Недавно на цій старій пам'ятці появилася була табличка з написом: „Ін вендіта” (На продаж). Можливо, що на несамовитий лемент археологів та інших любимців старовини, італійський уряд отямився, бо наказав зняти цей профанний напис „На продаж”: не продає вже тієї старої руїни.

Великого розголосу набрала Аріччя у пізнім ренесансі, а радше — на початках барока, коли сюди, по роді Савеллі, прибули на постійний осідок князі Кіджі, у XVII столітті. Папа Олександр VII Кіджі задумав зробити з Аріччі милу, затишну, відпочинкову закутину для себе. Й кличе сюди свого архітекта Льоренца Бернінія та доручає йому основно відновити церкву й палац. Берніні це завдання — як сьогодні оглядаємо — блискуче виконує. І саме тут, біля цієї бернінієвської церкви в Аріччя бачимо здійснену першу думку-концепцію цього мистця: велике й високе півколо-крило, що охоплює цю церкву. Цю саму думку — але вже в могутніх зарисах — він повторяє біля базиліки св. Петра в Римі, давши два

потужні крила колюмнади, що, з переду базилики, оточує найбільший у світі майдан св. Петра.

У 18 столітті Папа Венедикт XIV, Лямберті, у спеку літа, перебуваючи в Кастель Гандольфо, любив ходити на проходи по селах Апенін — по Кастеллі Романі. Часто й до Аріччі заходив. На цих проходах, раз і вдруге, зустрів милого, поставою шляхетного, у розмові живого, але по походженню бідного хлопчину. Папі припав від до вподоби й він забрав його на науку до семінарії таки в сусідньому тут Альбано. Пізніше, цей хлопчина став славним письменником та істориком — Емануеле Лючіді. Між іншим, написав він „Меморіє сторіке”, в яких він із серцем і з захопленням описав своє село Аріччя, від найглибшої старовини по 1790 роки.

Аріччя славиться й своїм вином! Кожне село в цих Апенінах чваниться найкращими якостями свого вина, як Фраскаті, Маріно, Гротта Феррата, Альбано. Але такого соняшного кольору, такого запаху просторів Кампанії, такого посмаку росистих ранків і го-мінких заходів сонця, як вино в Аріччі, ні одне вино не має.

То й не буде дивним, що — колись і давно — наша кумпанія, — мистець, поет, фільмовий режисер, юрист і молодий студент політичних наук, — як зачала свою „складчину”, богемську вечерю, під теплим, вечірнім кобальтом неба на Монте Маріо, то закінчила цю вечерю трохи не досвіта аж в . . . Аріччі добрим, легеньким — як подих ангела! — вином. Щастя, що один із нашої кумпанії, урядовець із міністерства закордоних справ, та мав своє авто. З Аріччі до Риму чомусь це його авто їхало . . . зикзаком, а ми й не дивувались!

І нині — Аріччя невеличке село, але в ньому повно сонця і радости. Що-разу появляються на вулиці гурти туристів. Біля трактирів і в трактирях сидять селяни і, набираючи ясности думки і вислову в соняшно мерехтливих блисках вина в крислатих келихах, голосно обговорюють події їхнього сільсько-го дня.

А Римська Кампанія пахне стиглими, у сонці розпеченими гронами винограду! . .

Аріччя, літо 1963.

ВІЛЛЯ ФОНТАН

Римська Кампанія двигтіла у сухих, соняшних просторах літа. Широковерхі пінії слухали спеку. Виноградники милувалися розкішно сонця. Смоковниці насичувалися солодкістю горячі.

В містечку Тіволі, на головному майдані, — з якого й не дуже хочеться сходити, бо звідси перед нами розстелюється пречудова панорама Римської Кампанії! — ліниво в спеці сновигає народ, тутешній і туристи. Одні шукають тіні, інші шукають за тією здоровою гірською водою, щоб напиться, іще інші купують собі памятки — килимки, ліжники, галти, все сільської роботи.

Ми ж, спершу, заходимо до старої церкви св. Франциска, яку опоганили в XIX столітті, коли, дуже сумлінно і з дивною пристрасстю, відреставруючи в Італії старовинні церкви, опоганювали їх. Проте, є у цій церкві дуже стара запрестольна частина — це крилос для ченців, що сягає IV століття, а збу-

дований на сильних мурах іще поганської святині. Колись були тут ченці Венедиктини, а потім на їх місце прийшли сюди — 700 років тому — ченці Францискани, які й до нині тут є.

У цій церкві, в головнім престолі, є дуже гарно збережена ікона Божої Матері з XII століття. Вона є того стилю ікон, що й наша Одігітрія, чи наші Остробрамська й Ченстоховська ікони Божої Матері. Ліворуч, у святилищі, на стіні триптих мистця Бартольмео Бульгаріно, Мадонна з Ісусом і з святыми, з XIV століття. Праворуч — не образ, а суцільний самоцвіт: Мадонна з Сином і з святыми, політик із XV століття мистця Антоніяццо. Це така багата й чудова річ, що не хочеться відходити від неї.

Скортіло мене піти ще й під старий, могутній силою будови замок. Чий він і з якого століття? Бачу два герби, чудової і старано мистецьки викінченої різьби! Придивляюсь — це герби славного Енея Сільвіо Піккольоміні — Папи Пія II, з далеких років початку другої половини XV століття.

Але, врешті ж, ходімо до тієї славної вілли фонтан — прохолодитись. Така вілля-палац є тут у Тіволі. Не — дві, десять, тридцять фонтан, а сотки їх! Величавий палац Кардинала Іполіта д'Есте, збудований — у XVI столітті — над схилом Римської Кампанії. А весь схил перед фронтом палацу зафонтанений безліччю різних величиною, розмірами, формами, силою викиду води фонтан і водопадів. Усе ж це в густій і ситій зелені кипарисів, піній, пальм, олеандрів, родендронів і букшпанів. Це справжня оргія — води, зелені і їхніх шумів у сонці й блакиті.

Колись, за моїх тут давніх часів, цей палац світив у середині пустими стінами, бо лише де-не-де видніли

розбринілі передбарокові фрески, пишні стуки; лиш у широкому коридорі, обабіч у нишах стін, дзібоніли фонтани. Нині, відчистивши кардинальські просторі кімнати, додали до цього ще й музей картин із XVI, XVII і XVIII століть. Є тут школа леонардівська і дель Піомбо; є й твори того прегарного і багатого кольориста — лиш розманіжений він — Федеріко Барроцчі. Є тут твори мистців із XVII століття, як Н. Пусен т. зв. „Рафаель Франції”, що прожив сорок років у Римі, і Клявдій Лютарингський, що то найголосніше оспівав на свіх полотнах Римську Кампанію. Та найбільше є тут „руїнників”. Так називали в XVII столітті усіх тих мистців, італійських і французьких, що у своїх творах возвеличували руїни старовинного Риму. Найчастіше, і з усіх сторін, попадав на їх полотна Колісей, якого тоді сильно облягала всякородна рослинність і надавала йому таємного чару. — Між іншим, — один тогочасний ботанік такий був захоплений тією рослинністю Колісею, що, склясифікувавши її, назбирав 388 назв і окремим томом видав книжку про цю рослинність. Із тих мистців — руїників є тут і Валентен, і Сімон Вуе, і Піранезі, і Панніні та й інші.

Та ми ходімо до цього дивного парку фонтан! Зупинімося на терасі перед палацом на горі. Перед нашими очима різними струмами бють фонтани: дрібно, прстяжно, стиха, з тріском; то шумить, то зливою спадає, віяльцем помахує, то буревієм заганяє. На мене найкраще вражіння робить оця, перед самою терасою в долині, фонтана, якої усі струми-викиди так штукентно у своїй різній динаміці повязані, а всі так зосереджені, що ця фонтана викликає повне вражіння несамовитої якоїсь зливи-повені, просто — обірвання хмари.

Але, прегарне почуття викликає й он та, дещо
дальше, на схилі гори, праворуч, — фонтана, що її
бистрі струми архітектонічно так укладені, що перед
вами стоять — великих розмірів — органи! Шуми
цієї фонтани такі спокійні і достойні, такі піднеслі
і так гармонійно опадають, що — на блакиті неба,
на проміннях сонця виграючи — творять справжню
мелодію могутности. А всі ті шуми-води органів зли-
ваються у долині в широкий та елегантний басейн.

Свій окремих, затишний і ліричний чар має й Бу-
лиця Двісті Фонтан. Ці фонтани припадають — у спе-
ку літа до людини спрагненої прохолоди — шелестом
листочків, подихом цвітів, помахом тендітних віяльців.

Але — найповнішим фіналом усієї музики є, все
таки, зеленосріблесте, виноградно-оливкове безмежне
плесо Римської Кампанії: у тремтливій даліні злива-
ється воно з могутніми тонами бані Мікельанджіоля
на базиліці св. Петра в Римі! . . .

Тіволі, літо 1965.

В СОНЯШНІМ СЕЛІ

Це в Італії либонь уперше зустрів я людину, що
її мова, обличчя, очі єдналися з сонцем, із тією камя-
нистою, шорсткою природою — щирі, одверті, про-
стенькі, як і їх оточення: краєвид, повітря, блакить.
Це — в невеличкім селі Поджіо Перуджіно, повіту Ріє-
ті. Поджіо — наші бойки сказали б „пагірок”, але це
радше таки верх, щовб гори понад вісімсот метрів
висоти. Все село, як кожне італійське село — хати
з каменю. Але все воно дивно спосне, наче походить

із старовинного замку. І напевно, в середньовіччі це село проти нападів сарацинів своїми мурами творило одностайну кріпость і боронило ці стрімголовні доступи до села. Та ж тут іще в останній світовій війні не було гідної, доступної до села дороги. Щойно недавно зробили оцю — по нашому сказавши: польову — дорогу.

Привіз нас, нашу кумпанію, сюди добрий сінйор Джісмонді, але всі кличуть його Джіджі. Сам він син цього села, любить своє село й не покидає його, хоч сам працює як скарбник у банку в Римі.

Що не казати, а це справді „село, і серце одпочине,.. На майданчику, як мале подвіря, привітала нас скромна і шляхетна панія: тиш а. І ми, висівши з машини, стали говорити півпошепки, щоб цю панію не бентежити. Опанувала мене добра радість! Безмежні простори, широченна долина з пригорбами, з доріжками, що мов лінії у пентаграмі, а при них ті присілки й окремі хати творять дивну й багату мелодію, що проникає в серце й душу. Це мене зворушило. Де-не-де, приглянувшись, виринають вежі дзвіниць. А ще даліше, в просторах, пишаються верхи Гран Сассо, Термінілльо, Маєлля.

Син села, я зрадів тут: простотою обстанови хат. Нема тут витончених і розманіжених вигод. У хаті — сволоки, як у мого рідного діда, або в сусіда — діда Габра. Взімі оживне тепло дає єдине вогнище, ватран, а в нас — піч. А над усе — ці простори, і сонце, і небо, що все те утулюють. Ще може бути щось краще? Правда, є: добрі очі, привітні і щирі обличчя селян. Селянин запрошує вас до хати, показує, як це він розбудовує її, який балькончик зробив, щоб мати вигляд на ті гори, на ту безмежну долину, і гостить вас щирим, що брилянтами міниться, вином.

Нипаєте вулицями — що всі сходять чи підносяться широкими площинами-сходинами, по сільському виложеними каменями. Здибаєте старих, дітей. Діти не втікають від вас, а усміхаються і очима, ясними, як їх душа, вже розмовляють із вами, але приязно і з пошаною.

Джіджі веде нас у свій город. Він управлений терасами, кожна тераса підсипана і муром скріплена; інакше на стрімких схилах гори й не можна спорудити тут городу. Є тут городовина, в щоденному господарстві необхідна. Помідори такі, що я сам йому позавидував. Є й пишній та свіжий полин. А вже просто розкіш, — якої, крім „пойзен-айві”, в Америці таки нема! — це кропива! Буйна, свіжа, зелена! З радості, свідомо парю нею руки, щоб одігнати всякі артретизми. Кров, як шампан, заграла! Я оживаю!..

— А цю терасу засаджу довкола виноградною лозою, щоб у холодку, при столику можна було спожити наш сільський хліб, сир, смоковницю, шинку, і те все нашим вином скропити!..

— І цим безмежно багатим краєвидом, його красою душу звеселити! — думаю.

Зійшли ми й до його льоху: у скелі викутий він. Приємний, здоровий холод нас привітав. На полицях, як вояки, рядами стоять пляшки з вином. На долівці даміджяни — всі повні вина. Очевидно — стріляє одна пляшка. На здоровля! Шампан — перед цим вином — блідне!..

— Сільське вино не зрадить і його можна пити! — підбадьорює Джіджі.

Справді, щире це вино, добре, ясне, як ті обличчя селян і очі в них, як те небо й сонце, як ті гори й простори: опянюють здоровлям! —

Сонце рожевістю запалало на Гран Сассо, і ми пустилися у поворотну дорогу на Рим. Прощали нас: до скорого побачення! — родина Джіджія і сусіди. Але при виїзді з села ще зупинив нас господар із крайньої хати. Вибігли й діти його. У хату він не просить, — бож ми вже пустилися у дорогу, — але з пляхою вина зустрічає. І ви відмовили б? Та ж не можна людини образити!

Якось, нарешті, рушили даліше. Ба! Алеж бо є ще один свояк Джіджія — дядько рідний. Він уже стоїть на воротах. Вуси підкручені, очі сяють, румянці грають! Має вісімдесят і чотири роки! В першу світову війну на фронті був!

— Ну, — кажу, — то подаймо собі руки! . .

І знову брилянтними тонами келихи заграли. Це ж п'ятдесят років тому ми один проти одного — ідеально — стояли! . .

Врешті, над верхом Маєлля згас останній відгомін сонця, а ми, вже без зупинки, їхали на Рим.

Що воно саме пахло — вечірні трави чи зорі? . .

Поджіо Перуджіно, 24 вересня 1967 р.

ОСЛЯЧИМИ ДОРІЖКАМИ

Звідки я вийшов, туди мене й тягне: на село! Перечитавши це, дехто поглузує, інший висміє, а більшість — піде за моєю думкою: ніде бо душа й серце не відпочине так, як на селі: „Село — і серце одпочине!”

І я, на наполегливі запросини мого старенького друга, Італійця, поїхав до нього на село, що зветься

Скандрілья, у Сабінських горах, повіту Рієті. Тут він має свою посілість, свою гарну хату, а головне — на верху хати — терасу, що височиться над селом, над розлогою долиною піль і садів, із видом на всі довкільні верхи гір та на сусідні села — також на щовбах гір, Скандрілья положена 535 метрів над poziomом моря.

За тридцять років — коли я був тут останній раз — це село своїм побутом, звичаями майже не змінилось. Як і колись, так і нині, жінки, старі й молоді, стоять на порогах своїх хат і цікавими очима супроводять автобус, що прибуває з Риму. Осли далі ходять головними вуличками — правдивих вулиць тут нема! — весело помахуючи хвостами й хитрими очима міряють прохожого. Поліцай далі надає собі поваги, мовляв: Я тут влада!, носить зімятий, старий однострій, що його витягнув, либонь, із-під сплячої дитини. Жінки далі носять на голові: воду в дзбані — староримської форми, дрова з лісу, траву з поля, білизну з лотоків, ритмічною ходою утримуючи рівновагу вантажу на голові; а й назви вулиць сливе незмінні: вулиця „У землі”, завулок „Комітьголовою”.

Лиш до церкви дали нові сходи; староримську вежу — що в ній із родителями жила св. Варвара, яку рідний батько, поганин, замордував за те, що прийняла віру Христа — відреставрували; тепер же відреставровують старий, з 14-го стол., палац; ну, і є вже багато селян, що запровадили собі до хат біжучу воду; та й дівчата набирають відваги зачісувати голівку по-новому; проте: не по-африканськи!

Привітавшись із старим приятелем і його доброю дружиною, ми, як давні приятелі, зараз же пішли з ним до глибокої, у щирій скелі видовбаної пивниці,

по добре, холодно-півничне вино, роботи мого приятеля: як рубін! Не приятель, а — вино.

При обіді поплила розмова. Згадали ми все минуле, зокрема — те сумне: війну, її наслідки. А далі, згадали і смерть його старого швагра, а мого приятеля.

Скандірія: Фрагмент села. Праворуч палац Ангвілліяра.

ля: вуйка Бяджія. Був він у селі і циркуликом — ставив п'явки, спускав кров, робив масажі, зломані руки, чи ноги складав, — і голярем, і радним села. А у своїй пивниці мав такі пишні вина, що краще було з ним не зачіпатися і при лібаціях перегонів не робити . . .

Наступного дня вже ранком я, вислухавши Служби Божої і поснідавши, пішов на прохід: у сонце, в черствий вітер Сабін, у тінь вуличок — вузьких, нерівних, кам'янистих, глибоких між обніжками, що в зелені кущів ожин, терену, глоду. Ці доріжки так і називаються: азінарі — ослячі, бо не ходять ними

люди, а на ослах їдуть. Я ж не маю й осла мого, то йду пішки! Але, як хочете бути за пані-брата з сонцем, із природою, із співом птаства й цикад, то йдіть туди, куди осли ходять.

Щоб хтось хибно не зрозумів мене, то я маю на думці ослив-звірят!

Обабіч — тієї чи іншої такої ж — доріжки досягають ситі грона винограду, рясніють на дереві оливки, досягають мигдали, важко звисають груші й смокви.

Сідаю в тіні, біля джерела, що тихо-тихо бе зі скали, а його хлюпотіння підхоплює чмелик, що поряється коло цвітів на будяку. А тут же, біля мене і цинтурія, — я гладжу її, бо, пригадую собі, казала мама: Йди, синочку, назбирай мені цинтурії, там, коло Синього Хреста! — і божа кровця, і дивина, і повийка, і розхідник, і шляз, і кропива! І я подумав: як у мене, в Україні! Цикада — прикра, нудна, галаслива — опритомнила мене, бо так горлає у сухості спеки, що й цвіркит ластівки приглушує.

Минає селянський день праці у полі чоловіків і жінок — як і в нас. Мала ж дітвора — як і в нас колись — увесь день на вулиці, біля своїх хат гомонить. Правда, не наше це село, нема тут нашої ширини, нема широких і скрипливих воріт, нема подвіря, сто доли, гумна тут нема, а хата при хаті, з каменя та ще й поверхові хати! Але душа, серце, й тут сільські — щирі, прості, тверді, супроти чужого стримані . . .

Заходить сонце. Смерк випиває з долини останки сонця. На небо виринають, одна по одній, несміливі зорі. Ще тут-там несеться голосна мова в хатах, на вуличках, — бо тут усі й усюди голосно говорять.

Іще добре не смерклось, як тиша огортає село. І то така ідеальна, така з тремтінням зірок зеднана тиша.

що вичуваю подих вічності! Над широченною, розлогою долиною піль, виноградників, оливних садів пливе молодик, котиться небесами віз, ідуть косарі, а все — в тиші! І простилається — і то тут, над горами Сабіни! — наш Чумацький шлях! . .

Село — спить.

Лиш годинник на дзвіниці, кожної чверть години, докладно відмірює час і пригадує, що все минає, але час і в цій тиші живе.

Тут-там, як сторожі тиші, співають півні, гавкає пес, то починає ревіти — нарікати на свою долю! — довго, жалібно, наче плаче, і стогне і хлипає — осел. А цвіркуни по всій долині тчуть і снують незримі серпанки тиші.

А коли з-за гори благословиться на день, тоді з дзвіниці церкви гомонить дзвін: Ангел Господень! Луна дзвону несеться просторами аж до зір, що непомітно зливаються з проміннями сонця.

День — як і колись, як і вчора — новий! . .

Скандрілья, 25 липня 1963.

В ІНШОМУ, ЯК ЦЕЙ СВІТ! . .

Небесною синявою пливають білі хмари. Гладкою, асфальтовою дорогою несеться автобус на схід від Риму. Минаємо місцевості: Тіволі, Віковаро. Перед очима швидко пересуваються оливні сади, виноградники, малі смуги піль; де-не-де полукіпки збіжжя, тут-і-там вирине густа зелень смоковниці. До щовбів гір, як ластівочі гнізда, як чернечі каптурі, припали, придулились села, над якими виринають бані церков і

дзвіниці. Автобус, постійно і злегка, підноситься усе вище та вище. За півтори години ми — в Субяко, місті. Невелике воно, гористе, спокійне, безпоспішне: це видно по тім димі з люльок, що їх смокчуть старші дядьки.

Запрошуюсь до місцевого автобусу, що їде в моїм напрямку, щоби підвіз мене, яких півтора кілометра, до розпуття. Тут — висідаю і йду, ліворуч. Вється під гору гарна, вигідна дорога, але вибираю простішу, стрімкішу, білокаменисту стежку — навманці! Аби — швидше до цілі! Відчуваю, що десь там, у горі, є кращій, як цей, наш сучасний світ.

Підношусь усе вище. Поглинає мене чиста зелень, щєбети птаства, запахи гірського повітря, брєніння мух, що припадають до цвітів аканту. Подорозі — одна капличка, друга. Виглянула дзвіниця тринадцятого століття, велика брама й напис: Свята Схолястика. Це — старий, із 1200-их років вєнедиктинський монастир. Має він, як і всі цього Чина монастирі, затишні, квадратні, обрамовані арками — що спираються на малих колюмнах із чудовими старороманськими капітелями — подвіря.

Іду даліше в гору. І все простірніше поринаю у ці добрі, прозорі запахи гір, неба, сонця. Ще одна вузенька, на сходах фіртка, ще стрімкі східці, і я стаю перед входом до монастиря і до церкви: Санто Спєко! Свята Печєра!

Перед входовими дверима, на стелі, старовинні фрески святих: Вєнедикта, і три Папи: Агатій I, Григорій I, Лев IV.

Усміхнений, із очима доброї і щасливої дитини чернець відчиняє двері. Вже при вході до церкви бачу справжню галєрію фресок із XV ст. умбрійської

радить починати оглядати все з самої долини. І сходжу східцями на саму долину скелі — печери. Тут, на самій долині, мала печера, а з неї вихід до городця, що повний цвітучих рож! Наступний поверх — печера, що в ній, за часів св. Венедикта, тут, у негоду хоронились пастухи. Ще один поверх, вище, це Санто Спеко: тут, на самоті, в пості й роздумуванні, прожив майже три роки св. Венедикт.

Родився він у Норчя, умбрійської округи, а в Римі три роки, 497-500, учився. В Римі його родителі мали й свою хату; легенда подає, що була вона на Трастивері там, де нині стоїть церква св. Венедикта ін Пішинуля. Венедикт покидає це велике тоді й пишне та багате місто Рим із широкими форами, з багатими колюмнами, статуями, з дорогоцінними ще святинями, мармуровими палацами, цирками, — як школи учнів Пінтуріккія. Увіходжу в церкву. Чернець пише Касіодор: „...силою блиску Рим дивував очі варварів”, — і йде, Венедикт, у гори Апеніни, понад річку Анієне, й зупиняється ось тут, на верху стрімкої, як стіна, гори — в цій печері: Санто Спеко. Тут живе, тут роздумує над шляхами нового, у Христі Ісусі життя. Тут напевно, у своїх роздумуваннях зупинявся святий і над правилами чернечого життя на Сході, св. Василія Великого. Тут зродилась можна припускати, й перша основна думка: „Ора ет лябора!” (Молися і працюй). Тут і творилась ота перша форма того нового життя усього Заходу — наука, мистецтво, архітектура, економіка: **організування нового, християнського Заходу.**

Стою тут, перед Святою Печерою, перед мармуровою статуєю св. Венедикта, що заглиблений у простий, перед ним, березовий хрест, роздумує з Христом над

своїми задумами, — і мислю: і тоді, тут, у цих горах, також був інший, як тодішній світ.

Перші учні св. Венедикта були пастухи, що в нижчій печері хоронились перед дощами і, przypadково, відкрили в печері, над ними, дивного самотника, та й злякались. Але, згодом, пізнавши самотника, стали вони частіше приходити до нього, а він став учити їх про Ісуса Христа й про науку Його. Охрестившись, ці пастухи стали й першими ченцями цього Чина. Ісус Христос — вибрав рибаків, св. Венедикт — вибрав пастухів.

А той городець іще й нині з цвітучими рожами, на самій долині, перед печерою, — це пам'ятка: коли молодого св. Венедикта приманював тодішній, багатий і пишний світ, тоді він роздягався до нага, кидався у ці кущі рож, качався, до крові ранив своє молоде тіло колючками, щоб ізгасити в ньому хіть до світу. Так, колись, робили великі мужі, праведники.

Таким способом набрав св. Венедикт твердості, ясности, гарту й проникливости духа.

Ось, один із прикладів. Тотіля, ідучи на Рим, постановив бути в Божого мужа, що слава про нього дійшла й до його вух. Але, зухвалий варвар береться на хитрощі; хоче впокорити св. Венедикта, поглузувавши над ним. Кличе до себе свого конюшого, дає йому свою королівську одежу, багату обуву, дає йому прибічників і так посилає його до Святого. Цей конюший, король нібито, Рігіон звався, іде на зустріч із Святим. А Святий у спокою, у задумі сидить собі на своїм архимандричім стільці і з далека побачив цей королівський похід. Коли цей удаваний король наблизився на відстань голосу людини, тоді Святий піднесеним голосом промовив:

— Сину! Скинь усе те, що є на тобі! Не твоє воно! . . .

На ці слова варвари збентежились і злякались та відійшли.

Тоді вже сам Тотіля — за спонукою гордості: таки впокорити цього Мужа такої духової сили! — іде до Святого. Ставши перед Святим, Тотіля, проти всякого сподівання, падає навколішки перед ним. Св. Венедикт підносить його, підбадьорює, але й напам'ятовує за його злочини.

Всюди, вже від печер почавши, і вся церква, десь на камені щиріської скелі, бачу пребагаті — тоном, рисунком, композицією, душею — чудові фрески шкіл — Сієнської, Тосканської, Умбрійської, а то й школи самого Джіотта. Є й одна фреска — Мати Божа з Ісусом на лоні — візантійської школи.

В цій церкві — скелі віє черствим, сухим, здоровим холодом.

Виходжу на подвір'я і, збоку, приглядаюся самій будові монастиря: він щільно притулився, припав до стіни скелі і закрив у своїм нутрі і Санто Спеко, й інші печери. Монастир підпирають високі арки. Його будова, як і церкви, в скелі, сягає 1200-их років. А попід мури простилаються городці, а на них — усяка городовина, виноградник, смоковниці. Теж, удолині, під мурами монастиря, повагом походжають, порпаються білі кури — їх, нарахував я, аж девять: це всі достатки вісьмох ченців, що тут собі живуть. Із двох вікон монастиря, сміло визирають на світ цвіти червоних гераній.

Напроти монастиря, за глибоченьким яром, стримляють високі верхи гір, а на їх схилах густа зелень лісу. Тут і там вистає гостра стіна-скеля, мов кістяк

нага. А глибоко в яру, зеленими плесами і білими, розсипними перлами нуртує рвучка річка Анісне, й усю цю глибоку, долину-яр сповняє своїми дзвінками, соняшними, шумами, тонами, що дзвенять, відгомонами заливають ці стрімкі простори.

Тиша.

Тиша така, що чую ритмічне коливання на проміннях сонця, мов на гойдалці, синички, що співає, і співає, перекликаючись. Тиша така, що чую, як дивина ясно-жовтим цвітом сонцю пісню співає. Тиша така, що чую, як верх голої скелі, крекчучи в спеці, благає у сонця ще більшої снаги.

Тиша така, що я чую мою душу! . . .

Від Санто Спеко, стежиною, перейдіть праворуч: неначе рівними хвилями, одна вище — друга нижче, пливають верхи гір. Повітря чисте, прозоре, запашне, як гомін птаства, як дзвін ранніх рос: як скромний спів зяблика.

А ще далі, стежиною праворуч, скелистий верх і схили гори, що камінюками, неначе гострими, нерівними зубами, до сонця шкіряться, гарчать.

Бджоли співають нектари з цвітів.

На біло-сірому камені, ящірка, мов ізмарагд, сонцем розкошується.

На схилі гори — зозуля кує.

Десь далеко, за верхами — грім гуде.

Субяко, червень 1963.

МОНТЕ КАССИНО

.... Старовинна традиція передає, що св. Венедикт, рушивши із Субяко — де вже оснував перший осередок чернечого життя — в мандрівку горами, основував подорозі монастирі. І так, дійшовши, — а все горами, — до Монте Кассіно, заснував дванадцять монастирів. На цій же Горі Кассіно, св. Венедикт, заснувавши монастир, надав своїй ідеї величі, розмаху, сили й удохотвореного сяйва, що пішло луною по всій Європі. Монте Кассіно стало першим і найбільшим осередком чернечого життя й діяльності та твердинею „ора ет лябора”, молися і працєю, а все — в мирі.

А й прибуття св. Венедикта в Монте Кассіно, це теж Божа воля. Життєпис про Святого говорить, що в Субяко парохом був світський священик, що, побоюючись суперництва в апостольській праці серед вірних цієї землі, перешкоджав, кидав колоди під ноги Святому. І цей, врешті, залишив Субяко й подався в сторону — Монте Кассіно.

Вже долини, з міста Кассіно, ця фортеця духа робить на людину враження поваги, піднеслости, могутності. У сонці, на тлі синяви неба, ясніють високі мури монастиря, що оточують базиліку Святого.

Докладнісенько за дванадцять хвилин автобусом, доброю дорогою, я є під мурами монастиря. Над головними входовими дверима видніє великий напис: Мир. Увіходжу в загороду монастиря — я опинився у просторих атриях, кружганках, яких є три. В першо-

му атрію — бачу монументальну скульптуру, в бронзі — розуміється, по останньому, в 1945 р., зруйнуванні монастиря, це повторений, новий твір! — що зображує св. Венедикта, старця; він зняв руки до неба, а його підтримують, обіймаючи з любов'ю, два ченці.

У середньому атрію також стоїть статуя св. Венедикта, в мармурі, либонь витягнена з руїн, бо без рук, — і його сестри св. Схолястики. Посередині цього атрія є студениця. У третім атрію — повно сонця.

Із середнього атрія — широкі, білі сходи, — а їх ступнів є 45, — ведуть нагору: тут іще одне атрію, зі студеницею посередині, з якого увіходжу до базилики. Висока вона, простора, ясна, у формі латинського хреста, з банею посередині. Уся базиліка в багатотонних мармурових інтарсіях, багата в ті чудові з XVI стол. стуки, в орнаменти. А все — сяє у золоті. Усі ж площини — де ще мають прийти мозаїки — вільні, лиш затинковані. Головний престіл, високо піднесений, оточений крилосами, як і в усіх стровинних базиліках.

Швидко сходжу до крипти. В невеличкій абсиді — престіл, а обабіч нього спочивають мощі Патрiярха чернецтва на Заході, св. Венедикта і св. Схолястики. Після молитви перед св. Мощами, оглядаю крипту: самої абсиди з мощами американські бомби не нарушили; решта ж крипти була зруйнована. Мозаїки — і в абсиді — переважно повідпадали, а ті, що врятувались — це чудові, венедиктинського духа й стилю твори мистецтва.

Вийшовши з крипти нагору, до базилики, кинувши ще раз поглядом по цім пишнім раннім барокко, я знову зійшов сходами до середнього атрія. Бачу, деякі стовпи тримають ці ясні арки, зложені зі старовин-

ного матеріялу, що його, після збомблення, ще можна було вжити при відбудові.

**
*

Брат Філіппо, що в цей трагічний час був на Монте Кассіно з іншими ченцями, оповідає:

— В ті грізні дні, у нашому монастирі, тут, на Монте Кассіно, не було ніже одного-єдиного німецького вояка зі зброєю. Ми, діставши через американське радіо попередження-повідомлення, що наш монастир тоді-й-тоді буде збомбардований, зібрались усі разом, узяли з собою св. хрест, на тички позастромлювали жовто-білі прапорці, рушили верхами гір на Рим . . . По збомбардуванні нашого монастиря й базилики, ми, незабаром, вернулись до наших руїн. У цих руїнах, пристосувавши їх сяк-так до вжитку, ми й жили. Води не було, то ми ловили дощівку, очищували її й пили . . . Довкола цих руїн жахливо смерділи трупи погиблих вояків . . .

**
*

Така сама доля постигла й це невелике місто Кассіно; було воно, тоді ж, доцентно зруйноване бомбами. М. ін., це місто звязане з історією наших звольних змагань 1918-1920 рр. Був тут табір австрійських воєннополонених вояків. Була виринула з початком 1919 р. щаслива ідея: з тих полонених, а майже всі були Українцями з Галичини, за згодою переможних держав Антанти, створити один український корпус і, вишколивши його та озброївши, перевезти до Одеси, в Україну, що тоді важко кривавилась у боротьбі проти большевиків. Цей корпус мав сорок тисяч бойовиків. Тепер виринули твердження,

що було вісімдесят тисяч бойовиків. Але ця щаслива ідея мала для нас нещасливий кінець: волелюбні, тоді переможні держави Європи, в першу чергу — Франція, при наполяганні завжди політично незрілої Польщі, так завертали справу, що з цього корпусу не дістали ми ніже одного вояка в Україну, що, оточена з усіх боків ворожими фронтами й кордонами, кривавилась на фронтах і гинула в стогонах тифу. — Нинішнє Кассіно — з широкими й рівними вулицями, з світлими майданами, все в молодій зелені — зовсім відбудоване, в цілості нове місто: церкви, будинки всіх урядових і громадських установ, мешкальні доми — все нове.

**
*

Ото ж, із цього середнього, долішнього атрія кидаю очима по красвиді. Схили Монте Кассіна підмуровані невисокими мурцями, що творять тераси, а на цих терасах ростуть оливні дерева. Яка ж велика різниця між красвидом Субяко й Монте Кассіно! Там — глибока, в сонці, у зелені, річкою Анісне колихана тиша: молитви, зосередження, роздумування. Тут — простора, сонцем опалена, небом охоплена, злегка і скупо озеленена, верхами опустелена тиша: молитви, діяння, — праці.

І сюди прибув св. Венедикт із своїми першими співробітниками й тут оснував цей, тоді новий, осередок чернечого життя, і в основу йому поклав: молись і працюй. І укріпивши цей осередок, учинивши його сильним, помер тут 529 р.

Час від часу сонце хмарою отулюється. Хмара широкою тінню пливе долиною-рівниною, що вся у зелені виноградників і сріблених оливних садів. Тут-

там жовті смуги стерні, то червоनावі, де господар зібрав збіжжя й підкинув під новий засів. Вються дороги, то доріжки, а на них — мов рухомі цяточки — несуться авта, сунуть хури, двоколіски з снопами на них, а їх ліниво тягнуть віслюки.

Довкола верхи гір — голі, лисі, а їх схили тільки злегка зазеленені малими дубчаками; на схилах же з північного боку і в яругах — жива зелень трав. Усе в золоті сильного сонця і в цвіркотах пташні, що своїм співом єдину охолоду приносить.

На схилах гір, у щім сіро-яснім камені, тут-і-там видніють нерівні, стрімкі й шорсткі вижолоблини, а ними спливає на доли тиха, дрімуча, літня спека, що нею розкошуються настирливі цикади, й ліниво-коликосковим темпом так цикотять, аж на проміннях соця здвенить це їх цикотіння.

А ці, на схилах гір, стрімкі, шорсткі вижолоблини, це — неначе символ твердого, витривалого, великого життя людини: в молитві і праці!..

Монте Кассіно, 12 липня 1963.

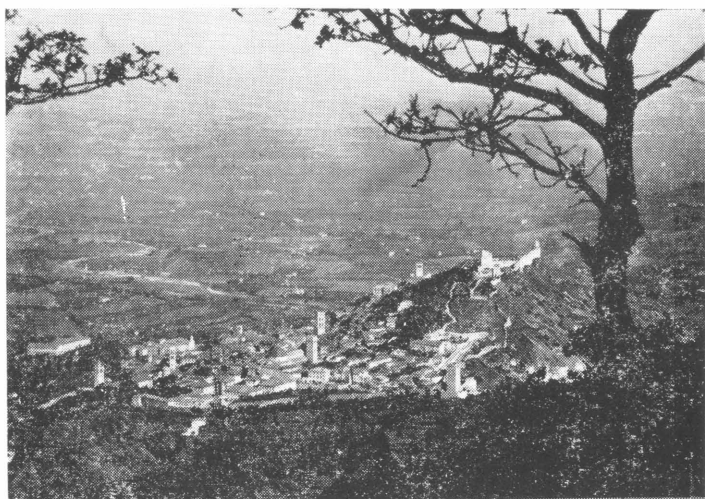
„ПОМИЛКА" З МОНТЕ КАССІНОМ

Емер. генерал Марк В. Кларк, кол. командант 5-ої армії союзників у Італії, заявив, що союзники зробили велику помилку, наказавши своїм арміям знищити монастир Монте Кассіно, що був у руках Німців. Тепер стверджено, що гора, на якій був монастир, аж такого стратегічного значення, як це думали наприкінці II. світової війни, не мала. Союзні війська зрівняли монастир із землею, але він тепер відбудований і Папа поблагословив його минулої суботи.

„Ми не повинні були бомбардувати Монте Кассіно”,
— сказав ген. Кларк.

А С С І З І

Стрімко зносяться гори священної Умбрії. Фантастичними зарисами ритмуються їх верхи і схили, непри-

Ассізі: Вид із верху гори Субазіо.

ступні виступи, їх арки і заглиби-печери. І все в сонці й у зелені — небом отулене.

Оспівуючи ці гори на своїх іконах і фресках, і Лука Сіньйореллі, і Петро Перуджіно та й Беноццо Гоццолі любувалися ними. Але ніхто з них не жив цими горами, не огрів їх і не прибрав усім своїм серцем і душею так, як Пінтуріккіо. І то в кожному своїм творі, де б він його не малював.

Уже здалеку, з м. Сполето, праворуч від залізничного шляху напереді, виринає на високім пагірку, ясне в проміннях сонця містечко Ассізі. Над ним здіймається старовинний замок, що й проти Сарацинів своїми мурами захищав це містечко. Чітко і весело грають у сонці старі високі арки, — з XV століття за часів Папи Сикста IV, — що творять потужну підпору для базилік і обителі св. Франциска.

Ми вже в Ассізі! Останній раз був я тут у 1935 р.

Незмінне моє Ассізі! Ті самі вузенькі, чистесенькі вулички, ті самі — наче неткнені! — з сірого каменя, середньовічної архітектури домики, не вищі як одноповерхові. І далі, як і колись, із вікон і балконів звисають чи у вазонках стоять цвіти. Цвіти й цвіти! Такої елегантної повені цвітів, як тут — ніде не переживете, та ще з таким благим почуванням краси! І ті самі зустрічні люди, мов неіталійці: спокійні, щиропривітні, прихильно-усміхнені і зичливі.

Ми вже в скромній — середньовічним кружганком охопленій — загороді базиліки. Увіходимо до долішньої базиліки св. Франциска. Могутні, присадкуваті, дебели, романського стилю арки й стеля усмирюють душу людини. На стінах і на стелі старовинні фрески і романський — що синім і золотим тоном переважає — орнамент. Споглядаєте на ці старі фрески й вичуваєте — цю святиню заселяють небесні, святі істоти. Біля ж головного, по середині базиліки, престолу зібрались найкращі, від глибини душі мистця уявлені твори мистців XIII і XIV століття. Над головним престолом найбільше враження у людині викликає фреска мистця Джіотто: „Шлюб св. Франциска з Убозством”. На бічній стіні, між іншими, подивляєте фреску: св. Кляра, — мистця Сімоне Мартіні, — у її статечно-суворім виразі, з її шляхетними й повними до-

стойности рисами, з її — у цього мистця притаманними! — чудовими, у формі мигдала, очима.

У лівій наві базиліки є між іншими, фреска мистця Петро Льоренцетті, — що тут, із братом своїм Амбросієм, працював між 1325-1329 роками, — до якої треба подати коротке пояснення. Син Петра Бернадоне — св. Франциск для своїх сучасників був правдивою людиною-чудом. Його мали за „альтер Хрістус”. Стигми, що він їх дістав, піднесли його в очах тогочасників на небувалу висоту упривілейованого, бо ж до нього — ніхто таких стигмів не мав. Так, що в його часах люди висували — нині дещо дивне! — питання: може св. Франциск зайняв місце вибранця біля Ісуса Христа — св. Апостола і Євангелиста Івана? І ось ця фреска і зображає: Мати Божа з Дитиною Ісусом на руках, поглядом уся поринула в очі Ісуса й великим пальцем своєї правої руки вказує на св. Франциска, немов питається — хто має бути вибранцем Ісуса, св. Франциск, що стоїть праворуч дещо за Нею, чи св. Іван Євангелист, що стоїть ліворуч біля Матері Божої й тримає розхилену догори долоню своєї правої руки. Емілію Норса, жид-вихрест, — що помер у причутті серед тих, що його знали, святости, — назвав цю фреску: Непорочна Заходів! Бо з кожним відходом дня сонце, зібравши всі кольори умбрійської природи, всі тони фресків базиліки, — отулює цю фреску пребагатими барвами свого тепла й блиску.

Сходимо в крипту св. Нуждаря. Невеличка вона. Сірі, сірі без ніяких прикрас кам'яні мури. Посередині крипти — із сірого каменю, сірим каменем привалений високо стоїть саркофаг, у якому спочиває прах святого. Над саркофагом, — у стелі, отвір, над яким у базиліці стоїть головний престіл. Перед саркофагом, нижче, стоїть престіл — і він скромний, із сірого ка-

меню. Довкола саркофагу, у стінах крипти, поховані брати-ченці — сучасники св. Франциска. Усе разом — ця сірота каменю усієї крипти й усього у крипті — творить у душі почуття справжньої убогости, котра дає людині пільгу, тепло: як волосяниця для правдивого монаха. В цій безприкрасній сірій крипті є одна цінність: молитва, спокій. Звідси — здається мені! — ніхто й не спішиться виходити.

Проходять туристи, — всяких народів і вір! — їх проводить таки один із ченців цієї обителі, у мові даного гурту дає пояснення, а скінчивши пояснювати, вклякає перед саркофагом, мовить молитву, потім встає, обертається до гурту туристів і благословляє їх.

При виході з базиліки сидить чернець і збирає та списує пожертви на Служби Божі. Підійшли й ми — дати на Службу Божу за виздоровлення предоброго приятеля. Чернець записує намірення, а дружина питається:

— Скільки?

— Чінквеченто ліре, — відповів чернець. — Пятсот лірів.

— Як це так? Усього 78 центів? Таж італійська помаранча тут одна коштує сто лірів! — шепче до мене моя дружина.

Чернець зауважив це здивування й додав:

— До цього можна дати пожертву на обитель, як хто хоче! . .

Пішли ми й до горішньої базиліки. Тут, переважно, фрески старого Чімабуе. Але ці фрески, що він зачав їх тут малювати в 1277 році, таки дуже з старости знищились. Тому 23 роки вони ще не були фотонегативами . . . Все йде, все минає! — треба тут сказати. Хоч є багато старіших фресок у світі, а не підупадають так.

Ще ходімо до церкви св. Дамяна! Її ж святий Нуждар своїми руками відбудував, від руїни врятував. Ідемо вуличками. Сухо, молодод, по-червневому припікає сонце. Спів ластівок збільшує радість просторів. Тут і там на порозі хати сидить жінка й вигаптовує свою долю. У бічній вуличці розпучливо заревла ослина, аж курка сполошилась. А з долини, із піль, вітер приносив запах свіжої жнивної стерні.

Увіходимо в церковцю св. Дамяна. Вона маленька — як наша сільська церковця. Стеля і стіни понурі від старости й від диму свічок. Усе тут мале — і престіл, і царські врата-перегорода, і лавки. Але тут незвичайно добре й захисно, а те добро лине з неосяжної долини, що в ній повно сріблстих блисків оливних садів. Добре тут, бо в цій церкві молився св. Франциск, тут до нього промовляв Ісус із Розпяття.

Не проминути ж св. Кляри, співучасниці і співдіяльниці у молитві, пості, убозтві й праці св. Франциска. Струнки арки готики збільшують велич храму св. Кляри. Пішли ми й до крипти. Її моцї лежать у склянній гарній труні. Обіч, у другій наві крипти, бачимо Розпяття, мальоване на дереві, що промовило до св. Франциска в церкві св. Дамяна. Є тут у цій крипті й волосяниця св. Нуждаря, є й чернечий одяг св. Кляри. Цей одяг дуже скромний, із грубого, сірого, важкого, як веренька, полотна. Але волосяниця св. Франциска... Мимохіть викликає рефлексію: якби нині у світі було хоч декілька тих правдиво мудрих, — у яких начало премудрости та був би страх Господень! — і щоб носили, хоч інколи, таку волосяницю, то у світі не було б усього того, що скоїлось, що тепер коїть-ся, і світ не спішився б до того, до чого шаленим темпом іде!..

І біля труни св. Кляри, і біля цих святих реліквій — тихо, безшелесно, як зідхання душі, як добра провідна тінь, з'являється черниця-кляриса, в неї обличчя закрите каптуром, і в усіх мовах, якої лиш треба для даної людини чи гурту, що оглядає ці реліквії, дає пояснення про ці пам'ятки. Пояснивши, зникає, мов тінь. А я думаю: Щаслива душе! Добре дієш, закриваючи зовсім своє обличчя грубим каптуром! Нині — нема й на що дивитись на цьому світі! . .

Звідси пішли ми в краєвид. Знаєте — я просто несамовито глибоко дихав цим простором, щоб якнайбільше вдихнути його до серця, до крові, до душі. Широценна та й простірна ця долина — вже від Сполета починається. Довкола оточена високими, лагідно хвилюючими, але кольоритом, суворими, осоняшненими горами. Дивлюсь на ці гори й думаю: лише в цій суворості і соняшності та тремтливій синяві гір міг прийти на світ, тут, на вернувшись, вести сувороневблаганне життя, тут проповідувати й діяти на Божу славу, такий святий, яким був Франциск — іль поверелльо — як контраст до розгнузданого світу тоді й . . . нині. Лише тут могла бути Верна, де св. Франциск дістав стигми Розпяття. І лише тут, — іще далеко до св. Франциска, — і Суб'яко могло стати славним і дати Церкві духа — молитви, науки, культури й праці: св. Венедикт. — Ходімо далі у цю чудову конху! Застелена вона золотими й зеленими нивами, як сонетами Петрарки. Простилаються дивні тони краси й молитовно тремтять оливні дерева, виноградники, сади брескв. Тут і там полукіпки — як у нас в Україні, колись? — мов золоті музичні дієзиси, тут і там зелено-темнаві балки. Небесами пливуть круглобокі, білі хмарки. Синіє небо. А все — в сонці. З долини ж — далекої та далекої — несеться легенький, отой ліни-

во-полудневий переклик птаства. Дорогою, мов цятка — бо ж далеко! — іде собі поволі, як філософ, осел, що то його назвою поглузував собі св. Франциск над пристрастю тіла людини, назвавши наше тіло „фрате азіно”.

Ось це й є отой чудовий, умбрійський, францисканський краєвид. Рівного йому душею — я таки не знаю!

Подихавши, і не наситившись, цим ассізьким краєвидом, — при якому наш Михайло Мороз сягнув би своєю палетою нескаламучених вершин поезії! — ми подались у ту широку й далеку долину — до с. Порціонколя. Тут же треба зайти ще й до базиліки Санта Марія дельї Анджелі. Простора вона й могутня і повного ренесансу святиня. У ній є прецінний самоцвіт: посереді базиліки, під копулою, стоїть правдивісінька — і знову необхідне порівняння, бо маленька! — мов наша сільська церковця. Долівка у ній — в цій церковці — з простого каменю. У церковці повно світла! Вона грає ситими й жагучими тонами фресок Ван Ека. В цій церковці, на цій долівці лежав св. Франциск і, благословляючи Ассізі, останній свій віддих Всемогутньому Творцеві своєму віддав!..

Рожевим серпанком розстилалось по цій землі передзахідне сонце. А ми покидали Ассізі з тугою: не можна б тут пережити наші останні роки, місяці, дні?!..

Ассізі, літо, 1958.

НА СРІБНИХ ТОНАХ ОЛИВНИХ САДІВ

Вже від залізничної стації Нарні мою душу й думку огортає стрімкий, мяко-скелистий ритм цього апенінського краєвиду. Будова скель, одна вище однієї, печери, дивні арки, що їх створила природа, — а все ясніє у сонці, тоне в зелені лісів і блакиті неба. Все воно вводить мене в містику Умбрії, що її освятили свв. Франциск і Кляра з Ассізі.

Сполсто, за ним Фоліньйо і, в усій своїй величі краси і благої ясности, виринуло Ассізі. Хоч над містом розсівея старовинний замок, то володарний тон має базиліка св. Франциска й монастир. Став я підходити до самого міста, як симфонія луків, — із XV ст. — що на них спираються ці будови, заграла усіми фанфарами радості й сонця у моїм серці.

Не довго шукав я, і знайшов приміщення у палаці Льокателлі — на найвищому поверсі, — чого я й хотів! Увійшовши до кімнати, я швиденько відчиняю віконниці — яка ж краса! Поки думка охопила цей краєвид, то чую, що очі виявили усю мою радість Господеві за цей твір: така ця ассізанська долина-рівнина, оточена лагідними умбрійськими горами, своєю душею молитовна, що, здається, й сонце своїми передзахідними проміннями, зупинилось у цій долині. Довгі роки проживав я в Італії, але кімнату з таким видом я вперше маю . . .

Вийшов я на вулицю. З вікон, із балъконів хат визирають, звисаючи, цвіти киноварних і кармінових тонів. На вулицях, на „Громадському Майдані” стоять

і розмовляють, то проходять мешканці — як звичайно в цьому місті — спокійно, безгамірно.

На одній камяниці читаю, на таблиці, напис, що в цій хаті жив Феліче Трапассі, батько поета Метастазіо. Пригадую собі: це той поет, що у XVIII стол. був двірським поетом Габсбургів, проживаючи у Відні, таки в Бургу. Свої крилаті, напушисті поезії писав лише в італійській мові, ніколи не навчившись німецької.

Иду вулицею Семінарії. З одних, легко відхилених дверей несеться не то спів, не то гра на органах у басовім ключі. Зазираю туди — це мала хатина, а в ній один престіл. Заходжу — перед престолом клячуть священик, за ним декілька душ вірних: моляться на вервиці. У священика такий низький бас, що на тлі речитативу вірних робить вражіння музики органів. Стіни цієї молитовні — усі в чудових, гарно збережених, либонь іще не реставрованих фресках із XIV ст., школи Джіотта.

* *
*

На місто тихо спадають перші сутінки, а на них цвірінькають запізнені ластівки. З усіх церков заграли дзвони на Ангел Господень.

Ніч — тиха, тепла, пахуча, зоряна — огортає землю й небо.

Тиша.

Лиш на міській вежі годинник вибиває квадранси.

З надією, з радістю на завтрішній день, утомлений, поринаю у сон — тиші, спокою.

* *
*

Ранок.

Росяні, легкі, прозорі тумани підносяться над безмежною долиною. З-за гори, з-за старого замку, що

його ассізани з св. Клярою оборонили перед Сарацинами, — стала виливатися безкрая хвиля сльва раннього сонця й стала заливати всю долину, починаючи від бані Віньйолі на базиліці Санта Марія дельї Анджелі, у Порціюнколі. Загнали дзвони базиліки св. Франциска, а за ними й св. Кляри, св. Стефана, св. Руфіна і, здалеку, неначе спів ластівок, св. Дамяна й усіх інших церков: Ангел Господень! І прокинувся щасливий день. Уся долина-рівнина сповнилась радісним щебетом ластівок. А з ними — і я Господеві славу приношу.

В год. 6.15 іду до базиліки св. Франциска на Службу Божу. Сонце збивається усе вище й вище і починає запалюватись на червоних гераніях, що визирають із вікон хат.

Подорозі зустрічаю поставного, високого, з мудрими, добрими очима, лагідного обличчя францисканина, священика. Він якраз витягає з чийогось подвіря візочок, на якому сидить старенька, немічна жінка, либонь паралітичка. Він попихає поперед себе візок — на прохід везе недужу. Переходячи, я з пошаною уклонився йому: бо він, цей еромонах, навчив мене, пригадавши слова св. Євангелія: немічним помагати.

Увійшовши до базиліки, я пішов просто надолину, до крипти. Тут, біля гробу св. Франциска, з усіх чотирьох боків, стоять престоли і, від год. 4.30 ранку до полудня, тут служать Службу Божу, одну за одною, місцеві священики й гості з усього католицького світу, що прибувають сюди зі своїми паломниками. Довкола гробу Святого клячать вірні й моляться.

Воно бо таке: всюди можна молитись — і в багатих катедралях, і в малих церковцях, і в тісних катакомбах, і в себе, в хаті. Але, як уже я є в Ассізі, то

таки хочу помолитись тут, у цій, малих розмірів, із сірого каменя збудованій крипті, перед цим, у камені викутім, на скелі поставленім, звичайним і плоским та камінним віком накритим гробом, у якому спочивають моці Того, що ради Ісуса Христа бідним, нуждарем став. Хоча б і манюсенький уламок іскорки життя цього Святого упав у моє серце, до душі, те саме тому варто тут помолитись, цю іскорку відчутти, ласку Ісуса в Найсвятішій Евхаристії до серця прийняти: хай те серце не буде понурим вертепом, а світлою світлицею.

Сам не знаю, — може це буде відблиском „солодкої побожності”. Але я децю інакше думаю й дивлюсь на такі тонкі, душевні відрухи в житті людини. Вже так дав Бог, що кожен осібняк посвоєму відчуває, переживає і сприймає прояви й вияви, що торкаються його душі.

Закхей, ще заки увійшов у зворушення, у солодку любов до Ісуса, то спершу прокинулася у ньому цікавість, що висадила його на дерево, щоб ліпше бачити того Ісуса. Коли Ісус запросився до Закхея до хати, тоді він, із зворушення, із солодкого захопленняциро покався із своїх провин.

Пуста дівчинисько, Марія Магдалина, пізнавши з цікавості Ісуса, послухала Його павчань, потрапає у солодку любов і, прилюдно, змиває стопи Ісуса пахучими олійками й ці стопи витирає своїми косами.

Апостол і Євангелист св. Іван, почувши слова Ісуса: „Один із вас задумав зрадити мене”, — з плачем падає на груди Вчителя. Та й Апостол св. Петро, — що перший виявив рішучу поставу обороняти Вчителя, перший у Його обороні відтинає Малхвові вухо, а потім тричі відрікається Ісуса, — усе життя відпла-

кує своє відречення так, що сльози борозни вирили на його обличчі: солодке перед Ісусом каюття. Словом: один осібняк виявляє свою віру й любов лірично, інший же — як Апостол св. Павло — героїчно. Але й найтвердший, як має трошки серця, то зворушується й кличе: Боже, милостив буди мені грішному!

Та й філософія, поезія, повість — беру до уваги, лиш християнські! — у відношенні до віри мають своїх ліричних і героїчних представників. Данте чи, ближчі нам, Шатобріян, Керкегаард, Честертон, Папіні — це письменники різкої, гострої й рішучої героїчної постави.

Хочеться зупинитись на Керкегаарді. Це великий християнин, віруючий, протестант, філософ екзистенціаліст. Це він кинув модерній Європі шорсткі слова правди: щоб Заходові врятуватись від упадку, а то й від упадку західної цивілізації, то треба стати на тверду основу: Християнство Нового Завіту. З його „Діярія” памятаю такі думки: „Сіру людину — я люблю; учені ж викликають у мене огиду”. В іншому місці таке каже: що Гегель, Гете, а в Данії єп. Мінстер, „ці каналії” пофальшували християнство, „щоб задоволити час”. Далі каже, що католицтво добре робить, що почитає Непорочну Матір Бога, що канонізує святих; а протестантизм із Церквою, що звязана з політикою, і з жонатим духовенством, докотився до того, що канонізує „корпорацію філістеїв”. А й сам М. Лютер, що „замість дбати за інтерес Бога, проповідував християнство в інтересі людей”. Католицизм „має більше духа” і „завжди має деякого християнина характерного”.

До категорії неліричних типів серед наших письменників, критиків, католиків, я зараховую, нині, лиш одного: Олександра Моха.

Та вертаюся до св. Франциска: це тип святого, що в ньому проявляється героїчне з ліричним; усе його життя, після навернення, виповнене цими моментами. Основа ж його життя й діяльності: безмежна, беззастережна, євангельська любов до Ісуса й до ближнього. Як беру до уваги: жорстоке і розгнuzдане середньовіччя, то цей Святий є післанцем Божим! . .

**
*

Уже в крипті почув я згори, з нижчої базиліки, як нісся рівнотонний, одноцілий хор речитативу ченців, що почали відправляти утрєню. Я вийшов із крипти нагору і став собі під стіною біля фресок мистців із XIV стол.: Сімонє Мартінія й інших, і слухав утрєні.

А думкою линує до Бучача, до Жовкви, до Крєхова: до церков Отців Василян. У крилосі, ченці, Отці й брати, теж речитують чи співають утрєню чи вечірню. Усі з каптурами на головах і, професи, в широких мантиях. Час від часу вибивається сильний бас о. Януарія Коциловського, то м'який тенор о. Йосафата Маркевича, то сильніший тенор о. Мартирія Котовича чи бр. Семена Бужари. Всі вони домінують над менше голосистими тонами о. Софрона Соколовського, о. Нєстора Веселого, бр. Германа Бідолахи, бр. Івана Гринєвича, бр. Маріяна Халупи; хоч дають силу й о. Яків Вацура, бр. Варлаам Шавала і бр. Теодосій Толочко з бр. Нєстором Шерєметою.

Не витримую і, крізь серпанок цих спогадів, глипаю на стелю над головним престолом, де є такі найкращі твори Джіотта, його фрески, м. ін., „Шлюб св. Франциска з убозством”.

Насувається ось таке оповідання:

Мадонна Нужда прийняла запрошення св. Франциска і його друзів: сіла з ними до столу. Перед їдою вона сказала: „Принесіть мені води, хай я руки собі вмюю; та й рушник, обтерти їх”. Братчики принесли у гладущику трохи води, а гладущик на половину розчереплений! але рушника не могли знайти. Тоді, один із них наставив їй полу свого підрясника, щоб обтерла собі руки. На столі було три чи чотири кусники хліба, з ячменю й грису, і лежали вони на широких листках. До стола сіли всі разом, помолившись Богу. Мадонна Нужда наказала, щоб усім подали в мисках теплі страви. І ось, приносять одну-єдину миску холодної води, щоб усі могли замочити хліб; бо й не було більше мисок, не було й вибору страв. Тоді Мадонна Нужда попросила, щоб їй подали бодай сирої, пахучої зеленини. Але вони не мали ні огородника, ні самі не вміли того плекати, — то пішли до ліса й там назбирали дикого зеленцю й принесли їй. Вона попросила ще солі — пішли до міста шукати за нею. Попросила дати їй ножа, щоб очистити зеленець. А їй відповіли: „Наша Пані! ми не маємо коваля, щоб ножі робив. Покищо, послугуйся зубами, а пізніше ми подумаємо й за ніж”. Вона сказала: „А трішки вина маєте?”. Їй відповіли: „Наша Пані! Вина не маємо, бо поживою життя людини є хліб і вода, а тобі й не лицює пити вина, бо подруга Христа мусить утікати від вина, як від отрути”.

А коли вже наситилися більше славою і щастям, ніж щедрістю останків, тоді склали хвалу Господеві, що від Нього зазнали стільки ласки; і повели Мадонну Нужду, де б вона могла відпочинути — була бо вона вельми втомлена. Вона простягнула свої кости на голій землі. Ще попросила, щоб дали їй подушину, а „вони швиденько принесли їй камінь і під-

клали його під голову їй". — Ось, таке це скорочене оповідання з „Ле сакре ноцце дель Беато Франческо кон Мадонна Поверта”.

**
*

По утрені, пішов я оглядати — як і колись — твори великих мистців: Чімабуе, Джіотто, Сімоні Мартіні, братів Амбросія і Петра Льоренцетті. Привик я до цих мистців і сприятелювався я з ними. Проте, в горішній базиліці, усі фрески, двох перших мистців, із 1200-тих років, чомусь підупадають, час дається відчутти в них.

Ще йду в подвіря, що є перед нижчою базилікою. Воно обрамоване старовинним, романського стилю, присадкуватим кружганком. Арки цього кружганку, це та старовинна музика — частіше анонімних! — композиторів, знаків яких не всі нині вміють відчитати та й таки не спішаться розуміти їх . . .

Як романсько-готична, з подихом Візантії, архітектура нижчої базиліки св. Франциска творить настрій задуми, скуплення, то ясна готика базиліки св. Кляри — це величавий гомін неба.

В базиліці, стіни щораз пустіші, сірі. Старовинні фрески вже такі знищені, що реставратори полишали з них лиш деякі фрагменти, а інші — зовсім позатирали виправою. Ті ж твори, що на дошках, олія-темпера, з XII-XIV ст., пречудово збережені.

**
*

В Санта Марія дельї Анджелі, у Порціюнколі, — не притягає мене велич базиліки, з XVI ст., а приманює мене ота малесенька церковця посередині цієї ж базиліки під величавою банею архітекта Віньйолі.

Бласне, в цім місці й є основа Францисканського Чина: тут, св. Франциск, слухаючи одного ранку читання св. Євангелії: „... покинь усе й іди за Мною” — рішився піти вслід за Ісусом. Тому ця церковця є дорогою пам'яткою християнства.

В цій же базиліці, яких двадцять кроків праворуч наперед, є маленька капличка: на цім місці за часів Франциска, була це „інфермерія” — перша поміч недужим. Сюди саме ченці й принесли Святого з Ассізі, вже вмираючого, тут він і помер. А благословив св. Франциск місто Ассізі, з місця — у половині дороги з Ассізі до Порціонколі, де ченці, що несли Святого на ношах до Порціонколі, зупинились відпочинути. От, тоді Святий поблагословив Ассізі, прощаючись із ним. Треба припускати, що Святий хотів іще бути в церковці Санта Марія дельї Анджелі, де він, одного ранку, у своїй бурхливій молодості й почув оті слова: „все віддай і йди за Мною”.

З Порціонколі до Ассізі я вертався пішки. Вітало мене гаряче сонце, леготів вітер, пахла стерня, томили цикади, але спогади лагіднили серце. При цій дорозі, на суголовках он-тієї ниви, в тіні либонь цього оливного дерева, у спокої — тоді ще авта сюди рідко їздили! — спочивали тут і кріпились полуденком доброї й сердечної помяти о. Йосиф Заячківський ЧСВВ і — ще, хвала Богу, живі! — нестор Смаль-Стоцький із дружиною Ідою, Петрусь Холодний та й аз, раб Божий. Це було в липні 1935 р. Вичуваю тепер, що травичка в цім місці щось щепоче мені, але цикада її перекрикує.

**
*

А коли сонце стало лагідно хилитись до заходу, я стояв перед церковцею Сан Дамяно й дихав спо-

коєм і молитвою отих трьох луків, що замикають атрію церковці. Увійшов я до церковці. Як і колись, добрі думи мене обступили. Дивлюсь — наче вперше побачив — на цей манюсенький престіл, на абсидку з фрескою Божої Матері з Сином на руках, на лавочки, на бічні престолики, а біля них же до стіни прикріплені дзвіночки зі шнурками — дзвонити до Служби Божої, — на старі ікони, а все це обгорнене примітивною, романського стилю, архітектурою, все з XII-XIII століття — дивлюсь і вірю, що лише тут міг Ісус із Розпяття промовити до св. Франциска!

Згодом, прийшла сюди св. Кляра з своїми черницями й тут, співаючи, приносили псалми любови Господеві.

Праворуч від головного престола йду східцями нагору й заходжу в маленьку, тісну загороду: тут, у синяві неба, що над головою, при ніжному переспіві ластівок, при леготі вітру, що прихильно й зичливо прибігає з широченної, розлогої долини Ассізі-Фоліньйо, при шепоті джуркальця — написав св. Франциск „Пісню на честь брата Сонця, сестри Люни — люна в нас це він, місяць! — брата Вітра, сестри Водиці”.

Чомусь я певен, що кожен поет душі, серця, з Божою іскрою, тут не опреться й напише рядки чистої поезії, як чистий кобальт неба, як гра вітру на віттях пальми. А як і не напише, то в цій оливній тиші відчусь й переживе в душі цю поезію.

Є тут, у Сан Дамяно, одна келія, що в ній, кожен раз коли я був, зупинявся задля дивного, ароматичного, не то кадильного, не то цвітного повітря. Щойно нині довідуюсь: тут під камінною долівкою, лежать прахи перших посестер по Чині св. Кляри.

Задивилася Кляра на св. Франциска, — а він же тоді був зразком чесноти, святости, праведности серед

населення — і собі забажала стати на його шлях: до Христа! Пішла на пораду до Святого. А він їй: „Вибирай: багатство, до чести, володіння світом, або: відмовитися від того усього!“. Вона, дочка сильних світу цього, довго думала над словами краяна, судіда.

І 18 березня 1212, утікши з рідного палацу, разом із іншими дівчатами прибула до Порціюнколі, де жив св. Франциск із своїми братами. Її зустріли співом „Царю небесний“ і повели її перед престіл Божої Матері. Тут св. Франциск озвався: „Здійміть із неї ці дорогоцінні шати!“. І обстриг її пухкі, золотисті коси та й наклав на неї одержу покути, яка не була ніщо інше, як щось таке, як мішок, що вона підперезала його звичайним шнурком. А світ, що вона його покинула, називав її і прозивав усяко. Вона ж на вимогу Святого стала ігуменею маленького і скромного монастиря біля церкви св. Дам'яна: Чина Клярис. Ходили вони босоніж, спали на голій землі, повна мовчанка, бо це — як казала Кляра — найкращий спосіб не грішити. І молитва. Сильна молитва, що й Бога примушувала вислухати її. Тоді по Італії Сарацини пльондрували — жорстокі варвари і рабівники. Якось напали вони й на монастир. Ці мури, ці замки головних воріт, це все слабе, не витримає напору. Оборона — молитва! Падають черниці перед Кивотом, благують ласки, рятунку, а Сарацини — з галасом уже й на монастир налітають. Тоді св. Кляра зважається на остаточність: хапає за шаль, за ключ, відчиняє Кивот і бере в руки Дароносицю з Найсв. Євхаристією і наказує переляканій сестрі-воротарці: „Відчини ворота!“. Підносячи догори Дароносицю перед розюшеними загонами варварів, голосно каже: „Ісусе ми Тебе благали! А тепер Ти сам рятуй!“ І варвари —

в скрайнім переполюсі, у великім страху безоборотно повтікали. Гомін пісні „Достойно єсть” утихав разом із відгомоном кінських копит Сарацінів.

Треба б іще додати: Мама св. Кляри, Ортоляна, — що з хрестоносцями й у Святу Землю ходила, — в навечерія уродин Кляри почула таємничі слова: „Жоно! не лякайся! Ти даш на світ ясне світло, що осяє світ!”.

**
*

Вийшов я з церкви і з монастиря, і сів собі, дещо нижче, біля малого, мелодійного джуркальця і слухав його мови, вдихав запах кипарисів і линув у простори Умбрії, в тишу вливався.

**
*

Ассізі — місце любови, доброти, лагідности, всепрощення. Ці прикмети душі людини, що тут живе чи тут на деякий час зупиняється, ці душевні вияви тремтять леготом і в просторах, у краєвиді Ассізі. Цей краєвид такий теплий, захисний, утихомирливий, із блакиттю неба єднається, молитву на уста людини приносить.

Не повірив би хтось, — як і я у першій хвилині не вірив! — що на сварку, на розбурхану розмову, на лайку, на прокльони, що в інших містах Італії — так часто лунають, — тут, в Ассізі, місця немає.

Ось, картина.

Стою біля базиліки св. Кляри. Недалеко, у тіні під базилікою, сидять панянки й тихо між собою гуртують. На сусідній вулиці зчиняється гомін. Молодий селянин стоїть із своїм ослом і, вимахуючи руками, на когось клене, лається, лютиться. Його вибухові

ніхто не протирічить, а він не перестає кипіти. Панянки втихли й споглядають на крикуна, на себе, то на мене; якимось ніяково їм стає.

— Дещо за сильно! . .

Від нехотя, недбало сказав я, щоб зменшити їх ніяковість. А поглядом кинув я на крикуна.

Панни споглянули по собі, і одна з них рішуче:

— Пане! В Ассізі ніхто так не лається й не клене. А цей чоловік „форестієро”, він не наш, він із Спельо . . .

— Вибачайте! Так тонко я ще не визнаюся у вашій . . . діялектиці! — перепросив я їх.

— Нісенте! — відповіла одна з панянок.

А для мене наука: не осуджуй, а бодай не спішиш давати осуди . . .

**
*

Краєвид став прибиратись у червоново-золоті шати. Я пішов у протилежний — від Сан Дамяно — кінець Ассізі, туди за базиліку св. Франциска, в напрямі цвинтаря. Тут сів на беріжку високого й стрімкого схилу гори. Обабіч доріжки непорушно, задумано, передвечірньо стоять кипариси, мов на вечірні закатурені ченці. Уся долина не є тут така рівна, простірна, як он та, недалеко ліворуч, а вся хвиляста пагорбками і балками, в які вже вповзли росисті сутінки. Поля — як і всюди — тут прихорошені рівномірно і рівнодально оливними деревами та виноградною лозою. Круті польові доріжки, мов стьожечки вються. На річку поклався перший смерк, а йому не дають спокою діти, що, купаючись, збивають угору хвилі, вищачи; з глибокої долини я їх крику тут на гору не чую, але бачу цей крик по висоті збитих хвиль. Поки ще смерки окутують, мов копотом дня,

землю, — газди на гумнах складають снопи збіжжя в обороти.

**
*

Як і вчора ранком, у тій же годині прокинувся я й нині на гомін дзвонів „Ангел Господень”, на хвалу сонця з-за гори, на голосну радість у сонці бані на Марії Ангелів у Порціюнколі, на дрібне щецетання ластівок.

Як і вчора, пішов я до крипти св. Франциска на ранню Службу Божу. Як і вчора, в тій же годині зустрів я подорозі того ж високого, поставного, огрядного, з добрими, ясними очима в шляхетнім обличчі, з легкою і щасливою усмішкою на устах — єромонаха Чина св. Франциска, як попихав поперед себе візок із тією ж старою паралітичкою в ньому. Як і вчора я злегка похилився перед ним. Але, нині, цей єромонах, поглядом, своїми очима ясно сказав мені:

— З цього приводу не роби дива! Це, що я роблю, обов'язок кожного з нас . . .

**
*

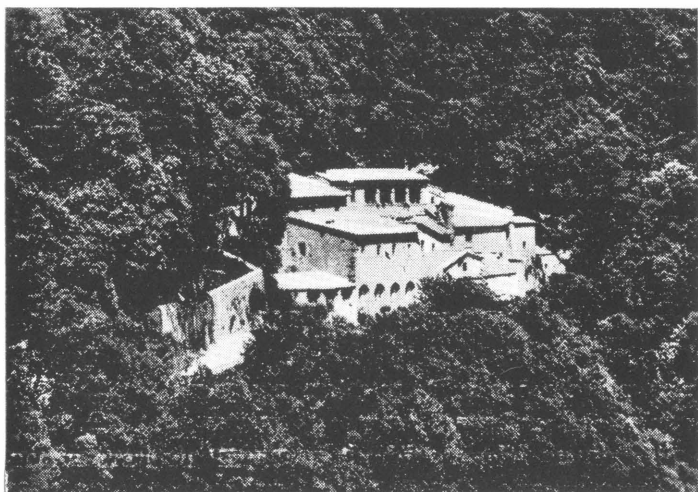
Дорога — проста, польова, рівна й покрита дрібною рінню. Дорогою й сонце йде, де-не-де граючись коротким холодком-тінню смоковниці, то дубка. Спека викликає гамір цикад, що без спеки мовчать. Стерня піль у спеці ще й скріплює настирливість та влізливість цього сухого співу цикад. Біла соняшність дороги збільшує сухий запах божої кровці, м'яти, дивини, розхідника, що розкошуються сонцем.

— А в нас дівчата на Першої Пречистої плели віночки з розхідника та й несли їх до церкви, де священник благословив їх! —

Час від часу пережене повз мене авто з паломниками, збиваючи білу куряву. А я думаю: щасливий був св. Нуждар, що ходив сюди пішки, під таким же палким сонцем, по цій же — але напевне, тоді кам'янистій, нерівній, ослячій, стежці. Нещасливі ж нині ці всі поспішники-паломники, що на прощу автами їдуть. Але, ради правди, натрапляю на цій доріжці, поодинокі й гуртом, синів св. Франциска: вони йдуть пішки.

Недаремно сказав і я собі: до Скиту Карчері йду пішки! І цих чотири кілометри дороги в одну сторону, йду пішки.

Ця доріжка підноситься усе на гору, оточує цю гору, я залишаю Ассізі, Порціюнколю за мною. До-

Ассізі: Скит на Карчері.

ходжу до склону двох високих верхів Субасія. Переді мною глибокий, темно-зелений звір-яруга. Перед во-

ротами цього монастирця — Скит на Карчері — я зідхнув: нарешті, у тіні розлогих дубів. І з насолодою, поринув я в цю затишну, тінисту і густою зеленню наповнену яругу. Усією моєю істотою, серцем і душею, відчуваю добро цього місця. Тут також можна знайти спокій, утихомирення. Узбозство во Христі тут усміхом щастя визирає з кожної арки, з кожного віконечка, з якого вихиляється то гераній, то фіялка, а то й простснький купчик. Цей маленький монастир із церковцею так-таки припав щільно-щільно до цієї прохолодної яруги! Хоч віконцями глядить до полуденного сонця, а всю глибину й ширину віддишу черпає з розлогої, плодючої долини і з далекої синяви гір у далині. Над головними входовими воротами до самого монастиря виписано: Сіленцію.

Церковця — манісенька. Так, на око, чотири на п'ять метрів, а може й менша. Цей обмежений простір примушує кожного, хто до цієї церковці входить, бути найближче кивота: Найсв. Евхаристії. Тут і молитва людини безпосередньо доторкається стіп Ісуса в кивоті, тут ніщо не розсіває її. Розпяття на запрестольній іконі — старовинне ж воно, доброї умбрійської школи! — наче з-за серпанку давніх віків промовляє.

Йду праворуч од престола, схиляюсь низенько, роблюсь малим у тісному переході-отворі. Дальше, ще один такий же отвір і я опинююсь у печері св. Франциска: сюди він часто приходив, тут перебував на однині, на роздумуванні, на молитві. Тут, на схилах двох верхів гір Субасія, він вибрав собі місце своєї тиші, тут у цій ярузі — Карчері — збирав свої мислі. Сюди згодом, стали приходити й проживати інші його співбрати, бо ж бачимо тут печеру св. Егідія, печеру рідних братів Лева й блаж. Антонія зі

Стронконе; далі, є тут печери: бр. Сильвестра, бр. Руфіна, бр. Масео, бр. Вернарда з Пятої Долини.

Сів я собі біля однієї з цих печер — блаж. брата Руфіно — і мої думи стали турбувати цю тишу, що метелики носять її на своїх крильцятах. Часто заходив сюди, в цю яругу, св. Франциск. Поллюбив він цей глибокий, у зелені дубів, у співі птаства, яр. А по його смерті його співбрати, з пошани, з любови до свого патріярха, до цього Господнього поета, що розмовляв із птахами, з рибами, з сонцем, із вітром, із місяцем, із водою, — зберегли ці всі дорогі місця й досі зберігають, проживаючи тут.

Дивлюсь на цього старезного, у чотири залізні шпуги охопленого, ще буйно-зеленого дуба, що пам'ятає св. Франциска; дивлюсь на ту, глибоко в ярі, під монастирем, розпанахану скелю-отвір, що ним утікав диявол від Святого, провалюючись, та й думаю: усе воно тут має свою легенду, свою традицію, свою поезію.

Сиджу над цією яругою-звором та й далі гадаю: були і є й у нас святі, праведники, ісповідники, в давній княжій добі, в гетьманській і в тій ближчій до нас; є вони й нині. Ще якимось утримався у нас культ святих Хрестителів Руси, ще не перестаємо славити наших патріярхів нашого чернецтва, ще святкуємо і великого мужа України священикомученика Йосафата — є такі, що, за московським старшим братом, воркочуть на нього! — Але, скільки було й є у нас праведників, що на них забуваємо? Бо ж нарід, що не дає з-поміж себе святих, праведників не може існувати під сонцем. А ми ж їх маємо й нині!

Є й у нас такі саміські, як ось ці у Карчері місця — печери, яруги, серед густої, оздоровної зелені гір, Підгір'я чи Поділля, серед шуму наших буйних, ро-

слих дубів, ялиць, сосон чи твердих грабів. Не забули ж ми за Скит Манявський, за печері понад Дніпром біля Києва, за печері в Рукомиші, біля Бучача, чи в Помірцях. А ті ясні в сонці яруги, скелі біля Скоморох, у Бучаччині. Та й ті глибокі звори Синяка, Хомяка, Поповичівської Поляни! Все це й у нас є, але нема в нас: почуття містичної любови до наших праведників і до тих місць, де вони жили, де працювали, куди їхні мученичі стопи ходили. Га, думаю, дай Боже, щоб мій песимізм прояснився і єп. Микола Чарнецький, ЧНІ, єп. Йосафат Коциловський, ЧСВВ, — про якого пора хоч книжечку написати, єп. Павло Гойдич, ЧСВВ, єп. Теодор Ромжа, єп. Григорій Хомишив та й інші Отці й вірні, що замучені за віру Христа, та щоб стали вони нашими святими, блаженними в Україні, а їх місця прожитку, діяльності, щоб стали місцями культу, пошани, любови, пам'ятки, національно-виховним монументом.

Таке роздумуючи, я ще раз кинув оком на он ту глибоко в ярі, під монастирем, печеру-скелю, з чорним отвором: дідько, нічого не вскуравши, втікав тудою від св. Франциска, і з люті розпанахав цю скелю, залишивши цей темний отвір. І я, з переконанням, думаю: якби так — від мене, від моїх земляків утікав ось так наш український дідько, женучи поперед себе московського, то вже давно й самостійна Україна була б...

Під подихом вітру зашуміли дерева. Сонце промінням на стежці заграло. З-під моїх стіп ізмарагдом ящірка шугнула. І знову — тиша залягла.

Іду дальше в ліс. В одній закутині, серед скель, на гарному підвищенні стоїть різьба: св. Франциск ділиться хлібом із бідною дитиною. Бронза, докладно обдумана композиція, незвичайно приємна фактура,

— що нагадує Антона Павлося, Михайла Черешньовського, Григора Крука, — а цей твір тут різьбаря Россіньюлія. Цей різьбар і, другий, Джіованнеллі, живши духом св. Франциска, залишили тут більше своїх творів, і то чудових різьб, із життя цього Святого і св. Кляри, у Карчері і в Сан Дамяно.

Часто, тут, в Ассізі, перебувають, живуть мистці. Деякі з них, проживаючи тут, видають свої плоди духа. Хай буде мені за приклад. Проживав тут отой нерівний, постійно палаючий, шукаючий, прикрий поет, критик, філософ Джіованні Папіні, що, як член Третього Чина св. Франциска, вибрав собі імя Бонавентура. Жив тут, роздумував, глибокий, спокійний Йоганнес Єргензен, письменник, що то його слава завсіди в тіні була. Його відомий твір: „Ніщо і життя”. Тут, в Ассізі, проживши 50 літ, прийнявши католицьку віру, написав він твір „Найпіднесліший день”. Тут написав він твір „Трава”. А на завершення своєї творчости написав „Паломництво мого життя”. Був він членом Третього Чина св. Франциска. Перед самою смертю, затуживши за батьківщиною, вертається у рідну Данію, де й умер, у 1956 р.

Англійська письменниця Саймон Вейл — що написала найсильніший твір, трагедію: „Венеція урятована”, — пише: „Перебула я в Ассізі два чудові дні. Там, самітня, у маленькій, романській церковці з XII століття у Санта Марія дельї Анджелі — незрівняне чудо чистоти, де св. Франциск так часто молився, — щось сильніше за мене, вперше в моєму житті, примусило мене станути навколішки”.

Тепер в Ассізі живе американський мистець Вилліам Конгдом. Свою творчість він називає: Шлях до Христа. В 1962 р. вийшов альбом його творів: „На

моїм золотім диску”. Він — абстракціоніст, що висловлює подих духовости сучасної людини.

**
*

Вертаюсь із Карчері до Ассізі. Безперечно, схід на долину — легший. Але в серці відчуваю якусь дивну невігоду, жаль, покидаючи цей Скит.

Сонце ж із такою силою пражить, що, здається, ці приятелі-музиканти літнього сонця — цикади, всю цю широченну долину, що ліворуч мене, аж по Фоліньйо, а то й по Сполето, заливають своїм спекотливим співом, протягаючи, то прискішуючи його темпо.

Єдині ластівки, що безутомно цілими зграями сновигають у просторах, радісно й тендітно — як лінія у Беата Анджеліка! — цвірінькаючи, подають освіження, охолоду в цій спеці.

На обніжках ліниво пахне м'ята.

Ассізі, липень 1963.

„НА КРИЛАХ ВІТРЕНЮ . . .”

(Фрагменти)

Усе в сонці, легесеньке, наче в синяву просторів ось-ось знесеться — виринає Ассізі. Бані церков, вежі дзвіниць, декуди палаци, дома й домики якось немов спираються, нахиляються до могутньої сагоми базилики св. Франциска. Вхожу в містечко.

Вузькі вулички, цвіти з вікон, із балькоників, далекий гомін дзвону з церковці св. Дамяна й низенькі, скромні, суворі, як підрясник св. Нуждаря,

арки привітали моє серце в Ассізі. Ті арки, що обрмовують подвіря перед долішньою базилікою Святого, і ті в подвірі монастиря, вони мають у собі сувору молитовність чернечої вервиці: на них вичуваєте цілі століття сивини. Привітали мене й ті „мої” фрагменти луків готики, що вмуровані в мури стін домів. Щиро зустрів мене отой старий напис: „Вулиця св. Якима розбитого муру з XI століття”.

Негайно іду до св. Франциска, до його сірого — як і його життя і проповідання — камінного, на голій скелі уставленого гробу. Прикляк перед ним і подякував Всевишньому, що знову дозволив бути в Його Угодника.

Іду я й до долішньої базиліки привітатися із Чімабуе з його монументальним твором — Богородиця з Ісусом на руках на троні, довкола ангели; з Джіоттом, із його творами, головно з тими над головним престолом, що виконав їх мистець, починавши від 1279 року. І цього року обходить Італія 700-ліття народин Джіотта, — перед цими фресками, як і перед тими в Падові в каплиці Скровеньїв, Михайло Мороз, прибувши сюди з прощею о. Марка Дирди ЧСВВ. не міг опанувати меж свого захоплення і зворушення! — Привітався я і з Сімоном Мартінієм — із тими чудовими, форми мигдалю, очима св. Кляри! — і з Амбросієм Льоренцетті.

Іду в краєвид — на „мою” доріжку кипарисів. Мовчки й достойно прийняли мене. Сонце сягає небосхилу й огортає ці спокійні гори разом із Субасієм поезією кармінового тепла. Ще одна хвилина і сонце зайде. Легонув вітрець, і кипариси почали довгий, охолодний шум — а, либонь, це був їх спів! Повагом стали похитуватись, наче примовляли: „Чом так

рідко в нас буваєш?" Я слухав тієї їх пісні-питання, що зливалося з цвіркотом цвіркунів по долинах.

Ранком наступного дня пішов я до монастирка св. Дам'яна. І знову перейшов я всі його закамарки, бо мусів . . . Зупиняєтесь поглядом на тому оливному садку-городці, там у долині. Тут, де стоїте, св. Кляра співає з черницями вечірняні псалми. А в тім оливнім саду стоїть св. Франциск і з ними бере участь у хорі. Як хочете, як можете, то гомін тих співів іще й нині почуєте.

Тут же, ліворуч, вийшовши з церковці св. Дам'яна, ідуть довгі сходи в долину. Сідаю на першу східку нагорі. І знову рівним рядом струнчаться тут — мов ангели в мистецтві Візантії! — кипариси і їхні веселіші сестри — тополі: вони пильнують тиші св. Дам'яна. А те он джуркальце — душа цієї тиші — гомонить мовою св. Нуждаря, бож він сказав: „Сестро моя, водо!”

Щебечуть ластівки — тут їх притулок, де вони сонце і простори тчуть. І одна цикада несміливо сухим тоном співає. А здалека, чую, дикий голуб щиро і дбайливо воркує — цикада ніяковіє, угихає.

Увечері я знову пішов на мою доріжку кипарисів. Вони мовчали — не будуть же кожного вечора вітати влізливця такого. Зате безмежна долина своїми безкраїми запахами оливних садів і стерні сухої пригорнула всю мою душу.

Зненацька натрапив я на незнану, самотню людину: вже смерк за очі хапав і перші зірки якось ревно заходилися освітити цей смерк, щоб цей самотник міг далі писати. Він — хай мені простить! — притулений до кипарису — як колись Сезан до свого оливного дерева! — і заскочений моєю, тихою, мов тінь, появою, зопалу випалив: „Буона сера!” — „Еге ж, —

відповідаю, — буона сера!” і швидко йду даліше, щоб не урвався його звязок із кипарисом і з тією перед ним незглибною долиною спокою.

І тут на думку мені прилинув наш Василь Барка, бо й він знайшов би нову мову в цих просторах! . . І в цей сучасний смерк! . .

Ассізі, 3 серпня 1967.

СЕРЦЕ УМБРІЇ

Це — місто Перуджя. З одного щовба гори, з Ассізі, видніє, на захід, на другому щовбі, Перуджя. А їх єднає — ота просторами тасмної, містичної Умбрії мовчазна — долина. Старовинне це місто — з часів етрусків.

Із Ассізі, за 27 хвилин, швидким поїздом прибуваєте сюди і ви знову серед отих середньовічних вуличок, завулків, привулків; деякі з них такі стрімгольні, що йти важко, а не то їхати. Самі назви їх багато говорять: Ведмежа, Котяча, Плотів; а деякі за старими родами міста, як Бенінказа, тобто — Добровхаті.

Свідомо ходжу по старому місті, бо тут історія, політика, культура, мистецтво. Люди зустрічають вас усміхнені, задоволені, увічливі. Багато луків-арок і півлуків над вуличками надають вашим думкам середньовічного оформлення.

По середині цього старого міста — як велить звичай, як було й у нашій Січі, — правда, деревляна була там церква, — силою сірого, шорсткого каменя — могутніє катедраля. Її стиль — готика. Порталі ж,

їх два, — з фронту і з лівої сторони, — це барокко із 1600-их років. І саме ці портали розбивають вар-тість, гармонію стилю катедралі. У середині катедралі прикра, нудна мішанина стилів від 16 до 18 стол. Одна — єдина хрестильниця, стилева, замкнена в со-бі, чистого ренесансу, з 1477 р., мистця Петра Павла. Андрія з Комо.

Знайшов я цілість стилю у малій церковці св. Агати — готика. Є тут і чудові фрески з 1460 р. і пам'ятники із того ж століття.

Вершок моєї — щиро сказати: втіхи, що про неї мріяв давно, це ораторія св. Вернарда. Стиль фасади, це пишнота золотого ренесансу: це справжня й повна хвала Богові й красі. Усе — плоскорізьба, огорнена чистою лінією ренесансу. Це — пахоці духа мистця, щирість його серця, а не холодні комбінації сучасної архітектури й різьби, що їх бачимо сьогодні. На фа-саді вичитую імя мистця: Опус Аугустіні Фіоренті-ні Ляпічіда 1461". Вся архітектура ораторії виконана згідно за стилістичними засадами Альбертія, учнем якого і був Агостіно ді Дуччіо, названий Фіорентіно. У середині ораторії-готика, але має вона ясність ре-несансу. Незвичайна скромність у стилі цілого нутра церковці: престіл із 1200-их років, а на ньому пре-гарної фактури різьби й високорізьби. Кивот — це скриньочка, на дверцятах іконка „Це Чоловік", а по боках — святі; олія-темпера.

Та зупиняйтесь і описувати всі церкви зайняло б багато місця. Ходімо ще до палацу Пріорі й до фонтани.

Пріорі — провідники, вибрані батьки міста, перші міста — це сувора, сильна і велитня твердиня духа і права Середньовіччя. Стиль палацу — тосканська

готика, що її тут і там ще більше розяснює ренесанс. Цікаве те, що і з палацу Пріорів і, навпроти, з катедралі вистають назовні дві казальниці чи трибуни: звідси провідники народу — може й двох супротивних партій, хоч тут горою були гвельфи! — промовляли до народу. Бо, наприклад, сиджу на широкій мармуровій присбі тут же під катедралею, під портиками, і читаю на мармуровій таблиці фрагмент історії цих же портиків: тут у 1200-их роках, коли в Італії були потворились народні правління, так звані комуни (по-нашому: громада, спільнота), тоді тут, ось під цими портиками, збиралися батьки народу, пріорі, і рішали про мир і війну та й усі інші справи самостійних громад. Це те саме, що в нас, у наше середньовіччя, були, віча. (Під цими портиками сідайте, щоб міркувати, так, щоб над вашою головою не було голубів, бо прикро... розбивають романтичний настрій!).

Ще зупинімося біля фонтани, між катедралею й палацом Пріорів, на просторому майдані. Фонтани в Італії — це ніяка окрема новина. Але біля цієї фонтани в Перуджі таки варто зупинитись. Римські фонтани — це твори розбурханого барокка чи рококо й дещо стриманого неоклясицизму: вода грає, бурлить із усією архітеконікою, з мітологічними, символічними фігурами — порив, буйнота шумів.

У Перуджі — фонтана з 1278 р., а її автори: рисунок дав чернець Бевіньяте, виконали ж твір славні різьбарі Ніколя та Іван Пізано з учнями. Само прізвище мистця багато мовить. Фонтана довкола має багато фігур: мітологія, святі, символіка, включно з жіночою постаттю, під якою є напис: Рома Капут Мунді. Фігури йдуть двома рядами, горою й долиною, що зображують усі мистецтва, науку, а далі —

усі ремесла. Вся фонтана в стилі, що схематичністю, спокоєм, стислістю вельми наближений до візантійського стилю: вода — і вона спокійно бринить, так, що голуби з насолодою, у спеку встромляють дзьоби в дучки і пють її...

Перуджа, 23 липня 1965.

ОРВІЄТО

Останній раз був я тут тридцять років тому. А тепер, знову заманили мене тут: некропіль Етрусків, катедраля і „Страшний Суд” Л. Сіньйореллія.

На небі вже стала пишатись молода осінь. Сонце вже стало ніжно золотити душу людини й простори, рубінами наливаючи грона винограду. В цих спокійних, іще літом насичених хвилях промінів сонця, я, найперше, подався до могил наших — згідно з найновішою сміливою теорією д-ра В. Косаревича-Косаренка — прапредків Етрусків.

У тіні струнких кипарисів, широколистих і огрядних смоковниць, серед подихів виноградників знаходиться цей некропіль. Стежиною увіходимо в це мале — покищо відкопали тільки десять могил! — цвинтарище: місце вічного спокою цього дивного, таємничого, багатого духом і душею народу. Цей нарід, що залишив по собі сліди на цій землі від IX віку перед Хр., був глибоко релігійний. Це бачимо по його мистецтві — нині в музеях, — це бачимо хоча б і по самій структурі його камінних — чи пак, із туфу! — могил, а радше гробниць.

Схід до гробниці — три ступні, стіни — три верстви грубих тесаних каменів, гострокутна стеля —

з трьох таких же, верствами покладених, каменів; у кожній гробниці два камені леговища, на двох чи двоє померлих, попід стіну, кутом злучених. На вільнім місці й під леговищами знаходились амфори з олією, зняряддя, чого нині вже тут нема, а — разом із кістяками — в музеях усе зберігається. На кожній гробниці, посередині, бачимо малий, виточений, кругло завершений камінь, що вказував місце гробниці. У вузьких переходах, від дверей до дверей гробниці, віє далеким, загадочним і забутим спокоєм. Лиш кипариси шепчуть таємну мову минулого, що видніє над кожним входом до кожної гробниці: не то клинове, не то старогрецьке, не то асирійське письменно.

Мале, на високій, стрімкій скелі Орвісто, має багато своїх старих пам'яток: церква св. Андрея з VI віку, церква св. Ювенала в 1004 року; св. Домініка — перша церква в Італії, присвячена цьому святому, з 1233 р. Та найкраща — катедрала. Збудована на тім місці, де в глибокій старовині стояла святиня Етрусків.

Папа Микола IV, 13 листопада 1290 р. поблагословив і в основи цієї катедралі поклав перший камінь. Перший плян — ченця Бевіньяте з Перуджі, що вів ці будови від 1295 до 1300 р. — був романського стилю; але Джіованні ді Угочціоне змінив цей плян на готичний стиль. Найбільше й остаточної праці при будові поклав Льоренцо Майтані і його син, із Сієни. Працювали тут, після Майтанія, ще й інші архітекти й різьбарі; з-поміж них найбільше знаний Андреа Чіоне, названий Орканья. З його іменем зв'язана фасада, а в першу чергу чудова, мармурова, тендітного виконання мережка — „розоне”.

Їдучи з Фльоренції на Рим, вигляньте з вікна поїзду: при червоно-золотистих проміннях заходячого сонця, ця біло-мармурова, чиста з'ява, на високій скелі, грає багатою гамою рожево-мінливих тонів, що тремтять у просторах.

Та найбільшою приманою для мене, для моєї спрагненої мистецьких вражень душі, це — „Страшний Суд”, твір Л. Сіньюреллія, що він тут, у каплиці: Мадонна ді Сан Бріціо, намалював його, почавши в 1499 р. В цій же каплиці, на стелі, є фрески й брата-ченця Беата Анджеліка, що він їх намалював у 1447 р., із своїм помічником Беноццо Гоццолі.

Висока мистецька вартість твору Л. Сіньюреллія стверджує така історична подія: Мікельанджіольо, перше, ніж почати свій „Страшний Суд” у Сикстинській каплиці, прибув до Орвієта й докладно, в подробицях перестудював цей твір Л. Сіньюреллія.

У 1933 р., оглядаючи цей твір Л. Сіньюреллія, я таки мав щастя: бачив я його у старих кольорах, тонах мистця. Нині — ці чудові фрески відновлені: кольори простакуваті, тони крикливі, погано стоновані. І прикро стає на душі. Може — по довгих роках ці відновлені тепер фрески, постарівшись, хоч дещо наберуть первісної краси.

Щастя, що оту Мадонну — увійшовши до катедралі, ліворуч на стіні — мистця Джентіле Фабріяно ще не відновлювали... Не реставрували ще фресків мистців: Ліппо Меммі з 1320 р., Уголіно ді Прете Іларіо в каплиці св. Єлиту.

Треба згадати, що в цій катедралі, у лівій наві, є каплиця св. Єлиту. Коротка історія того св. Єлиту така. В літі 1263 року, йшов німецький священник, як паломник, до Риму. І зупинився він у цій

чудовій місцині Больсена, над соняшно-сапфіровим озером Трансімено. Ранком пішов до місцевої церкви і при престолі св. Христини став до Служби Божої. І — як це часто йому траплялося — став він сумніватися: хіба ж це можливо, щоб на слова „Прийміте, ядіте” і на „Пийте от нея вси” хліб ставав Тілом, а вино Кровю Ісуса Христа? У хвилині, коли він переполовинював св. Гостію, вийшла з неї Кров і закривавила єлєтон і мармур, що на нїм стояла чаша. Священик так перелякався цього чуда, що, по Службі Божій, зник. І тому — його прїзвище невідоме. — Ці речі скроплені Кровю Агнця забрав єпископ і привіз їх до Орвієто та передав їх Папі Урбанові II, що тоді перебував у цїм місті. Від того року ці реліквії зберігають тут, у цій катедралі, у табернакулі, у хранильниці, що її виконав мистець Орканья. Але, перед цією хранильницею є одна цікава пам'ятка — саркофаг, що в ньому лежить прах посадника міста Орвієто: Пєр Паренці звався він.

На коротко треба піти до історії. У XII стол. йшла завзята боротьба між гібеллінами і гвельфами. Перші — літературно-політична течія — були прихильниками імператора Італії, якого і Данте підтримував; другі — були сторонниками папства. Місто за весь час цієї боротьби було по стороні папства.

Але в тих часах в Орвієто була ще й боротьба з прикрими єретиками-патаріями, що мали тут сильне своє вогнище. Папа Іннокентій II, у лютні 1199 року, назначас Пєра Паренція на посадника, бургомистра, міста Орвієто. Він забрався прочищувати важку атмосферу непевности, загрози бунтів у місті. Історик Перікл Пералі каже: „Єретики, що не хотіли вернутися до правдивої віри були увязнені, або засуджені на вигнання; інші були покарані пенею, іще

іншим забрали в застав їх дорогоцінності, а деяким поруйновано їхні дома". Та єретикам удалося підкупити свояка старости міста й цей, уночі, відчинив двері магістратського палацу й вони схопили Пера Паренція, вивели за місто і під скелею, біля воріт Соляна, замордували його. Католики знайшли його тіло і зложили до саркофагу, де воно й досі спочиває. Папа Гонорій III, у 1217 році, проголосив Пера Паренція святим. Він є патроном посадників Італії.

Застав я ще тут в Орвієто, в цих вузьких, старовиною запашних вуличках, на цих із сірого каменя старовинних будинках, у цих малих — тут і там у цвітах — вікнах, спокій. Майже — аж дивно! — тишу сонця застав я! І то ту саму, що була тридцять років тому: добра, мрійлива, лінива, що то в сонце поринає, то в холодок утікає.

Та й люди в цій тиші якось ідуть, не йдуть, а сновигають тихо, поволі, як добрі душі, як хмаринки по глибокій, соняшній синяві небесного безмежжя!..

Орвієто, 19 серпня 1963.

СЛІДАМИ ЕТРУСКІВ

Орвієто — старовинне місто. Колись Етруски були тут господарями. Сліди по них — дух культури, містецтво і некрополь, он там, у долині, в широкій балці, за містом. Само місто розложилося на високій, зверху зрізаній скелі, на камені туфо; а в нас такий камінь називали травертин. До міста, з залізничної стації — як не хочете дибати серпентинами — дістаєтеся фуніколяркою: ливовим вагоником. Місто не-

велике. Старовинне воно й таким утримується: вузькі й вузькі вулички, бо широка тут не має місця розгорнутися. Старі церкви й палаци, і прості доми такі ж, із усіх усюдів дихають століттями. Колись тут, на короткий час, і осідок Папи був, таки у 1200 роках. Тут же Папа Урбан IV у 1264 році установив і проголосив великий празник Найсвятішої Євхаристії, у латинян — Божого Тіла. Найцінніша тут катедраля, що її почали будувати в 1200 роках: готикою у небо зноситься вона; і хоч сама, як сонце, то ще й до сонця пнеться.

Зустрів я тут мою молодість і вона всюди зі мною ходила: огорнулася у барвистий гомін мозаїк на фасаді катедралі, у ті чудові, на фасаді ж, старовинні плоскорізьби, у ті мережки „розоне”, що домінує над фасадом. У середині катедралі припала ота моя молодість до фресок Джентілія да Фабріано, до мастичного твору золотого ренесансу: Страшний Суд — Луки Сінйореллія, з 1490-их років.

Пішов я завулками, тими тихими орвієтськими закутинами, де статечно вітають вас давні століття і нинішні цвіти зі старовинних вікон, і полуденний „Ангел Господень” із дзвіниць церков. У містечку — тихе, таке „своє” життя. Крамниці з пам'ятками усякої вартости й ціни. Тут осередок виробництва прегарної майоліки, фаянсу; під старовину її виробляють. Прекрасна цілість до кави, до чаю.

Але, по мистецтві, вас манить... Ви ж серед цих лагідних гір, схилів, широких долин Умбрії! Ви ж в осередку того доброго вина, що його, такого правдивого, ніде не дістанете. До того, не вадить знати, що по крикливих, пишних ресторанах того вина не дістанете, а лише по сільських трактирах, куди пани не

заходять, а лиш селяни чи міщани, що на вині розуміються, бо самі його виробляють.

Із вулички зазираю в довгий, тихий коридор. У глибині визирає до мене подвіря. Увійоджу — подвіря простірне, над головою, бачу, виноград на віттях висить. Є тут і декілька столиків. І тиша, ні живої душі. Ліворуч — темна паща льоху позіхає. Біля неї повагом помагає когут. Стаю на порозі льоху — і тут тиша, якою милуються яких шість бочидц вина, що таємно пахне. Вертаюся на подвіря, сідаю біля столика і — жду. Сонце грається з тінями виноградної лози і сонце-тінь сновигають по землі, по столиках, по мені. Аж врешті, з несподіваних дверей увиходить господиня і привиклим, спокійним тоном:

— Бажаєте?

— Сіньюра! А чого ж я можу тут бажати?

— Ба! То скільки?

— Як бачите, я сам, то вистачить так із півлітрини! . .

Принесла. Сонце живіше заграло в келиху на столі. Амброзії — я ще не кушав, а врешті — вона для Зевеса була призначена. Але — нектар, то я тут пив!

Ще раз пішов я у катедралю: у її мистецтві, у її архітектоніці тієї соняшної італійської готики серце людини не знайде спокою й воно постійно тужитиме: чом же не залишитися тут? . .

Стало заходити сонце. І стало скріплювати, окарміновувати усією своєю красою барвисті мозаїки фасади. А простори священної Умбрії багрянницею огорталися! . .

Орвієто, 24 серпня 1967.

У ПЕРШОМУ ВЕРТЕПІ

Вже високо стояло сонце і радувало підримські поля, як колеса нашої машини гнали гладким шляхом — серед піль, серед оливних садів і виноградників у напрямі села Греччіо. Переїжджаємо місто Рісті, захоплюючись його старовинними вузькими вуличками. Зупиняємось тут на майданчику. На стіні одного будинку невелика табличка, мармурова, а на ній у всіх мовах світу — о, ні, Рісті української мови не знає! — виписано, що в цім місці — на землі мала мармурова квадратова плита, вкопана — є пуп Італії. То ми, кожен із приємністю, став на „умбелікус”, тобто — на пуп Італії: це середина Італії! І поїхали ми даліше, милуючись горами Високої Сабіни.

Незабаром, ліворуч, на одному з щовбів гір, виринуло село Греччіо. А ще деяка хвилина і майже перед очима, показалася, високо, 705 м., наче вигідне прикріплене до стрімкої скелі гніздо вірла — старовинна обитель: Отців Францисканів. Ми завернули ліворуч, зробивши деякий шмат крутої дороги, зупинилися під монастирем. Уся гора й монастир на ній, а радше — в ній, звернений до півдня: дихає вітерець, але й сонце шпарить. Ми пішли вгору.

Зупинився наш гурт на невеликій площинці. Розглянулися. Привітав мене добрий, простенький, щирый подих цієї церковці й обители, що її напевно спорудив — удовбавшись у скелю — ще сам св. Франциск із своїми братами-ченцями. Оглядаємо всі ці, молитвою освячені закамарки в скелі, усі ці привітні,

простенькі, як і життя тих правдивих учнів Христа і його св. Євангелії. Були вони тут, одуховили ці місця уже в 1218 році. Не легкі ті правила святого основника цього Чина, бо вже по його смерті садукейський дух закрався в душу деяких ченців і... нині маємо міноритів, що в практиці багато викреслили з правил св. Франциска, і компромісових капуцинів. Але в Греччіо — як, м. і., і в Ассізї в Сан Даміано, в Карчерї й у Верні — це ще ті ченці, що тримаються ненарушеного правила св. Франциска.

Зайшли ми у вузенький коридор. Обабіч коридору деревляні стіни і малі двері до келій. А все в скелі. Заглянули ми до однієї келії — манюсенька вона, либонь 2 на 2½ м. Тут же, одно коло одного, і церковця з крилосом, і хор за ґратами, за престолом. Усе — малесеньке. Дотикається до того дерева — лавки, тобто, крилос, в хорі — воно вже носить на собі століття гомону цього боголюбного, скромного, чернечого життя.

З однієї стіни вистає частина скелі, а на ній написано: „З цього місця проповідував св. Франциск”. Де-не-де, з-поза пилюки століть і диму свічок, визирають старовинні фрески з 1300-1400 років. Є один прегарний примітив — постать св. Франциска, що нагадує дечим святих нашого Никифора з Криниці. В іншій місці бачимо видовбану в скелі простокутну вижолобину. Що це таке? Читаємо: „Кантіна св. Франциска”, тобто — комора. Перед цією коморою ви зупиняєтесь і таки добре призадумуєтесь про сучасний чернечий світ: в цій коморі можна було тримати хай аж чотири бохонці хліба, фаску сира і хай дві плящини вина. А нині? Дехто скаже: та що зін випишує! Та ж світ пішов уперед! — Так, світ пішов наперед, але св. Євангеліє і правила написані на

Його основи стоять на місці, бо воно від Вифлєсму вже стало напереді. Світ, так іде вперед, і мусить дійти до самого . . . споду, бо інакше він ніколи духово не піднісся б . . .

Врешті, доходимо до ціли: печера, де за щасливим помислом — св. Франциск, у 1223 році, під ніч Різдва Христового спорудив перший у християнському світі — вертеп. Це, тоді, був дивний помисл святого: усі, що брали участь у лицедійстві були живі — віл, осел, пастухи, св. Йосиф, Діва Марія і Дитя Ісус. Говорить, очевидно — легенда, що немовля, — і яке воно мусіло бути спокійне! — лежавши в яслах, погласкало св. Франциска по обличчі, коли той був нахилився до нього. У ту ніч була тут і торжественна Служба Бога, а на ній проповідував св. Франциск, що вже був дияконом, бо від священства він був відмовився. На це нечуване тоді торжество прибули селяни з села Греччіо, освічувавши собі стежки й доріжки каганцями.

Цей вертеп, релігійно-театральне дійство поширилося на увесь християнський світ і дало почин релігійній драмі. Форма цього мистецтва була поширена й в Україні і тривала до кінця 18 стол. Цей вертеп, в обмеженіших формах, існував іще між народом у всій Україні, найдовше в Галичині, де — з приходом, чи пак нашестям, нещасного „старшого брата” — він змовк. Проте, є надія, що ця славна традиція ще оживе! . . .

На місці вертепу, в цій печері в Греччіо, є капличка. На стіні бачимо старовинні фрески-мальовила, либонь із кінця 1300-их років: сцени Рождества ГНІХ.

Ми вийшли на терасу-балькончик і кинули поглядом по безмежних зелених просторах гір і широкої, управної долини. З балькончику поглянули ми

й у підніжжя цього монастиря, у скелі: пречудове, далеке чи пак — глибоке стрімголівя! Дехто з нас не витримував поринати зором у цю соняшну прірву — серце не було певне! . .

З благовісних просторів неслися дивні мелодії блакиті, сонця, струмків, джерел і птаства та єдналися з воркотінням оцих голубів, синичок і щиглів, що ось тут, у просторій клітці: їх же так любив св. Франциск, що вони слухали його мови, підчинялися йому, хоч і в клітці тоді не сиділи! . .

Греччію, 24 вересня 1967.

А Н А К А П Р І

Найшвидший, „Рапідо“ ще й із охолодженням, легко і буйно гонить Кампанією. Перед очима проминають верхи Апенін, долини, схили з виноградниками і оливними садами та бресквами. Де-не-де м'якими барвами усміхнеться цвіт олеандра, то дика джінестра. Тут і там, на щовбі гори, мов велика купа жужелю, вирине село; якби не церква і старовинний замок, то можна б так подумати, що це жужіль. Вже появилися поля конопель, — бо з них неаполітанці виробляють канати до кораблів, — вже пишаться у сонці, високо між тополями розпростерті виноградні лози, мов декоративні стіни, а на них повно грон. Це все знак, що Неапіль недалеко . . .

„Подивись на Неапіль і вмирай!“ Таке, колись, хтось, захопившись, нероздумно випалив. Не знати — чим захопився той „хтось“? Тими козами тоді, що їх водили від хати до хати й, видоївши на очах покупця,

свіжісеньке молоко продавали? Захопився отими „скуніцами” — халамидниками, що нині вже на вимерті, чи тими лядзаронами, що лише голод примушував його йти до праці? Тією білизнаю, що мов різноколірні прапори! — висіла від камениці до камениці, понад вулицю, висихаючи? Усе це, й інше таке, проминуло. Але — білизна донині ще висить.

Тут насувається на пам'ять превлучний нарис про цих халамидників француза М. Жоберта — род. 1839. Він таке сказав: „Ледве починає лазити на четвероках, (тобто, — по нашому: рачки), а вже починає боротьбу за існування. Ці халамидники іншого клопоту не мають, аби лише наїстися. Ходять юрбою і вовтузяться: плачуть, сміються, крадуть, благають, брешуть, Мадонну на поміч взивають, або зневажають її, вірять у Бога й дідька, а як притисне необхідність, то працюють”.

Правда, колись Неапіль, коли Дж. Гарібальді вхорив сюди під час змагання за з'єднання Італії, із своїм військом, сто років тому, мав сто тисяч населення, а по величині було четверте серед міст світу; нині це місто є на 55-му місці.

Але залишаймо Неапіль із його безперечно прецікавим музеєм, із його „Кастелльо дель'Уово” та іншими монументами, що їх у таку спеку оглядати відпадає охота, та й сідаймо на пароплав і серед свіжого й доброго подиху моря пливімо на Капрі.

Капрі! Трохи не всі зідхають: молоді вражень жадні, старі ж минулого шукають. А Капрі, — стрімко, гостро, високо виринає з моря і зеленню — виноградниками, цитринами, помаранчами, одуховлене сріблестими оливними деревами, завітчане цвітами — здіймається угору. Тут і там ліричними тонами го-

монять карміново-фіолетні олеандри, багато венетійської геранії — що сягають тут і до трьох метрів висоти! — і соняшною охрою джінестри. А все, як музичними інтервалами перетикане буйними пальмами й аристократами кипарисами.

Капрі — який би ви реаліст не були, це мрія! Ще й нині, у часи водневої бомби, мінігонни, бітелсів, програної Москви на Середньому Сході, що її побив Старий Завіт, — і нині цей острів зберігає свою естетичну, а й побутову окремішність. Не даремне і старий Тиберій любувався цим островом, про що свідчать руїни його палацу, що арками, он там на стрімкіській височині над морем донині обрामовують небо.

На Капрі життя вузеньке і тісненьке, але воно кипить, як вулкан Везувій, що в березні 1944 ще вибух і погас донині. Чи назавжди — можна сумніватися! А погасши, він забрав із собою один із головних чарів трагічної романтики. Бувало, вдень, із його гирла клубився, наче з люльки старигана, густий дим. А вночі, над ним багрянницею небо колихалося, то більшою, то меншою загравою спалахувало і приманювало смільчаків аж до самого кратеру. І наближавшись до кратеру по отій жужелиці, що з усіх сторін димові подихи видихала й пекла, — вам серце живо билосся.

В „Маріна Гранде”, — куди прибувають усі легкі пароплави, — повно народу й метушні. Сідасте на „фуніколяре” й цією залізничкою за яких десять хвилин ви вже на Капрі. А тут — і гамір, і юрбливо, і весело! Малий майданчик і все довкола нього зосереджено: і волосний уряд, і головна пошта, і карабінєри, і катедраля, і крамниці, і три каварні. Усі каварні займають три четверті майданчику, четвер-

тою ж частиною проходять люди. В крамницях народ торгує.

Довго на Капрі не затримуетесь, бо ж тягне вас на Анакапрі — більше простору, більше леготу вітру. більше крику цикад. Малесеньким, пристосованим до вузького, повз саму скелю битого „шляху”, автобусиком, — який, декуди, щоб перепустити мале зустрічне авто, трохи до скелі не притуляється, — понад стрім-головними, чудовими закрутами, що вються понад море, прибуваєте на Анакапрі. Це окрема, сказати б, громадка-село. Напевно такі самі люди, як і на Капрі, а може й не ті самі. На Капрі я не бачив, щоб молода дівчина — сіньйоріна чи старша жінка, чи чоловік — вітали на дорозі старшого священика та ще й руку цілували. Правда цей слуга божий, швидким рухом відтягав свою руку додолу. Але . . . На Капрі ніхто не запросив мого приятеля й мене на „ун діто ді віно” — на висоту одного пальця вина, — а на Анакапрі добрий господар Пеппе таки на силу запросив на своє подвір'я, посадив нас під розкішний виноградник і почастував вином із своєї винниці, і погостив нас бресквами свого саду. Яке це вино і брескви? Напевно такі запахи, силу, чар мало вино, що ним уперше упився старий Ной! Це запах неба, сонця, землиці й рос цих чудових просторів, що в них ластівки шугають, весело цвірінькаючи, і декуди аметистом промовляє море. Це напевне те вино, що його Віргілій оспівує. Оттаке те вино в господаря, на Анакапрі, Пеппе! . . .

Заходить сонце. Стигне Сорренто. Даленіє Іскія. Монте Соляро прибралося у карміново-рожеві шати. А ми з приятелем заходимо в тихий городець трахтира „Солітаріо”, — Самотник, — на тиху розмову при чарці пахучого анакапрійського вина. Довкола цвіти,

пальми, що віттям вітають нас. Кипарис мовчки і скуплено за першими зірками сумує, а цикада на яворі спокійним і продовжним та вечірнім „ададжіо” заколисує вечір — ніч бо надходить.

Ще раз надокучу вам цикадою. Кажу одне й те саме: цикада римська, анакапрійська чи палермська, це суцця клепсидра. До зануди, до болю, до безтями, безмилосердно відпилює у просторі — час! Думаю, що те мале сотворіння — на величину нашого доброго „бомка” на Поділлі! — Бог сотворив на те, щоб воно пригадувало людині сіроту життя у всьому! Людина бо не посадаюча, хоче вбити монотонію життя. Але — за нею ходить цикада! . . .

На схилі Монте Соляріо — Гора Соняшна, — де, давно, на вершку стояла святиня Зевеса, в половині гори блимнуло самітнє світло: хтось щасливий живе у тиші, в мирі, може й у тузі, в добрій і чистій тузі, що підносить людину до Бога.

Чи не задивували б ви, в таке страшне сучасся, отому там незнамому щасливцеві самітнього світла? . . .

Втихли цикади — ніч.

Лише на церкві св. Софії годинник, кожної чверть години, м'яким, як порух спокійного плеса моря, тонном вимірює час . . .

Анакапрі, 28 липня 1967 р.

ПОМПЕЇ

Вельми настирливо заливало сонце Форо і з леготом вітру, що чимчикував із Капуанської Кампанії, плило гарячими струмами проміння по Вулиці Достатку в Помпеях. На схилах амфітеатру і на широ-

ких його ступнях раділи на сонці зелені ящірочки і чмеліли чмелики по цвітах будяччя.

Захоплюватись Помпеями? Ніколи в мене того не бувало. Але сюди тягне душу людини якесь сливе нечутне і постійне „Мemento морі”. Памятай на смерть. Це „Мemento” шепоче в пошумі дерев, у леті пташки крилами тріпоче, а й павук тче павутиння із цього „Мemento”. Тут — сумно, хоч сонце озолочує небеса.

Усі ці нові розкопи — всі доми, палацики, ці фрески — все воно для людини нове, але й таке саме воно стилем, висловом, змістом, і все носить на собі відгомін „Мemento морі”.

Цими відкопаними з-під ляви жорстокого Везувія вулицями й вуличками постійно переходять гурти туристів, молодих і старих людей; постійно заглядають вони до кожної загороди — неначе господаря виглядають, шукають за ним. Інколи, переходить якийсь самотник і зупиняється перед кожною хатою, перед кожним написом, перед кожною фрескою, перед кожною фонтаною, неначе ще раз історію перечитує: як тут людина жила, як раділа, як трагічно конала.

Проте, цікаво! Як спокійно зважити, то ніхто, ніколи, й не плянував поважно — відновити це місто, оживити його новим життям. Бо як людина й полізла в це місто під грубезну шкаралуцу ляви, то — або в тузі за старовиною, за цінними пам'ятками культури й цивілізації Помпеїв, або, щоб углянути в щоденне життя стародавньої помпеянської людини, в її звичаї, обичаї і прикмети, або, й це найпростіше, щоб видобути трохи ціннощів і заробити на старовині Помпеїв.

Ледве — в 1756 році уперше — відкопали з-під попелу вулькану Везувія частинку старих Помпеїв

і відкрили перший на хаті напис, радше — прізвище власниці хати, а вже кинулись за дальшими написами, урядовими й приватними, які відкривали щоденщину помпеян. Всі написи — на камені чи на мурі — були для сучасної людини цікавою тайною. Найкращі написи є про громадські вибори; заклики кожної партії, щоб давати голос на її кандидата, вихвалюючи його гарні прикмети. А такий заклик кінчається дуже спокійним „стихом”: “oro vos faciatis, oro ut faciatis”, прошу вас — голосуйте, прошу, щоб ви голосували.

Помпеї: Хата Золотих Амориків.

Правда, був один-одинокий фантаст, неоплятонік Пльотіно, який — двісті років після того, як у 64 році по Хр. Везувій залляв Помпеї — підсував думку-проект імператорові Галлієнові: збудувати місто на руїнах м. Помпеїв. Цей проєкт, — була це, либонь,

тільки тужлива мрія філософа Пльотіна, бо цього задуму імператор і не брався виконувати. Галлієно, мабуть, знав думку свого попередника імператора Тита, який — після вибуху Везувія і після знищення Помпеїв — був склав комісію “*curatores restituendae Campaniae*” — але, все таки, хоч і хотів, махнув рукою на Помпеї, а відновив лише Неаполь і Сорренто.

Але, буває ж, трапляється хтось такий, що в цій атмосфері трагічності і смутку — знайде світло, яке ніколи не гасне. Таким оптимістом, і виправданим оптимістом, є Італієць Дон Матео делля Корте. Почав він працювати, мавши 27 років, для нового міста Помпеїв християнських, — яке є таки недалеко від старих Помпеїв, — а опинився на праці для старих Помпеїв — з поганських часів, шукаючи там до нині, вже 56 років, слідів перших християн. І що ж? Він і повідкривав: зображення хреста, легко приховані натяки перших там провідників „доброї вістки”, на-трапив на вислови, що в них відчувається відгомін Святого Письма; відкрив монограми, криптограми й інші скриті знаки, якими пізнавались між собою християни.

„Ідучи з о. Матесом через старі Помпеї, — каже один із сучасних археологів, — він вам пояснює: на цій місці завжди зупинявся один прохач і просив милостині. А під час виборів цей прохач, за заплату, робив пропаганду перед голосуванням. У цій же хаті жив урядовець, якого був прислав сюди цісар Веспасіян, щоб пояснив заплутані правничі справи. Мешканця онтієї хати, спорідненого з Поппеею, висмівали, бо малював собі нігті, але він на нікого не сердився за ті кпини. Ось тут спортове товариство „Ювентус” виконувало свої гімнастичні вправи. А ось,

там, біля тієї кольони, сходились продавці й покупці невідільників.”

**

Багато років проплило, як останній раз був я у цих старих Помпеях. За ці роки, що я тут не був, багато відкрили нового, впорядкували його, всистематизували, оживили відкопане з-під ляви місто — й ви ходите по цьому трагічному місті, заглядаєте в кожну загороду, при вході до помешкання вичитуєте імя власника. Хвилинами вам може здаватись, що це місто лише на короткий час опорожнене. І всі ті імпульсія, триклінія, затишні атрія, усі фрески приманливо звертають вашу увагу: ми ж незмінні! Але — ці аканти цвітучі обіч мурів палаців, ці божі кровці, ці соковиті й шовкові трави на вулицях говорять, що це місто вже давно опущене. Мешканці його, утікавши перед огненим дощем, накривали свої голови подушками, покривалами. Трохи не останній утікав Пліній молодший, нісши на своїх плечах, на переміну з приятелем, свою стареньку матір, задихавшись димом і сіркою, дусившись у гіркій спеці Везувія. А ось, тут і там, як музейні окази, лежать покорчені кістяки людей, що не втекли — погинули, задушившись у ці трагічні години гуляння Везувія.

Перед очима моєї душі перебігає ця трагічна стрічка подій. Серед сірих стін цього міста вривається синім фрагментом у моє серце моя „давня приятелька” — синя абсидка, що в ній зібралась, прихистилась радість сонця і неба.

Але я — що й не кажіть! — таки взяв собі, хоч і не з Крилоса й не з наших обніжків, а з Помпеїв, золотосоняшну божу кровцю.

На спогад сонця Європи!..

Помпеї, літо 1958.

З КРАЇНИ ВІЧНОЇ ЗЕЛЕНІ Й ЦВІТІВ

Це, під старшавий вік, справжня забаганка: бути там, „де цитрини цвітуть”, — як сказав В. Гете. Задумав я, сів на швидкий, а цей поніс мене на другий кінець Італії — до Палерма, на Сицилію. Ні трішечки не жалую труду, — навпаки.

Вже від Вілля ді Сан Джіованні, — де, через Мессинську тіснину, пором перевіз наш поїзд до Мессини, всю мою увагу звернув я на краєвид, на побут, на типів, на мистецтво: на душу Сицилії.

Поїзд вихром гнався, унурювався у простори, а я очима шнирив то, праворуч — по морю, то, ліворуч — по краєвиді суходолу. Італійські моря — знаю: у сонці — вони грають багатого гамою барв і тонів ультрамарини, топазу, ізмаргаду, що ритмічно біжать до берегів. Краєвид біля Мессини нагадує ще краєвид неапільської Кампанії, а ще більше — Калябрії: дещо в далині стримлять верхи гір, а в долинах, аж до моря, оливні сади і виноградники. Але цей краєвид вельми швидко міняється на шорсткі, каміністі гори; де-не-де, на легких схилах, мов терасах, м'яким оксамитом зеленіє трава, і ці стрімкі білі стіни гір робить лагіднішими. Схили гір, що сходять до долин, покриті оливними садами, а вся долина — це безмежні простори цитринових і помаранчевих садів, що їх оточують декуди індійські смоковниці, то вибухають угору кипариси та евкالیпти. Над усім володіє густа й сита зелень цитрин і помаранч. На всіх стрімких скелях-облогах соняшно-яскраво золотіють кущі джінестри, на високих кущах

палають геранії. Усюди, обабіч доріг пишуться олеандри, що карміновим, то білим цвітом лагідно манять ваші очі. Й на всіх — а їх вельми мало — камінистих, опущених облогах чи й на рівнині ці геранії та олеандри оживляють красвид. Лиш де-не-де спокійно вирине темно-сріблестим листям оливне дерево або простелиться невелика смуга винограднику. Тепер, люди працюють по виноградниках. Тут-там важкі трактори перевертають скиби. В одному місці сопе трактор і важко зрушує скиби землі, а неодалік стоїть життєвий філософ, наче Діоген, осел і, поскубуючи свій присмак, молоду тернину, лукаво підсміхається до трактора: а в небесних просторах горлає сонце, хмарки ж — ніже одієї, щоб осушити піт, — так напевно думає цей філософ.

Місто Палермо — велике, просторе, море прибігає до його східних берегів: постійний легіт із моря приносить полегшу й у спеку літа. Ще в поїзді ствердив я, що Сицилійці, це народ палкий, рухливий, голосний; життя вулиць міста ще більше переконує мене в цьому. Вулиці середмістя — не ширші за колишню вулицю Сикстуську в нашому Львові — заповнені автами, в обидві сторони й народом на вузьких, камяних, витоптаних ходом хідниках. Рух авт, на сливе міліонове місто, не є такий несамовитий і хаотичний, як у Римі, а радше — провінційний рух. На цих вузьких хідниках зупиняються малі чи й більші гурти людей і преспокійно стоять собі та й балакають; їх нічогосінько не обходить, що хтось поспішає, й мусить їх виминати — вони дотримуються свого побутового звичаю.

Характер міста — дух старої культури: старовинні церкви, що їх багато збудував король Сицилії, ваяряг, Руджеро II, у XII ст., а всі ті церкви носять ви-

разніське знамя мавританського стилю; далі — палаци й церкви пізніших століть. Усюди вдаряє в очі — слід монархів — герби, монументи; тут не відчуваєте познач якоїсь республіки, наче й далі володіє тут монарх.

Бічні вулички, завулки — вузьенькі, я туди й не заходжу; римські завулки — я їх люблю, маю до них довіря . . . , там більше романтики.

**
*

В неділю, на Зелені Свята, 2-го червня, зайшов я на Службу Божу до церкви Марторана, Альбанців східнього обряду. Це є парохіяльна церква всіх, по всьому місті розкинених 12,000 Альбанців, які тут — як і в Пяна дельї Альбанезі й у інших селах Сицилії — оселились у 1460 році і в наступних роках того ж століття. Утікли вони перед турецькою навалю, проти якої найзавзятіше боровся герой, славний лицар Скандербег. У цій церкві — невеличкій, як ось наша на півд. Брукліні — було до 200 вірних. Службу Божу співав старенький священик, у червоних ризах, а йому відспівував крилос і мішаний хор. Уся служба у грецькій мові. Знаєте, я подивляв цей гурт Альбанців: від 1460 р. донині, вони тримаються своєї віри, обряду, мови; ще далі, донині, у церкві співають по грецьки, а в хаті й між собою розмовляють у рідній мові. І подумав я: а серед нашої, і то останньої еміграції у ЗСА чи й у Канаді, є такі, що старо-словянська церковна мова, основа нашої рідної мови їм уже не подобається, не розуміють . . . її. Альбанці ж у Палермо грецьку мову . . . розуміють! Які ж ми, в порівнанні з цими тут Альбанцями . . . характерні! Правда?

Церква Марторана — старовинна, триабсидна, з 1160 р., за варяга Руджера II збудована й прикрашена чудовими мозаїками візантійсько-равеннянського стилю.

Власне, ці старовинні пам'ятки з часів Руджера II, бачимо й у катедралі у Монреале, у Палятинській Каплиці, Марторана, у св. Івана Єремітів і в катедралі — лише архітектура її — в самім Палермо, їх якийсь таємно-сумний стиль орієнту, арабської душі, все це й притянуло мене сюди.

З лагідним настроєм у душі я вертався до Риму. Сонце злегка стало орожевлювати верхи ясних гір. Половіли кольори моря. Геранія палкою червіню прорізувала густу зелень помаранчевих і цитринових садів. Доріжкою тягнув осел двоколіску, повну снопів, убогого збору пшениці, а на верху, на снопах, сиділа родина, сонно похитуючись з ритмом бігу осла, верталась із поля до хати.

Вже й море звечоріло.

Смерклось.

Палермо, червень 1963.

НА МОНТЕ ПЕЛЛЕГРИНО — ЗА КОЗАКАМИ

Вже давніше чув я, що Палермо має українську тасмницю — монумент історичного значіння й вартости. Прибувши оце тепер до Риму, мій добрий приятель упевнив мене в цій чутці: „Як лиш будеш у Палермо, то дістанься на верх Паломничої Гори, там, імовірно, натрапиш на українські сліди”.

Прибувши до Палермо, оглянувши його скарби мистецтва, я, з Майдану Массімо, сівши на автобус,

подався на Монте Пеллєґріно. Серпентинами, все вище та вище, попід прямовисні стіни скелі, серед евкаліптів, кипарисів, піній, що вкривають ці скелі, автобус несе на верх. За пів години їзди, ми зупинились на невеликій площі. Тут побачив я фасад церкви, що правим боком нерівно врізується у стіну скелі, що височіє над нею, церквою, до 600 метрів над поверхнею моря. А ліворуч церкви будинок із написом: „Інститут Дон Л. Орїона для сиріт”. Підношусь по сходах до церкви. Ліворуч, на фасаді церкви, бачу примітивну фреску, що зображає родове дерево імператора Карла Великого, ІХ стол. На верху цього дерева стоїть свята Дівиця Розалія. Отож: саме тут, у печері, на висоті 418 м., коло 1160 року, прожила повних десять років свого каянного життя ця свята Дівиця Розалія, що походила з імператорської родини Карла Великого. Згодом, уся Сицилія вибрала собі цю святу Дівицю за Покровительку.

Та, саме тут треба глядіти за тією історичною пам'яткою по наших козаках! . .

Увіходжу до церкви. Дивне, добре, молитовне вражіння! Це ж щира, правдивіська печера. А фасада, і то звичайна, типу найновіших часів, закриває цю печеру. Нартекс — притвор, у ньому два престоли і декілька лавок. Далі — немов подвіря, атрію, яких 10 до 12 метрів, над яким є отвір у небесні простори, й висить стрімко-стінна скеля, що має тут добрих 25 метрів висоти. На ній кущиками зеленіє ялівець, цвіте джінестра, хитає широким листям смоковниця. За цим атрієм, далі церква-печера, з головним престолом у глибині і, ліворуч, бічний престіл.

Не встиг я перехреститись і скласти поклін Найсв. Евхаристії, а вже нипаю очима за козацькими сліда-

ми. Йду правою стороною печери. Уважно оглядаю все, на що натрапляє моє око. І ось, посередині церкви-печери, в атрію, праворуч, є дві мармурові таблиці, а на них довгий напис; менша, нагорі, по-латині, більша, під нею, по-італійськи. Читаю:

Палермо, Гора Пеллєґріно: Церква-печера св. Розалії. Ліворуч, у заглибленні скелі видніють дві білі таблиці, на яких є сказано про прибуття туди наших козаків.

„Русини, що довший час перебували в турецькій неволі, за порадою й проводом Марка Сакмоского, відлучуючи свій тривесельний корабель від морської олександрійської фльоти, з великою обережністю і проворністю, втікли, і відзискавши волю, й причаливши у Палермо дня 7 грудня 1622, звісили зі скелі турецький прапор, як монумент їх перемоги і побожності до Святої Дівиці. Опісля, з власної охоти, став-

ши тут до праці, пожертвували частину їх добичі, щоб збудувати святиню на славу тієї, що є Покровителькою Сицилії”.

Перечитав я цей дорогий напис-історію ще раз, і ще раз, щоб не пропустити ніже тієї коми, завважив, що латинський напис, — що є первісний, і від дощів та вологости почорнів і важко його перечитати, — подає рік цієї події на 1627, а італійський переклад подає 1622 р. Либонь — або зайшла помилка в перекладі, або недобре відчитав, або тямущий перекладач подав рік уже перевірений за документами. Прізвище ж: Сакмоскі, напевно перекручене. А ще до того, якщо автор таблиці — що мусів бути місцевий — зустрівся з цим прізвищем написаним, припустімо: Szachnowski, то Італієць, якому таке прізвище нічого не говорить, зробив собі: Сакмоскі, бо воно віддає, бодай приблизно, думку: „мішок на мухи”. В кожному разі — наші історики повинні сказати: був це — Сакмовський, Сахновський, Шахновський? (Італієць латинське „ch” читає „к”).

Біля цих таблиць висить із срібла виконаний модель тривесельного корабля (тріремія), як пам'ятка.

Докладно переписавши цей напис, я пішов іще в глиб печери-церкви. По лівій стороні — престіл Святої, а під престолом, мармурова статуя, що зображає Її у лежачій поставі; освітлена лямпадами. На головнім престолі — Розпяття, а за ним, як запрестольна ікона, стояча, мармурова, вся освітлена, статуя св. Розалії. Треба взяти до уваги, що в печері, задля вологости, ніяке мальовило на довго не збережеться.

Потім сів я у притворі й поринув у думи: на цю церкву наші козаки, в подяці Богові за їх визволення, склали свою офіру, дали їй свою працю, видовбавши

та спорядивши цю печеру-церкву на славу св. Дівиці Розалії, Покровительці всієї Сицилії.

Вийшов я і став перед церквою.

Сірі хмари закрили небо, верхи гір окутались у хмари. Став накрапати дрібненький дощ, мжичка. З-поміж двох гір визирає плесо моря. Посіріло море, бо без сонця — веселости воно не має; як і людина. Напевно, наші козаки, закінчивши тут задуману працю на хвалу Богові й св. Розалії, сідали в цій пристані на свій тривесельник, а благий вітер ніс їх на Україну, *via Venezia*.

Монте Пеллеґріно,
Палермо, 2 червня 1963.

**
*

Дорогий Шпарґаларе!

Прецінні Твої новини зі шпарґалів! А щодо нотатки Мих. Островерхи про козацьку церкву ім. св. Розалії на Монте Пеллеґріно, то про це згадує у своїй повісті „Іван Сулима” (В-во „Добра Книжка”, Торонто 1961) Володар Буженко, який теж пише, як наших козаків приймав у себе папа Павло V. Утеча з Азова кровю й червоною китайкою значила шлях наших скитальців!

І ця нотатка Мих. Островерхи є розвязкою загадки, чому по наших селах, а то й серед інтелігенції, було таке популярне імя Розалія, напр., у Кульчицях, Самбірщина, імя Розалія було в кожній родині.

о. Микола Баранецький
Патставн, Па.

В МИРЛІКІЙСЬКОГО ЧУДОТВОРЦЯ

З подорожнього нотатника з 1965.

Блискавичний виривається з Риму й, безтурботно підскакуючи на рейкових змінах, розкидає ритми своїх коліс попід арки староримських водопроводів по римській сонцем осмаленій Компанії. Ліворуч, у Апенінах соняшно пишавються Каstellі Романі. Блискавичний викидає поза себе стації, тунелі; коротко радується селами, що в даліні на цовбах гір. За Кассертою, минувши неапільську Кампанію з її висячими віттями винограду, з її нивами конопель — на канати до кораблів, — блискавичний влітає на пулійську рівнину. І тут несеться він зухвалим, простірним гоном.

Рівнина — розлягається широко! Ліворуч сягає моря. Праворуч, у далекій даліні, примилується до Апенін. Тут, на переміну: цілі смути — самі управні поля, на яких іще лиш стерня крекче сонцем, то цілі смуги самих виноградників, що ситою зеленню ненаситно розкошуються сонцем, то безкраї смуги оливних дерев, що сріблестим спокоєм осріблюють спеку. Де-не-де при дорогах спалахнуть цвіти олеандрів або мальв. Тут і там селяни закінчують працю на полях; навочують ослів соломною по змолоченому збіжжі; таки в полі, на пні, молотять.

Прийшов смерк, прикрасившись останньою червінню неба. І, з тремтінням зір і зо співом цикад та цвіркунів, охнула ніч. А тут і там море пожеж оживає цю добру й теплу темінь ночі: це селяни, за старим звичаєм, палять стернища на своїх полях.

Поїзд наближається до Барі.

Пулья зазнала всяких нашествь. Були тут Певцети, нападали — з Іллярії — Япіги. Римляни, прийшовши сюди, зачерпнули звідси перші духові новини: Пітагора, Енній, Лівій Андронік. Були тут і Льонгобарди, Анжуїни, Нормани, Свеви, Арагонці й Сарацини. Нестіливо скажемо, що залишилося тут найбільше чогось майже невхопного Сарацинів і Арабів. У Пульї збирались із усіх-усюдів хрестоносні війська, щоб іти визволяти Господній Гріб.

Пулійці — народ працьовитий. Вони, в першу чергу, хлібороби й огородники. Земля їх урожайна, хоч на весь рік дощевих опадів є тут на 550 міліметрів. Епонімний герой міста Барі є Певцетій, брат Енотрія.

**
*

З років мого дитинства, ще, сказати, малюком був, як у нас, в усій Україні, оббивалось об вуха: молись до св. Николая Чудотворця. Нема в нас закутини, нема села, міста, щоб у хаті не було його ікони. А церков присвячених цьому наймилішому святому — безліч. У моєму Бучачі парохіяльна церква — св. Отця Николая. То ж, врешті, треба було мені поїхати до того міста, де лежать ці святі кості, до Барі, місто, що й у нашому акафісті згадують.

Барі — на півдні Італії, у провінції Пульї, старовинне, портове місто. Не знаю, чи є в Італії таке друге місто, щоб так докладно, геометрично було відділене старовинне від нового міста. Корсо Вікторія Емануїла, це межа між двома містами. З залізничної стації йде простісенька, гарна, місцями в густій зелені дерев, із буйним у цвіті, пальми й пінії парком — вулиця Спарано да Барі. Не за-високі кам'яниці

супроводять вас. Крамниці модерні й багатовидні. Стилевий будинок університету, що й тут має назву: Місто Студій. Такі самі просторі й паралельна Корсо Кавур й усі інші вулиці нового міста: словом — європейське місто.

На який кілометр від залізничної стації, йдучи по вулиці Спарано да Барі, переходите Корсо Вікторія Емануїла, що йде впоперек перед вами, доходите до двох луків, ідете попід них і ви — в дивно й у неймовірно іншому світі: Схід! Той близький Схід, такий цікавий, важкий історією великих релігійно — інколи — воєнних подій, реформ, нових релігій. Самі не вмiсте собі сказати: в Арабії ви чи в Палестині? А дечим нагадує й жидівське гетто в Римі, — що законно його вже давно нема, від часів Пія ІХ, — але в дійсності своїм побутом і досі є

Старовинне місто Барі, це вулички, завулки, закамарки, закутини, все помотане, покручене. Всеньке життя тут — на вулиці; хочеться по-нашому сказати: на подвір'ї. З вулички — відразу простий і безпосередній вхід — переважно заслонений рядном! — до мешкальних кімнат чи лише до однієї кімнати. Декуди бачите ліжко застелене й ціла гора подушок! Господині перуть білизну таки біля порога своєї хати. Декуди мiють, шурують перед своїми хатами рівно камянними плитками вимощені хідники. Молодь, діти галасують, бавляться на вуличках. Тут і там, поруч із входом до хати, бачимо маленькі, найнеобхіднішої потреби, харчеві й інші, крамнички. Усі ж ці мешкання входять у цілість невисокої камяниці. Авта — тут доступу не мають. Але, де-не-де, як проноза, всунеться. Проте, їде вельми обережно, шануючи вільний хід життя подвір'я. А ота найпоганіша зараза всіх міст і містечок сучасної Італії — мото-

Vecchia Bari - Corte del Catafano

Бари: Подих старовини.

циклі, то ці й тут окаянно лопотять! Людський тип — якась мішанина: араби, вірмени, жиди, італійці; переважно присадкуваті, здорові типи.

**
*

Ось, у цій старовинній частині міста є — при інших старовинних церквах: катедрала, з XI ст., вірменська, царських часів православна, св. Григорія з XI ст. — й церква св. о. Николая. Знавці, що цікавляться нашим Святим, кажуть, що є три легенди про те, як моці Чудотворця із Мір Лікійських дістались до Барі. Одна легенда ченця Никифора з Барі, друга архидиякона Івана з Барі, а третя — наша, київська. Зміст цих легенд такий.

В 1087 р. барійські купці, навантаживши три кораблі збіжжям, рушили в напрямі Антіохії, щоб там цей ватаж продати. В часі подорожі розмовляли вони про св. о. Николая і про його чуда. І ось, виринула серед них думка — забрати св. моці з Міри й перенести їх до Барі; і то на те, щоб вирвати їх із рук магометанів, що вже довший час панували в цім місті, Мірі. Перенісши ці моці до Барі, значно прислужаться батьківщині. Заякорившись у місті Андріях, вони вислали до недалекої Міри одного паломника, що їхав із ними, на звіди. І цей звідун застав у церкві Святого багато магометан, що були зібрані там із приводу смерті їх начальника. Барійські купці, діставши цю вістку, постановили відкласти свій задум, а спершу плисти до Антіохії. Тут застали вони один венеційський корабель, що його моряки мали той же задум, що й барійці: схопити моці св. о. Николая. Барійці, мовчки, рішилися випередити венеційців. І одна частина їх, узброївшись, удалась

до храму Святого, що його берегли чотири сторожі. Спершу, покликавшись, що вони є у місії від Папи, жертвували сторожам 300 скудів. А як це не брало — стали погрожувати. А в той час торгу, один моряк, Матей на імя, дізнавшись про місце, де лежать мощі Святого, розбиває молотом мармур, що вкривав гріб, збирає кості, що плавали в мирі, і загортає їх у ризи священика Грімоальда. Повернувшись швиденько до кораблів і склавши Мощі — задля браку здатнішого схоронища — до малої бочівки, з поспіхом відчалили. Причаливши до порту св. Юра, біля м. Барі, склали Мощі до скриньки і перенесли до міста, де вже вижидав на них народ із священиками. Та виринає гостра суперечка — де скласти ці Мощі? І поручили їх, ці Мощі, побожному архимандритові монастиря св. Венедикта, Іллі, і в його церкві були й покладені вони. Але, потерпаючи, що Архископ Урсоп забере ці мощі до своєї катедралі, зложили їх у церкві св. Євстасія. Незабаром, у липні 1087, під проводом архим. Іллі, почали будувати святиню і, під нею, крипту для Мощей. Два роки згодом, у жовтні 1089, Папа Урбан II, — удаючись із Риму на Собор до Мельфі, — прибув до Барі й посвятив крипту, а архим. Іллю поставив у Єпископи. Дев'ять років пізніше, той же Папа, у цій же крипті відбув Собор, що на ньому було приявних 183 Єпископи, між ними св. Анзельм із Кентербери. В цій же крипті Петро Схимник проповідував за першим хрестоносним походом, у 1095 р. І саме він прихилив Папу до думки — скликати вище згаданий Собор, щоб обговорити на ньому з'єдинення Східної Церкви — що в 1054 р. відділилася — з Римською Церквою. А, як читаємо на мармуровій плиті, 22 червня 1197 відбулось отворення церкви св. Миколая

у приявності канцлера цісаря Генриха VI, множества Єпископів, також і з Німеччини.

Архітектура церкви — того ясного, романського стилю, з деякими фрагментами візантійського і льомбардського. Дванадцять із сірого граніту кольон розділюють церкву на три нави. Чудові капітелі — шкiл Равенни, Риму й Барі. Церква 58 метрів довга і 26 широка. В головній абсиді є киворій того суцільного стилю Візантії. Є тут і „горне сідалище” вирізьблене для Папи Урбана II, що на ньому сидів він тут під час Собору.

Закрались і в цю старовинну церкву стилі крикливих століть XVI по XIX. Стеля з 1600-х років. А в головній абсиді, при самій стіні, є великий монумент-саркофаг великої княжни Барі Бони Сфорци, польської королеви, що бажала собі, щоб її прах тут спочив. Але цей монумент красу й гармонію архітектоніки церкви зовсім опоганив.

Стіни церкви — сірий камінь, що надає їй суворої й сукупленнє. В однім місці, у правій абсиді, виринають сліди фресків із 1300-х років, що стверджувало б, що церква мала поліхромію.

Крипта перебула своєю історією. Збудована в 1087-1089 рр., уже в 1543 р. її долівка, через просочування води, піднеслася на 6 см. У XVII стол. переробили її на стиль бароковий. У 1892 р. просочування води довело до того, що мусіли перебудувати долівку, під ніши її на 40 см.: архітектура крипти була приглушена, а вода далі проникала. Щойно в 1953 р., за дозволом Папи, мощі св. о. Николая були забрані з щільно замуrowаного саркофагу, цілу крипту перебудували, до первісного стилю привернули і просочування води стримали. У 1957 р., при великих втратах, у приявності папського Легата, кард. Пяцца,

при великім здвизі народу, відбулося перенесення чудодійних Мощів — по величнім поході — до нового саркофагу у відновленій крипті. За 870 років ці Мощі вперше були рушені і знову зложені на давнє місце; свято зложення тривало від 7 до 10 травня 1957, в днях, коли й у нас припадає це свято, а в Крехові, в церкві О. О. Василіян, рік-річно відбувався великий відпуст.

**
*

Св. о. Николай родився при кінці II стол., у Патарі Лікійській, у Малій Азії. Його родителі були ревні християни і так виховали й сина, посилавши його у тодішні школи на науку. Ставши Єпископом міста Міра у Лікії, він виявив велику ревність, побожність, любов до Божої Церкви й до своїх вірних, а зокрема до бідних. Данте — і він у своїй „Божественній Комедії” у XX Пісні, у „Чистилищі”, говорить про добродійні діла Святого. За ці його великі прикмети душі, за його відвагу духа в обороні Христової науки й віри, за його відважну поставу проти єретиків Савелія й Арія, св. Андрей Критський величає його. Св. о. Николай терпить за віру Христа в часах суворих переслідувань, що їх переводять римські імператори Диоклєціян, Максимін, Галерій, Ликіній. Умер Святий таки в Мірі 6 грудня 350. Одні історики твердять, що мав він 75 років життя при смерті; інші, що 72; а ще є такі, що дають йому 80 років життя.

Згідно з останніми студіями знавців над останками костей Святого, стверджено, — 1953 до 1957 р., — що кістяк належить до людини, що померла по 70 році життя. По стільки століттях ці кості є вельми ламкі, тендітні в обемі. Належав до раси європейсько-середземно-морської, білої, з примішкою східною.

Проф. Л. Мартіно, що за ним подаю ці дані, каже: „Можу сказати, що св. Микола завсіди носив із собою аж до смерти знаки терпіння, які він терпів із любови до Господа, що Йому пожертував усе своє життя... Болі рахітичні й кефалічні либонь пригадували йому скільки то тюрма може залишити в тілі на довгий час знаків терпіння”.

Іконографія Святого в усьому християнському світі є досить різнородна; зокрема — в зах. Європі. Проте, мистці утримувались певної традиції щодо іконографії Святого. Його ікони появились у Римі, — Санта Марія Антіква, — вже в VІІ стол., з підписом його імени по-грецьки. І в багатьох церквах Риму й Італії ікони св. о. Николая зберігають донині. Ця, у долішній базиліці св. Франциска в Ассізі, пензля Петра Льоренцеттія, з 1300 р., вельми гарно збережена. Та, згідно з думкою проф. Л. Мартіна, найдокладніша, найближча до антропометричних даних, це ікона-мозаїка Святого у каплиці св. Ізидора в базиліці св. Марка у Венеції.

Цікаво кинути оком на культ св. о. Николая. Що цей культ так розрісся, поширився і вріс у душу народів Європи, східної й західної, то треба таки сказати, що тут діяло Боже Провидіння, щоб моці св. о. Николая опинилися в Європі, у місті Барі, найближче й близького Сходу, бо лиш в Європі цей культ міг поширитися до таких розмірів. Ще нині в Римі є 26 церков св. о. Николая. У Німеччині й у Франції є ще до дві тисячі церков Святого; в Англії чотириста, в Ісландії сорок.

За нашу стару княжу Русь — що її дорогу назву присвоїли собі москалі, а якої назви ми, по несвідомості, цураємось! — не приходиться й багато говорити: всі ми знаємо, що між святими Христової Цер-

кви, найбільше почитаний Святий, це о. Николай Мір Лікійських Чудотворець. Величаві богослужби, акафісти — що на відпустах і на прощах наші люди тисячами складали на них — говорять про силу впливу Святого на наші Землі. Історичні джерела говорять, що вперше цей культ прийшов до нас із Греції. Воно й так, бо перші ченці, що принесли релігійну культуру, обряд, прийшли до нас із Сходу: Візантія, (а деякі наші історики твердять, що з Охриди!). Але поширився цей культ, і вріс у душу, набрав великої виховної сили в нас таки з Заходу, бо ж і Русь від самих своїх початків хилилася більше до Заходу, ніж до Візантії; що потім продовжувала і продовжує й Україна.

В багатьох наших містах і селах були — і є — церкви посвячені св. о. Николаєві. Придорожні каплички були посвячені йому. А вже найпереконливіше і найглибше значіння цього Святого для нас на нашій Землі й у діаспорі свідчить те, що він у всіх церквах мав своє приписане йому обрядовою традицією місце в іконостасі: по лівій стороні при дияконських вратах; а як церква носила його імя, то на тім самім місці по правій стороні.

**
*

Перебувши в церкві св. о. Николая спорий шмат часу, надихавшись кожним її фрагментом, вийшов я на двір. Огорнув мене осліпливий блиск сонця, свічадо тремтливих небес, і південна надморська спека ошоломила мене. Пішов я поза церкву — безмежне плесо синяви моря повіяло пахучим морським вітром. На надбережній, у тіні дерев, сиділо декілька — осмалених сонцем на цурпалок — мужчин і грали

в карти, інші ж, довкола, смакували гру. Широко розкинувши по хіднику й по дорозі морські сіті, сиділи над ними рибалки й направляли їх, приготівлюючи до нічної риболовлі; інші плели деревляною іглою нові сіті. Верескливо — як і сонце! — гралася дівтора попід старовинні мури міста, що ще й нині оточують його. Церква св. о. Николая тут же при мурах, від берега моря на яких 150 метрів, — наче й досі стоїть на сторожі міста.

**
*

Приходжу на залізничну стацію замовити собі місце в блискавичному на наступний ранок. При віконці — чорноволосий і чорноокий, огрядний, молодий мужчина, урядовець. Подаю йому мій квиток на всю Європу, — що я купив його у солідного Ковбаснюка в Ньюорку, — а до квитка подаю й мій паспорт. Урядовець зупиняє око на прізвищу.

— Ви є словянин! — каже.

— Приємно воно, що ви визнаєтесь на таких „тонкостях”.

— З Галичини чи з східної України? — питає він і, наблизившись до віконця, ближче мене, пише для мене квиток місця на завтра.

— З Галичини! —

— Я вже все розумію! — каже на це він.

— Ви, барієць, і визнаєтесь у цих подробицях? — питаю його.

— Я є Австрієць, із Бреннеру! — нишком відповів.

І я також зрозумів: із Бреннеру заслали його сюди на працю! Таке „заслання” можна витримати! А рівночасно ще раз поглянув я на нього, у його чорні очі й на таку ж чуприну та й подумав: ти такий

Австріяк, як і я був тому п'ятдесят років! Але... душа людини химерна — завжди шукає собі клопоту на здорову голову...

Ранком іще раз пішов я до св. о. Николая, бо вельми він мій, від дитинства, ще як у конвікті О. О. Василян у Бучачі, приносив до авлі багато горіхів, цукорків; іще як старий Харецький грав ролю св. о. Николая на виставі в „Міщанській Хаті”; ще як о. Денис Нестайко, або о. Евстахій Барановський правив для нас, школярів Сл. Божу в церкві св. о. Николая; — отож, прийшов я тут, щоб іще раз помолитися на його могилі.

Ранок. Вулички ще тихі. Замітають чистенько замітають ці вулички-подвіря. Сонце, тут і там, розсипає ранні гомони. Жіноцтво спішить із великими збанами по воду до криниць.

У церкві священник став до Сл. Божої. Нині — субота, будень, а в церкві добра сотка вірних, мужчин і жінок. Усі спільно відповідають до Літургії — Вселенський Собор у дії! До св. Причастя приступає до 80 осіб — мужчины йдуть до самого престолу, зправа заходячи, а жіноцтво стає перед перегородою — мармурова арка, наче іконостас. Усі — св. Причастя приймають стоячи.

Зайшов я ще до криниці, до св. о. Николая. Довкола його престолу над гробом ченці-Доменікани, рецитують утренью. Я приклякнув біля гробу — молитвою попрощався.

**
*

Блискавичний гнав, аж відгомони били-розбивали соняшні простори.

Зправа — море! А таке благородно, шляхетно
синє, як найдобріші очі людини-янгола!

Соняшною тугою прощало воно мене!..

Барі, літо 1963.

НА ІБЕРІЇ

Пора, хоч відгомонам серця і душі, коротко зупинитися на Іберійським півострові. Все бо цікавить те, що — фізично — є для нас незнане, чого ми не бачили, а... побачили: країна, люди, сонце, небо, природа. Ніби — все таке як усюди, а воно, бач, не таке, як усюди. Вже сам Творець подбав за це, щоб у кожній географічній ширині сонце, небо, природа, оточення формували одну, а всюди іншу людську істоту. От, берімо Німців, що до Другої Світової війни цілими кольоніями жили в нашій Україні — перше покоління, що народилося в Україні, духово, це не були вже правдиві Німці. Але — ходімо до Іберії.

Шлях просторами — Новий Йорк і Лісбона. Ніч — ми ближче зір. Гудуть мотори. Гомонить студентська молодь та й професіонали мугикають. Тихо-спостережливе око о. Марка Дирди, ЧСВВ, що під його проводом цей гурт летить до Європи в 1900-ліття смерти свв. Апостолів Петра й Павла, у 100-ліття канонізації св. свцм. Йосафата і 50-ліття Фатіми, — усе бачить. Оксана очима філософус, Рома твердить, що „скачевий гайбол” є найліпший. Любко в димі сигарки бажає упорядкувати свої молодечі мрії. Ляля ангелом усміхається до всіх і сідає, де їй лиш сподобається.

Врешті — простори сповнилися світанком. Ранок. Під нами море — синє, як і небо. Вдаряє сонце. Дивними чередрами хмари біліють: то білими веретами закривають море, то знову — тут і там — синє воно.

Наближаємось до Лісбони, Португалія. Країна конкістадорів. Згадати б лиш: великий Інфант Генрих Мореплавець, народжений 1394 р., що доплив до Золотого Берега — до Капо Бяно, до Капо Верде. А всім відомий Васко да Гама, 1497, що, шукавши Індії, заплив до заливу Замбезі, до місцевости Квілімане. Звідси рушив дещо далше й закинув якори на маленькім острові. Історія подає, що, висівши на цей острів, запитався у тубільців — як цей острів зветься. Вони ж, не зрозумівши його мови, а логічно подумали, що він питається: хто є власником цього острова, подали прізвище власника: Моса Бен Бік. Ну, й до нині маємо назву острова: Мосамбік. Отак, поринувши очима в монотонно-ясні простори, блукав я фрагментами по історії цієї країни, що вже виринула під нами своїм пустельно-скелястим краєвидом.

Якось несподівано прийшло: „Опоясатись!“ і ми . . . в Лісбоні. Тут уже ждав „пульман“ — їдемо до Фатіми. Мимохіть насуваються нові фрагменти: Фатіма, ті троє дітей, рік появи Божої Матері.

Назва місцевости: Фатіма — було це імя найлюбішої доні Магомета. Ще й досі Арабки носять амулет із філігран, що зветься „рука Фатіми“. Цікаве — назва, що її надав наїзник, стала португальською. Ще 50 років тому було це мале сільце, Фатіма, між горами; заселявали його лісоруби й пастухи.

Ті „троє“ — Лукія, Франциск і Якинта, — були це, як людськими очима дивитися на них, прості

й сільські діти природи. Чеснот — либонь не було в них багато, а дитячих недоліків їх віку — чимало. Лукія — вельми любила свою маму. Вернувшись із пасовиська, зараз же кидалась на шию мами. Любила вона гарно вбиратися, любила палкі кольори і свій капелюшок із перлами й кольоровими перами. Франциск мав пристрасть до сопілки, що сам собі виробляв її. Якинта — батько назвав її „дитиною сімки”: сім місяців по її народженні настала в Португалії республіка; сім років мала, коли їй появилася Божа Мати.

Появилася Божа Мати в 1917 році, на четвертому році великої Першої світової війни, коли вся Європа була зрита шанцями, вся зіллята кровю народів, а на Сході — виринуло перед світом жорстоке: м е м е н т о. І саме тоді оцим трьом, простеньким дітям появляється Божа Мати, як пересторога для людства, як порада, як пророцтво.

Ось, так думаю, а перед очима пересуваються сумні й небагаті гаразди Португалії, її пісенькі поля, її каменисті красвиди, її вбогість і худота рослин — наче на Святій Землі. В автобусі — тиша. Либонь кожен і кожна думали про те саме, що й я. Лиш Михайло Мороз молився на свій лад: схоплював красвиди до нарисника.

Ми на місці появи Божої Матері. Сонця — багато, аж за очі хапас. Широченний, в еліпсу, майдан, огорнений архітектонічно крилами. Дещо збоку огорожею сточене дерево — колись був це куш, що над ним появилася Божа Мати. Недалеко від цього дерева — невеличке забудування: тут джерело води. На знесінні ясніє церква, з високою, з-переду, вежею-дзвіницею. Архітект у своїм задумі виявив, архітектонічно, щиру, простеньку, молитовну душу Португалії!. Щобільше: вежа-дзвіниця, що збудована на пе-

реді храму і творить цілість із конструкцією храму, дає повне враження: постаті Божої Матері в хвилині Її появи, дітям.

**

*

Лісбона — Мадрид. Літаком — 50 хвилин. Знову соняшна, розпромінена днина. Тут і там легкі, білі гнізда хмар. Під нами красвиди Португалії, Еспанії, що якимось одним в одного увіходять, вливаються. Проте, Португалія, на око, сумна. Та Лісбона, мов облогою оточена нужденними кучами, халабудами, — що їх і Рим має, але, без порівняння, у меншій кількості, — оті смужки піль, якісь нерівні, мізерно оброблені й оті пустарі та каміння, а на них рідко зеленіють ліски, то окремі деревця, кущі. Декуди блисне річка, що, наче всмоктується у спрагнену землю.

Різко впадає в око красвид Еспанії — оживніший, зеленіший. Смуги піль — ширші, рівніші, краще опрацьовані. Сади, оливні й виноградні, виразніше виринають. Шляхи впорядковані й густіша сіль їх. Гори й ті приманливі. І тут є дещо пустару, але він у цілості красвиду не надає сумного тону, чи пак — настрою. Міста й села, згори й у сонці, темносіраві, як обличчя аскета. Село викликає враження черепахи, а радше — скорпіона, що у спеці припав до землі, розкошуючись сонцем. Шляхи, мов ленти на образах Дзурбарана.

В історію Еспанії не будем увіходити, бо — що це була могутня імперія, що мала великих володарів, конкістадорів, це, зокрема про Еспанію, всі знаємо. Краще заглянемо до її культури, мистецтва, літератури, філософії. Та й то не в минулі віки, — Дзурбарана, Тевтокополюса, Мурілля, Сервантеса де Саа-

ведри, Гоя, — а в сучасні: бо вони можуть бути й для нас цікавим показником духової сили старого народу.

Берімо найвидатніших поетів самої Севілли: Р. Алейксандер, А. Бургос, Х. Каро Ромеро, Л. Чернуда (помер 1963 р.) — найсильніший песиміст; далі — А. Коллянтес де Теран, А. Дуке, Марія де льос Ресс Фуентес — у протиположності до Чернуди велика оптимістка, М. Гарсія Вільйо й ін. Ще виразніший образ духової культури Іспанії ХІХ і ХХ століть маємо в особі: Хосе Мартінец Руїц Адзорін, що помер саме цього 1967 р., на 94 році життя. Він — правдивий учитель цілої низки письменників і журналістів Іспанії. Був він останній із ряду письменників, т. зв. „покоління 98-го”, що до них належали філософи, поети, письменники, журналісти, як М. Унамуно, Ед. Маркіна, Х. Ортега і Гассет, П. Бароха, Х. Р. Хіменец, Гр. Мараньйон. Основою їх діяння було відмолодити Іспанію духово. А походили вони з різних провінцій сучасної Іспанії: Унамуно й Бароха — Баскійці, Маркіна — Каталйонець, Хіменец — Андалузець, але всі „скастильнянізувалися”, тобто — мовно пристали до Кастилії, що — як у нас Полтава, в Італійців Сієна — дала Іспанії літературну мову. Кастилійська мова, у своєму розвитку, найбільше завдячує письменникові Х. Мартінец Руїц, бо він надав їй виразу й витончення. Сам же він, народж. 1873 р., не походив із Кастилії, а з Монсар біля Аліканте.

Та годі цієї сухої нудоти! Зайдемо в Ескуріаль — палац, як, пізніше, Версай біля Парижу, чи Шенбрун коло Відня, — королівський. Тепер це великий музей мистецтва, переважно з 1500 і 1600 років.

Пребагатий і великий музей мистецтва Прадо, в Мадриді. Його, як і Ватикан чи Лювр, за один раз не оглянеш, не охопиш. То ми з М. Морозом зупинялись найрадіше перед творами Ель Грека, Веляскеза, Мурілля, Гоя. Ці мистці дали у своїх творах оту правдиву душу Еспанії.

Правдивий бенкет мали ми в Толєдо. Від Мадриду 68 клм. — розкішних, управних піль, сонця й неба! В цьому старому місті, в цих вузеньких вуличках привітав нас гомін рівної і мелодійної мови населення, ясні й веселі лінії архітектури готичного стилю, що Маврами пахне, і катедраля, що легко, блаженно, соняшно в синяву зноситься.

— Ти лиш оком кинь на ці типи! — промовив М. Мороз. — не знати: де Араб, де Жид, де Еспанець, а все разом дає Еспанію! А лише держава, своя, може так стоплювати людей різних рас у своїх межах, своєї культури! . .

Тому й треба коротенько згадати дещо з історії Еспанії. Я — лиш фрагментами. Колись тут панували Араби. Щоденно пять разів із мінаретів лунало імя Аллаха. Вісім років по смерті Магомета — в VIII стол. — Араби ще поширили кордони своїх володінь від Китаю до Африки — береги Атлантику, від озера Арал до катератів Нілю. Могутній Каліф править із тихого Дамаску. Але найбільшу перемогу мали Араби, коли Таріф із кількома сотнями „летючих кіннотників” появився на півострові в місці, що й досі зветься Таріфа, Тарік, Гібральтар і гора Тарік (Джябаль). Вирішний бій між русявими Візиготами (25,000) і Арабами (12 тис.) відбувся над Барбате, нині: Салядо. Араби згідні та з імям Аллах перемогли розсварених Візиготів. Найдовше боронилася проти Арабів Севілля. Щойно в сто років по смерті

Магомета Європа, в 732 році, починає прокидатися, іслям починає падати. Проти ісляму виступив Карло Молот. Вирішний бій відбувся між місцевостями Тур і Пуатіє. І тоді Араби укріплюють свою владу в Еспанії. Проте, боротьба Еспанії проти Арабів триває далі. І в 1419 році, Фердинанд Арагонський, — оженившись з Ізабелею з Кастилії, — приносить упадок Гранади, а з цією хвилиною впало й мусульманство. Останній султан, відступаючи, зідхнув і поцілував цю землю. Гора, що з неї султан востаннє споглянув на ці землі, до нині зветься: „Ель ультімо суспіро дель Моро” — Останнє зідхання Чорного. Це сталося в 1492 році. І тоді в Альгамбрі Христофор Колумб дістав від Ізабелі поміч на виправу відкриття континенту, що нині зветься Америка.

Ще, на коротко, побудем у Толедо. Воно, як тайна віків, пишається на знесінні, над рікою Тахо. Пристрасно огорнене сонцем, що в червоनावім тоні землі набирає ще більшої суворости, це місто пишається, мов слава Еспанії — святих, лицарів, мистців. Катедраля, палаци, старовинні будинки ще більше підкреслюють цю славу. З усіх же будинків найвелетніше виринає славний замок — Альказар. Його колір — гаряче-сієнський — між білими, на рогах замку, вежами, палає силою волі, неподатности тієї кращої Еспанії, що боронилася тут у 1936-1939 роках проти пройдисвітів усієї Європи й Америки на чолі з Москвою. І перемогла! . . .

Катедралю почали будувати в XII столітті. Це ще були початки готичного стилю, то й не диво, що її архітектоніка така вічно свіжа, цвітуча, молодеча. Правда, у вислові цього стилю, у його лінії, тоні, у його світло-ясності вичуваєте таємничий гомін Маврів. Катедраля має багато памяток старовини.

А ми найдовше зупинилися знову перед творами Ель Грека, у захристії.

В хаті мистця Ель Грека — у його затишних закамарках, у тихім, скажу: триклінії, де він жив, радів і зухвалив, де терпів і творив, — ми тут нипали найдовше. Затримувались перед його творами, що в них стільки еспанської душі, шорстко-молитовного аскетизму, нестерпно-тілесного палу.

Цікава й сама постать мистця. Народився він, Доменіко Теотокопулюс, названий Ель Греко, 1541 року на острові Крета. Був цей острів останньою посілістю Венеції на сході. Перші його кроки в мистецтві — копіював, повторяв візантійські ікони. І це дало йому отой вичутий, тендітно-мелодійний рисунок, лінію і стрункість фігури. Його брат — Манусій — був моряком у венеційській фльоті, то й не диво, що Домінік опинився у Венеції, і таки в самого Тіціяна. Звідси, кардинал Олександр Фарнезе, пізнавши його талант, забрав його зі собою до Риму. Тут, психологічно, живе в оточенні Мікельанджіоля, Брамантія, Віньйолі, Б. Перуцція, С. Піомба й інших мистців часу. Але велике вражіння зробив на нього, у місті Пармі, мистець А. Аллегрі своїм смілим у мистецтві: світлотінь. Доменіко переходить до Еспанії й осідає тут на постійне в Толедо. І тут, в оточенні цієї старовинної культури, знаходить душу цього народу; тут ізнаходить і душу й форму для своєї творчости. Тут живе й творить до смерти.

**

*

Мадрид — як порівнати з іншими містами Еспанії — належить до новіших часів. Проте, в дечім і декуди має нотки побуту старовини. Само місто просторе,

багате зеленню, соняшне й настроєве. Всюди впадає в очі розбудова столиці. Вичуваєте, що Іспанія економічно підноситься, росте. Ніде не зауважите мізерії, як у Португалії. Усі зустрічні люди — вдоволені, веселі.

Перемога генераліссімуса Франциска Франко Багамонде у громадянській війні проти комунізму, 1936-1939, має своє завершення: Національний Монумент у Долині Упалих. Віддалений від Мадриду на 57 клм. Збудований у Сісра дель Гуадаррама — на верхах Гуадаррами. Вся будова й забудування займає 1377 гектарів землі. Ще шмат дороги до гір Гуадаррама, а могутній хрест — на вершку гори-місця, що зветься Куельга Мурос, високий на 150 метрів, а вершок його, хреста, дає 1600 м. над поверхнею моря — вже широко розняв до нас свої рамена.

До монументу ведуть білі, просторі, мармурові сходи. Перед монументом широкий, плитами виложений майдан. Вхід до монументу охоплений — мов двома раменами — світлими й просторими портиками. Сам монумент-базиліка збудований-удовбаний у названій горі. Під час будови вибрали скелі з нутра гори чотириста мільонів кубіч. метрів. Має він 300 метрів довжини, 22 м. ширини, нава має 22 м. висоти. На перехресті могутніє баня і тут висота сягає 44 м. Уся базиліка — мяко, лагідно освічена — виложена мармуром. Стыль її — базилікальний. Має головний престіл і шість бічних. Її мистецьке оформлення, ікони, різьба, — високомистецькі твори візантійського і модерного стылю. У бані — чистого і доброго надхніння мозаїка: композиція, лінія, кольорит, тон досконало вичуті; стылем наближена мозаїка до мистецької традиції Іспанії, і то до Ель Грека. Словом — це в сучасному світі єдиний сміло і з розмахом задума-

ний і збудований Монумент, що зовсім правильно заслуговує на цю назву. І він говорить про велич Іспанії.

Та, можна сказати, найвеличніше тут: моральна сила, християнська етика й лицарська та еспанська шляхетність генераліссімуса Франциска Франка Багамонде — в цім національнім Монументі лежать прахи упалих вояків у тій громадянській війні! Їх сорок тисяч — усі тут лежать, оборонці Іспанії і противники її, Іспанці.

**
*

Але... Либонь найбільшу притягальну силу — сам не знаю як сказати: в Іспанії чи в Мадриді? — має боротьба з биками. Якщо ви цього видовища ніколи не бачили, — хіба фрагментарно в кіні, — то ви поставитесь до цього „спорту” може й скептично, мовляв: От, еспанські забаганки! Воно ж...

І ось, після культури, мистецтва, історії Іспанії, хай добрий Читач піде зі мною ще на... бики!...

В амфітеатрі — очевидно: голотіч! — повно народу, гамору, сонця і ярих кольорів жіночих одягів. Многотисячна юрба зайняла всі місця. По арені, що ясніє піском, час до часу перейде якийсь бичачий достойник, у яскраво-червоно-синьо-зелено-жовтих тонах одягнений. Врешті — грища починаються. Оркестра, граючи сильного марша, виходить на арену. За нею, усі в старовинних, 1500-1600 років, кольорових одностроях віжджають кіннотники. Зробивши „дефіляду” в коло, відходять. Далі, грає сурма вперше і вдруге. Увага глядачів зосереджується, очі всіх на арені. Сурма грає втретє і четверте — бик вибігає на арену. Одна мить: він кидає поглядом на ту різно-

кольорову юрбу — і я між нею! — і прожогом пускається на фіолетну плахту, що нею замахала, розпростерши її, перед його очима яскраво одягнена людина. Одна плахта, друга, третя, а за кожною відважний торреадор. Бик розлючується. Починає гнати на дивні кольори, що за ними криється дwonіжна істота. Але кожен помах плахти з боку розсіває його слухний намір: розторощити! І він бігає від одної до другої фіолетової напасти. Проте, бик набирає щораз більшого розмаху й тоді вганяється на арену „середньовічний” вершник і, з коня, встромляє спис — із обмеженим у довжину вістрям — між лопатки бика. Бик цілою силою пре на коня і вершника й притискає їх до муру, а вершник дотискає спис у підхребеття бика. Кінь, щоб його бик не поранив, огорнений у густу й довгу рогожу і тим забезпечений перед шаленим тиском розюшеного бика. Проте, цим разом, коли ми дивилися, бик у одну мить повалив коня і вершника. Вершник умлівіч, блискавично зривається на рівні ноги і, залишивши коня на побоевищі, перескакує муровану загороду, мур, і там схороняється. Зірвався й кінь, — припускаю легко потурбований, — а в той час торреадори помахами фіолетних плахт притягнули увагу бика на себе, чи пак — на плахти. І знову йде гра бика з торреадорами.

В цей час вибігають на арену нові дієві особи — піккадори. Їхнє завдання: гострі й легкі вістря, прикрашені згори колірними стьожками, справно і зручно встромляють їх у спину бика. Ця... забава не триває довго — встромляють три-чотири вістря. Бик стікає кровю і ганяє по арені за людиною, що фіолетною плахтою оманує нещасного бика. Врешті, бик уже має досить людини по саме нікуди. На хвилину зупиняється при виході з арени: може б ось сюди

пройти і позбутися отих гуманістів! — масте вражіння, що так „думає” бик, бо ще й поглядом кинув по веселій юрбі: сумний той його погляд. Кров із нього далі стікає. Бик очевидячки — дещо ослаб. Але на торреадора, що наблизився з плахтою, кидається з усією фурією.

Та ось, на арену легким кроком виступає матадор — сам, один, із плахтою червоною. Торреадори ж стають попід стіни муру, біля виходів, щоб бути готовими — на всякий випадок — допомогти в скруті матадорові. Матадор виводить зручні і граціозні вихляси з биком, постійно розвиваючи червону плахту так, що бик кожен раз, розігнавшись, ударяє головою у плахту. Але — одна мить! Недокладний розрахунок матадора у грі з плахтою, і матадор, мов блискавка... вже перескочив загороду. Бик у розгоні заповоров ногами в пісок і лиш глянув за... відважним. Матадор вертається на арену вже з тонким, на яких 80 см. довгим мечиком. Біле лезо мечика грає у сонці. Матадор обережним рухом, із червоною плахтою наближається до бика і раптовним, несподіваним скоком встромляє мечик бикові згори між лопатки — думаю: до серця.

Встромлення — невдатне. Бик розюшений до краю, з мечиком, що між лопатками стримить і хитається, летить, либонь із люті, наосліп. Матадор і торреадори, що прийшли на поміч, обережно здалека розвивають перед биком плахти і знову водять його. Матадорові подають другий мечик і він удруге швидко і незвичайно зручно встромляє його у те ж саме місце, між лопатки бикові. Бик іще рванувся. Але — це лиш мить. Кров бухнула ніздрями і писком. Бикові світ замакітрився, схилив голову до землі і впав, звалився на бік.

Лунають оплески. Чи матадор дякував юрбі за оплески? Хоч це була кров бика, але я... не бачив того: кров памороки викликає.

На арену вбігає різник і дорізує бика. В тім самім темпі вїжджає трьома кіньми грабар і, зачіпивши мотузом за роги, стягає бика з арени.

Висидів я чотири черги цих змагань і більше таки не мав ні охоти, ні нервів, ні терпеливості приглядатися цим „культурним” видовищам. Скільки ще звалили биків? Не знаю!

Ось так, в основі, проходять усі ці змагання. Сумні вони, жорстокі, гидкі. І дивно! Бо для країни св. Тереси з Авіллі, св. Гната Льюїолі, Сервантеса, Кальдерона, Веляскеза й інших велетнів духа аж ніяково такі видовища виводити, ще й нині!...

Але, хто знає тайни душі чужого народу? Може без цих биків і Альказару не було б?!...

Мадрид, 25 червня 1967.

ПАРИЖ — МІСТО ДУХОВОЇ МЕТУШНІ

— Париж! — зідхають модерні філософи, поети, мистці й уся братія цієї сторозтерзаної їх музи.

— Париж! — із тугою зідхає жіноцтво, оглядаючи в найновіших журналах найновіші моди, й то випуски з свіжої голки жіночих суконь.

Зідхав і я за Парижем. Чому ж не признатись?... Але, щиро сказати, за старим і давнім Парижем. За Парижем середньовіччя, з його великими володарями, з його Анною Ярославною, з його св. Томою з Аквіну, професором Сорбони, з його королем

Людвиком Святим, за Парижем XII століття, коли він — із містом Шартр і зі школою св. Віктора біля Парижу — стояв на чолі духового проводу в Європі. За тим Парижем зідхав я. І таки мав, а може й маю рацію!

Правду сказати — Париж великий, усім великий. Але Париж — це нині духовий хаос, а цей його хаос — образ сучасної Європи. Це треба признати за Парижем, і в цім і його великість, — лиш не велич. Та я тут не буду зупинятися над цим хаосом — у філософії, літературі, мистецтві, політиці; не порівнюватиму високі гасла французької революції й... висланя в 1919 р. армії Галлера проти нас; чи те, як то в 1933 р. Ерію не бачив жахливого голоду в Україні. В цім хаосі — я волю триматись тих позитивних явищ Парижу.

Парижеві бракує рівноваги, щоб стати сильним і мудрим, позбувшись хаосу. Інколи, Париж має великих людей, які є вершком призадуми, спокою духа, який доходить до якогось, але не того згубного й протибожного, стоїцизму, що каже людині: потривай! подумай! Таким був Бернард Ле Бовс де Фонтенель, який — тримавшись філософії: спершу подумай! — у рівновазі духа прожив до сто років свого земного життя. Карре називає його: „усміхнений розум!“ Умираючи, сам до себе Фонтенель каже: „Це вперше я бачу смерть!“ Якось із своїм приятелем і співробітником Дюбо приготував Фонтенель для себе й для приятеля шпараги: для приятеля у салаті, бо він так хотів, а для себе приготував в поливі, бо він так волів. У тій хвилині Дюбо падає й гине на апоплексію. Що ж Фонтенель робить? Вельми спокійно міняє лише кухарську програму: всі шпараги в поливі!

Розуміється, не всі ж Французи мусять бути Фонтенелями, бо було б воно таки сіро. Але ж не був Париж сірим і при Карлі Великім, що залишив імперію синам своїм, а сам у ченці постригся. Духовий хаос Парижу почався, либонь, із трагедією Жанни д'Арк, спалення якої не придбало Французам доброї слави.

Правдивий же духовий хаос у Парижі починається таки з енциклопедистами, — донині ославленими в Парижі! — які й привели до великої революції, а з нею й... до Карла Маркса. Вже за тієї ж революції один із членів революційного трибуналу, що засудив сестру короля Людовика XVI, Єлисавету, на гільотину, мав на шиї медалик Божої Матері. А звався він, цей член трибуналу, Фукіє-Тенвіль: він же й не допустив до Єлисавети, перед її страченням, сповідника.

Смію сказати, що символом паризького хаосу є така отой їх Пантеон! Там є й отой цинік і безхарактерник філософ Вольтер, і слабкий характером Руссо, і Гамбетта, й Е. Золя й інші такі „духи”; але, поруч, є там і люди віруючі, світські й кардинали. А сам Пантеон — це ж була церква, й то двома наворотами, бо ж ліберали перетворили її на Пантеон.

Але у цій метушні хаосу має Париж, а з ним і Франція, своїх світочів. Такий Ф. Р. Шатобріян — великий католицький письменник, Тієр — який сказав: „хто їсть Папу, той умирає”; а в першій половині XIX стол. він уперто напам'яв: „Не довіряти, не довіряти Москві!” Далі — щиромовний Монтескіє, що, посварившись зі своїм приятелем Турнеміном, заявив: „Від цієї хвилини не вірте цьому, що скажу поганого про Турнеміна, але й не вірте цьому, що скаже він про мене: ми стали противниками!” Далі — Максим дю Камп, що — за Ріваролем — твердив:

„Мораль без релігії, це те ж саме, що справедливість без трибуналу”. Шарль Бодлер — цей суворий аскет духа, Моріс Утрільйо, Поль Кльодель, Коро, Курбе — що нині знову звернули на нього увагу здорові духом мистці, Сезан, Ренбо; сучасні Моріак, Р. Фольро — з своїм твором: „Якщо Христос застукає завтра до ваших дверей”, Марсель Міру — що написав, нині одну з кращих, опер „Геновефа Парижу”, молодий мистець, Гю Бардон, Жорж Бльонд — який написав твір: „Людина — паломник”. Та всіх не місце тут згадувати. А всі вони — це правдиві цінності Парижу. І цей Париж — дається любити й подивляти.

Цей Париж я бачу й у церкві „Чудотворної Медалі”, при вулиці дю Бак, де Французи зі зворушеним серцем приходять і припадають перед престолом Пренепорочної Діви Марії і перед її кріслом, на якому Вона сиділа, появившись у 1830 році в Конвенті Сестер св. Катерині Лябуре, й подиктувавши їй нині знану молитву: „Маріє! Непорочно Зачата, молися за нами, що прибігаємо до Тебе!”

**
*

Альберт Тібодє каже, що як хтось хоче добре зрозуміти під деяким оглядом Париж, той мусить іти за Бальзаком у його особливих блисках. а за Бодлером у його психологічному проникненні людського серця. Я ж — буду дещо зарозумілим? — піду до Парижу, таки за моїм серцем і думкою.

Перше вражіння у Парижі — пригноблення й неспокій. У ньому й сонце сумне! Ці всі кам'яниці переважно в стилі якоїсь неповажності й дрібноміщанства. Всі ці вулиці, більші й малі, в яких кипить несамопитий рух авт і людей, нічим окремим не звертають вашої уваги. Ці всі прохожі, що скромно і без

того розголошеного паризького „шику” одягнені, йдуть, наче зажурені, задивлені у сіроту далей вулиць, у яких тут і там із вікон висить білизна — сохне до сонця. А ще як вийдете на вежу Айфля, як кинете оком по цім широкім і безмежнім просторі — Парижі, то, спочатку, огорне вас розгублення перед його сірістю.

Проте — зупинившись на Сені, що оживляє Париж, на готику Нотр Дам, Сен Шапель, Сен Жак, на палацах Лувру, у вас увіходить дух спокою, і ви починаєте подивляти це місто: ви таки маєте тут і ту цінну частину Парижу.

Нотр Дам — духово, стилем і суворістю готики споріднена із деякими, того ж стилю, іншими святинями Європи. До того — ще й органи обізвались, гомін яких знісся по-під гостролуки й поніс мене в таке ж тремтіння душі, якого я зазнав і в соборі св. Стефана у Відні, й у соборі в Міляно. В Сен Шапель: — старовинні вітражі радістю огорнули мене.

Вельми гарно почув я себе — в Картієр Лятен і в Картієр Ромен. А побачивши останки староримських термів, — хоч отиснені вони незугарними стилем кам'яницями, — я таки зовсім ожив. І з добрим та щиро усміхненим о. М. Левенцем, — який із приязню і вдоволено проводив нас по Парижі, — я поринув у ці ясні дільниці Парижу. І ті старі і статечні церкви, в яких де-не-де блисне італійським ренесансом, їх пам'ятки, їх архітектура, їх молитовний настрій дають вам ясність у душі.

Та й сама атмосфера цих дільниць — вона молодеча, гамірна, поетична, безжурна. Правда, тут то там, перейде біля вас — чи, он там, сидить при столу в каварні — молодий чоловік, а в нього від вуха до вуха по-під бороду — наче ремінчик від ка-

пелюха — йде вузькою стяжкою щось таке, як борідка: це так відзначаються приклучники і глашатаї нової, антихристиянської філософії — екзистенціалізму. До цієї борідки приходять іще й невідступна в зубах люлечка. Вони, ці люлечки, нагадують — і то живцем, та й наукою! — колишніх московської школи нігілістів. Лиш ці — у Парижі, а ті були — в Московії, то й дух їх, тут, поволі прояснюється: їх щораз менше цих життєвих чудаків.

**
*

Є ще тут такі острови мистецького серця, які не вадило б побачити. Один недалеко Елізейських Піль, на шляху Сен-Жермен — це острів Шату, положений серед густої зелені. Тут заприязнились Ренуар і Мане. Перший — намалював тут „Снідання веслярів”, а другий — „Сена біля Бужіваль”. Тут знаходили надхнення і Сезан, і Сіслей, і Пізаро, і Базіль. Цей спокій збентежили тут непогамовані Влямінк і Дерен, так, що довели до протесту проти своїх мистецьких халамидств. Але й їх ті кращі праці, таки звідси походять. А на острові „Боте” Вато так ним захопився, що низку праць — тут виконав.

Мистецьке життя Парижу є нині тут найживіше. Всі мистці, що прагнуть осягнути бодай „своє” місце на мистецькій драбині, — їдуть до Парижу. Кожен із них прагне тут у Сені сполоскати свого пензля, освіжити свій ум. Хоч правдивий мистець і над Сеною не міняє свого мистецького обличчя, якщо він його посідає, але збагачується тут більшим мистецьким досвідом. Якщо він критично вміє підходити до модерністичних рухів, то він і тут піде за здоровим рухом, якого в Парижі не бракує й про представників

цього руху ми вже тут згадали. Зважте на одне дуже характеристичне: мистці Французи — переважно тримаються традицій Франції у мистецтві; мистці чужинці, у Парижі, ведуть перед у розгнузданім, безкритичнім і безлогічним мистецтві.

Цікаве явище — в літературі. Література Франції має великий вплив на письменників інших народів. А вислід такий, що понад сотку письменників таких країн, як: Австралія, Австрія, Англія, Аргентина, Болгарія, Болівія, Бразилія, Греція, Данія, Єгипет, Іран, Ірландія, Ісландія, Італія, ЗСА, Зах. Німеччина, Еспанія, Польща й Чіле — пишуть свої твори у французькій мові. Найвідоміші з них це — Самюел Бекет, Ірландець і Евжен Імеско — Румун. Минулого року по літературну нагороду ім. Антуена де Рівароль із цих письменників зголосилось 60.

**
*

У Люврі — я не хотів іти до неможливости й усе охопити та й розгубитись, а поринув лише в старовину Єгипту, Асирії, раннь-християнську і золотий італійський ренесанс. У Єгипті — завсіди знайдете оту сувору, містичну непорушність лінії, логіку ритму; в Асирії — велич і блиск та багатство; у раннь-християнській добі — щире відношення мистця, людини, до Бога. А в золотому ренесансі — красу, багатство тонів, осяйний блиск Греції, що запанував і ожив у Італії, зокрема у Фльоренції, після Фльорентійської Унії. Чи ж треба мені більше? В Люврі я таки хотів поглянути на „Мадонну з ангелами” старого Чімабуе — XIII стол., на чисті тони й райський кольорит творів домініканина Фра Беато — 1387-1455, на „Голготу” суворого Андреа Мантенья

— 1431-1516, на „Мадонну з Ісусом” Ал. Бальдовінетті — XV ст. У першу ж чергу, таки хотів я насититись творами Леонарда з Вінчі, зокрема його: „Пренепорочна, Ісус і св. Анна” та і загадкова Монна Ліза. Хочеться сказати, що Леонардо в Монні Лізі, — називають її й „Джіоконда”, — дав справжню глибину жіночої загадковості, еніґми, тайни серця й душі; і все те схопив у очах і в устах, жінки. Цією ж непевною загадковістю дихає й краєвид на цьому творі — тло.

**
*

Версай! Ославлений, оспіваний, вихвалений Версай! І таки, як ви не захоплювалися б красою, мистецтвом, архітектурою його — Версай перехвалений!

Колись, бо ж іще в 1665 році, Папа Олександр VII, Кіджі, у своєму бреве до короля Франції Людовика XIV написав: „До найдорожчого Нашого у Христі сина Людовика найхристиянськішого — крістіяніссімо — Короля Франції . . . Якщо Ми є схильні дозволити, щоб милий нам син кавалір Берніні прибув до вас на три місяці, відповідаємо: Так, безперечно. Хоч це й важка справа дозволити на це, бо його приязність є конечна при будові колюмнади Ватикану й при інших працях біля будови св. Петра, то все таки задля великої прихильности, що Нас до тебе вяже, охотно тебе вдоволяємо. Рим, дня 23. квітня 1665, рік одинадцятий Нашого понтифікату”.

Король Людовик XIV свою мрію осягнув — він діждався великого тоді Джанльоренца Берніні мати в себе, в Парижі. І Берніні блиснув і тут своєю могутньою „бароковою” силою, й ми її нині подивляємо й у Версаї, і в Люврі. Але, це вже повторення розмаху Берніні у Римі. Та й усі ті монументальні

мальовила у Версаї великих мистців Франції, це також повторення за Станцями Рафаелля, за Сикстинською Каплицею Мікельанджіоля. Лиш Сикстинська Каплиця і Станци мають оту щирю і свіжу та й сувору велич, і втримані у спокійній і зрівноваженій красі ренесансу, а Версаї уже цих додатніх прикмет не має.

У Версаї найбільше моєї уваги зайняв — подовгастий стіл, на якому в 1919 році підписали поопераційний акт над Європою: операція вдалась, бо Європа й донині не може прийти до себе! А з нею й ми калікуємо... Якби не отой Ллойд Джордж, що тоді — безуспішно, але — боровся з Клемансо за інший, людський спосіб операції Європи, то я й не поглянув би на той трагічний стіл.

**
*

Не поминути ж і Українців у Парижі. Є тут і наша, українська громада — сказали б хто зна які мовознавці: публіка! Лише в парохіяльній католицькій церкві св. Володимира записано якщо не помиляюсь — до 250 душ вірних. Церква міститься в осередку міста при Бульварі Сен Жермен. У притворі церкви бачимо пропамятні мармурові таблиці, на яких, у двох мовах написано про Симона Петлюру — хто він, від кого, за що згинув. Таблиці стоять на пам'ятку, бо по тім жажливім атентаті на С. Петлюру, його, ще живого, принесли до цього притвору.

Церква — досить простірна. Скромно помальована, бо й за скромні матеріяльні умовини цієї нашої парохії. Має й іконостас — лиш дуже понурий тоном, що пригноблює.

Розуміється, був я й на Богослуженні в цій нашій церкві. І приглянувся я нашим людям, що живуть і працюють у Парижі. Подививсь я на них і таке подумав: якби так, хоч деяка частина наших людей-скитальців із ЗСА, зокрема ті, що живуть і проживають на сході ЗСА, та поглянули на наших же рідних людей, що живуть тут у Парижі, на тих робітників, на їх оту вже дуже скромну одежу, на їх взуття, на їх вид, на ті сумні очі, то може дещо і здивувалися б і сказали б у своїм серці: Дякуємо Тобі Боже за Твоє милосердя над нами! Я більше нічого не кажу! . .

Париж, 3 липня 1958.

З М І С Т

	стор.
1. Від Автора	7
2. З Святої Землі	11
3. Шляхом молодости	29
4. В місті св. Амбросія	39
5. Над лягуною	47
6. В осінні кольори лягуни	54
7. Мозаїки на крилах голубів	64
8. Падова	68
9. Фрагменти днів	71
10. В ізмарагдовім тоні	88
11. 60 Квадратних Кільометрів тихомиря і демо- кратії	91
12. Місто весни	96
13. В тіні кипариса	108
14. Радій Фльоренціє	111
15. Де час зупинився	119
16. Санджмініньяно	124
17. Сієна — Полтава	127
18. Три перлини	131
19. По сімох горбах Риму	137
20. Ватиканські нариси	146
21. Догма і символ	154
22. В Соборовій атмосфері	157
23. Двері Базиліки св. Петра	163
24. На чисті води	166
25. Ферагосто минуло	168
26. Українськими слідами в Римі	173
27. Дарма! Бо й там... ..	179
28. Поміж старовину й голови селедців	181

29. Серед білини монументів і погрудь	183
30. Понад русявий Тибр	188
31. Запах цвітів і бензини	192
32. В римській спеці	195
33. Римським мимоходом	199
34. З-поміж пальм і міртів	210
35. За минулим	213
36. До Люрду	217
37. На празник	221
38. На празник Другої Матки	225
39. Відблиск грон винограду	230
40. Вілля фонтан	233
41. В соняшнім селі	236
42. Ослячими доріжками	239
43. В іншому, як цей світ	243
44. Монте Кассіно	249
45. Ассізі	254
46. На срібних тонах оливних садів	261
47. „На крилах вітреню . . .”	280
48. Серце Умбрії	283
49. Орвієто	286
50. Слідами Етрусків	290
51. У першому вертепі	293
52. Анакапрі	296
53. Помпеї	300
54. З країни вічної зелені й цвітів	305
55. На Монте Пеллеґріно — за козаками	308
56. В Мирлікійського чудотворця	313
57. На Іберії	325
58. Париж — місто духової метушні	337

